

Kányádi Sándor

Megsárgult irkalapok

Gellért Sándor jó mondása versbe szedve az ő nótájára

*Szép szerelmes verset, komám,
akkor várjál tőlem, ha már
nem bírja a lábam szára
s nem tudok fölfészkelődni
a kétágú rózsafára,
amikor már a szerelem
sem italom sem kenyerem,
amikor majd bottal vezet
füvesedő ösvényein
engemet az emlékezet.*

Kolozsvár, 1954

Pajzán táncszók

1

*Négy gombja van a nadrágod
elejének,
megszámoltam s le is vágtam
mind a négyet,
innen aztán ki nem teszed
te a lábod,
míg egyenként vissza tőlem
nem szolgálod.*

2

*Bekötöm a csikódat az
istállóba,
rajtam kívül azt senki ne
lovagolja.
Ha én egyszer elkaptam a
gatyaszárad,
nem eresztém míg a kezem
le nem szárad.*

3

*Az én csikóm szabad jószág
nem tűri ha megbéklyózzák.
Istállóba akkor megy, ha
kedve tartja,
azt tűri csak, akít szeret,
az ül rajta.*

Kolozsvár, 1954

Virágokon mintha járnék...

*Virágokon mintha járnék,
úgy megyek, akár az árnyék,
mint szellő, észrevétlen
lopom magam a sötétben,*

fejem egyre lejjebb hajtón
eregélek a sáncmarton.
A sánc mentén védten-védnek
takarnak a kerítések,
nem áll útba a sövény se:
– talpamnak jó ismerőse –,
réseiből kengyelt tartva
billent át a túloldalra,
Még a hold is cinkostársam,
azért les ki olykor-olykor,
mutatja, hogy nekem szurkol,
nehogy valaki meglásson,
ha meglátnak, kibeszélnek
s az urad jól elver téged.

Kolozsvár, 1952

Én istenem...

Én istenem a szerelem,
nekem más kertjében terem.
Tallózgatom, ami maradt
megbújva a lombok alatt.

Egy vigaszom, egy örömöm,
tudom, hogy bűn, de köszönöm:
Ádám óta ilyen falat
a gazdának még nem akadt.

Kolozsvár, 1952

Talán cigány, talán félvér...

Talán cigány, talán félvér,
ajka mint az érett szeder,
pillantása nyári éjféli,
félkőnyökre dőlve hever.

Keble két tüzes csikója
vágózásra készen remeg,
vissza csak az ingváll fogja,
valaki már eressze meg.

– Ereszd meg a kantárt bátran,
magam addig sétálgatok.
Fölfor a bor a pohárban,
tűzet vetnek az ablakok.

Mintha a hold tűző nappal
cserélt volna, olyan az éj,
perzseli a szék, az asztal.
Maradna, de maradni fél.

Szöszmötöl még egy keveset,
aztán kikocog a mámi:
– Én ilyenkor, ha csak lehet,
kívül szoktam éjszakázni.

Meglobban az ég odakint,
és kilobban bent a lámpa,
bazsalikom illatot hint
a hold a kicsi szobába.

– Kiment, ne félj, add a kezed,
kerülj közelebb az ágyhoz...
S elpirul a repedezett
ikonon a boldogságos.

Bukarest, 1953. augusztus-szeptember

Szemérmetlen sopánkodás

*Istenem, istenem
mit kellett megémem,
minden áldott este
füves lesz a térdem.*

*Pedig leterítem,
de tetszik a Holdnak,
köpönyegem mindig
kilopja alólad.*

*Így aztán a titkunk
titok nem maradhat,
somolyognak rajtam,
meg-megmosolyognak.*

*Le is taszíthatnám
nadrágom bokáig,
olyankor az ember
még télen se fázik.*

*Azt viszont vehetné
kicsúfolásának,
hátsóját a Hold se
mutogatja másnak.*

*Márpedig a Holddal
ujjathúzni nem jó,
míg a menyecskéből
nem lesz nagyí, nannyó.*

*Marad hát a szégyen,
meg a szánom-bánom,
amíg nem lesz bár egy
második nadrágom.*

Kolozsvár, 1952

Tíz évet késett hálaadó ének

*Bronz bivalyok a nagy kazlak
az éjszaka langy tavában,
moccanatlan aranysárga
holdvilág van.*

*Harmat neszez, hamvasodik
a szilva a szilvafákon,
kazal tövén nyitott szemmel
éjszakázom.*

*Lovaimat megbéklyóztam,
de magammal mit csináljak,
kifészkélem kettőnknek a
szalmaágyat.*

*Megzissen a kukoricás
lelobban a szoknya rólád,
illatod az illatomtól
kérdi: hol vagy?*

*Táncot jár a hold a fákon
úszni kezdenek a nagy kazlak,
örömmükben a baglyok is*

rikoltoznak.

*– Tapaszd a szád jól a számra
s ne légy olyan zabolátlan,
nehogy uramat a házból
kikiáltsam.*

*Megállt a hold, mint egy bagoly,
olyan búsan ült egy ágon.
S elsirattad tizenhét nyár
gyűjtögette hamvasságom.*

Nagygalambfalva, 1956. augusztus 15.

Körmendi Lajos

Kipcsakisztán

Siralmas ének

Nem tudta a Cumaniát feldúló mongol sereg elől menekülő Kötöny kagán és állítólag negyvenezer családot számláló népe, hogy milyen megpróbáltatások várnak majd rá a Kárpát-medencében, ahova 1239-ben befogadta őket IV. Béla királyunk! Az Alföldre telepített kunok közül a nagykunságiak az új lakóhelyükön mocsarakat, nádasokat találtak, s csak a ritkább szárazulatokat tudták megülni. Tulajdonképpen a Tisza eleddig lakatlan árterét kapták meg, hogy boldoguljanak, azt a területet tehát, amely addig a kutyának sem kellett. Megpróbáltatásnak számított már ezen a folyó előntései által örökké veszélyeztetett vidéken hónapról hónapra megmaradni is, hát még évszázadokon keresztül! A kunok életerejét és alkalmazkodóképességét bizonyítja, hogy a mostoha természeti viszonyok ellenére máig fennmaradtak. Ezen a földön azonban nem csupán a víz járt, hanem a mongol, a török, a tatár, a rác, az osztrák és az orosz is, mindegyik fegyverrel jött, s többségük le is rombolta a Nagykunság településeit, lakosait menekülésre készítette, felkoncolta vagy rabságba hajtotta.

Batu kán ellen a kunok nem segítették a magyar seregeket Kötöny meggyilkolása miatt, hanem dühödő pusztítással vonultak ki a Balkánra, de a mongoljárást követően IV. Béla visszahívta őket. A beilleszkedés évszázadai után a török seregekkel gyűlt meg a baja a kunoknak, akik a tizenhatodik század közepétől rengeteget szenvedtek. Most jött jól a nád, a sás és a gyékény uralta vadvízország, mert volt hova menekülni! A bújosás a megmaradást jelentette. Így jött el 1683, amikor a török sereg Bécs ellen vonult, s az ugyancsak oda igyekvő krimi tatár kán, Murad Giraj serege éppen a Nagykunságon vonult keresztül, majd visszafelé ismét. A Nagykunság számára ez volt a tatárjárás, s ami esetleg odafele menet még megmaradt volna, azt visszafelé rontották le a krimi tatárok. Györffy István a *Nagykunsági krónika* című remekművének *A futás* című fejezetében felsorolja az ekkor elpusztult kun településeket: semmivé lett a Nagykunság központjának számító Kolbász, „Asszonyzállás, Orgonda-Szent-Miklós, Kakat, Ködszállás, Bócsa, Magyarka, Hegyesbor, Marjalaka, Turgony, Móric, Kaba, Csorba, Kápolnás...” Karczag-Újszállásnak a hatalmas mocsárvilágban meghúzódó lakói átvészelhették ezt a két tatárjárást, de 1684-ben már újabb tatár sereg vonult át vidékünkön Várad felől Vác felé igyekezvén, és ha már erre járt, megsarcolta a várost. Aztán 1691-ben ismét jött a tatár, ezúttal a kán fia, Galga vezetése alatt vonult Várad felől a nyolcvanezres sereg, s útközben mindent a földdel tett egyenlővé. Erről a megpróbáltatásról szól Dányádi János 1694 körül keletkezett verse. Ez a református énekszerző Körösladányban, Nádudvaron és Nagykörsön élt, az előbbi helyen rektorként, az utóbbi két helyen jegyzőként tevékenykedett.

Egyetlen ismert művének címe: Dányádi János Siralmas Versei, – Mellyek Magyarország egy darab részének, kiváltképpen Debreczen vidékének, Berettyó környékének és Sárréte mellyékének a Pogány Tatárok miatt esett romlását és elpusztítását keservesen zokogják és az Istennek ennek utána való kegyelmes óltalmát óhajtván kívánnák, e következő csekély Rythmusokban. Az ötven strófányra rúg csekély ritmusok hírt adnak Gyula megtámadásáról, ahova „...jövén sok számú tatárság, / Egyben adván magát kétféle pogányság”. A második sor nyilván arra utal, hogy a tatárok mellett törökök is voltak Galga seregében. Szükszavúan közli a vers a támadás következményeit a harmadik sortól kezdve: „Jaj! nagy dűlás, / Közöttünk lón bontság, / Ezek által szörnyű nyomorúság”. A következő versszak a pogány sereget jellemzi: „Alattomban járván, mint estvéli farkas, / Berettyó vize felé ösvények lón tágas, / Nagy hatalmas, / Semmiben irgalmas / Hozzánk nem lón szívek nyúgodalmas”. A következő szakaszban a pusztító sereg átkel a Berettyón, áldozatul esik neki Új-falu, „Minden helyek pusztán / Maradának miattok, rabolván”. A következő strófában az ellenség kíméletlenségét érzékelteti a költő, annak érzékletes leírásával, hogy még a menekülőket is „Elpusztíták szintén / Szegényeket az földre levervén”. Az újabb versszakban már Debrecen határát látatja Dányádi, mely tele van halottakkal „Kiket Galga / Szultán levágata / Kegyetlenül, a tatár chám fia”. Ezután is a pusztulás képei következnek, házak, templomok romlásáról kapunk hírt, ám az utolsó előtti szakasz tartalmazza az igazi veszteséget: „De ami siralmasb, keserves rabságra / Gyermekünk véneink gyászos állapotra / Sűrű jajra / Bokros óhajtsra: / Elhajtották, s vitték hazájokba”. Az utolsó versszakból kiderül, hogy a vers írója maga is fogoly: „Ez rövid éneket ki szerz versekben, / Nemzete romlását kesergé szívében, / Tatár kézben / Mely esék véletlen, / Szent Jehova! Szabadíts meg! Ámen”. Ez a vérszomjas sereg elpusztította többek között Karczag-Újszállást is, a nép ismét a nádasnak köszönheti menekülését. A következő esztendőben, 1692-ben a várost már ismét lakják, s megerősödésükhöz különféle kedvezményeket kapnak. Mindez azonban kevés az üdvösséghez akkor, amikor újabb tatárjárás réme fenyeget. A megpróbáltatásoknak ekkor még nincs vége.

A Nagykunság romlásáról

A Nagykunság szenvedései 1697. szeptember 12-én folytatódtak, mivel csordakihajtáskor rárontott a tatár sereg Karczag-Újszállásra, amit még Debrecen város jegyzőkönyve is megörökít, s eszerint körülbelül hatszázötven embert és jelentős számú marhát hajtottak el, s maga a város is a tűz martaléka lett. Volt, aki harminc esztendeig is a tatároknál raboskodott, sokakat az itthon maradtak váltottak vissza. Született egy ismeretlen szerző kezétől származó históriás ének 1698-ban, amely ezt a szomorú eseményt szedi rímekbe.

A vers címe: Hajdani emlékezetes nemes Nagy-Kunságnak, vitézek anyjának nagy romlásáról. Amint olvasni kezdjük, megtudjuk, hogy a Nagykunság (nyilván a török időkre célozva) „Régtől fogvást való kietlen pusztaság!” A következő szakaszban a szerző a Kunságnak címezve mondja, hogy „Fiaid, leányid tatár kézbe látod – / Vélek együtt vagyon rabi állapotod”. Az ismeretlen költő is Isten büntetését látja ebben a tragédiában: „Reád felgerjede haragja az Umak / És titeket ada az ragadozóknak, / Kegyetlenül akik elragadozának, / Siralmat hagyának Karczag-Ujszállásnak”. Aztán következik a tatárok jellemzése, akik mindent kibírnak, jól túriak a megpróbáltatásokat: „Sem szunnyad, sem alszik vigyázó rút szeme – / Szegény rabjainak oly serény őrzője”. A tatárok nem néztek se öreget, se gyermeket, nem hiába mondja róluk a históriás ének lejegyzője, hogy „Fertelmes nemzet ez”. A csapást csapás után elszenvedő kunok közül azok jártak jobban, akik egyszerűen csak (a tizenhetedik század folyamán immár ki tudja, hányadszor!) ismét földönfutók lettek, s nem hurcolta el őket a tatár, ám „Ezt nagy-keservesen népe Nagykunságnak: / Megkóstolván ízt tatár fogságának: / Megpróbálta vala...” A gyermekeken és az öregeken kívül a nők is áldozatai lettek a támadásnak: „A szép gyenge

szüzek megfertéztetének? / Annyira rontattak némelyek ezeknek, / Az a csuda: vége nem lőtt életeknek!" A szerencsétlen kunok nem mindennapi szenvedéseinek érzékeltetésével sem marad adós a költő: „Romlott testek bőre mint cserép elszáradt, / Fekete mint korom, a nagy éhség miatt, / Megszáradott nyelvek az ínyekhez ragadt / Érzik vala szintén az halálnak kínját" A sorsuk a rabság lett: „Elszélészté hanme, mintegy forgószéllel / Őket minden pogány népek közé széjjel..." Ezt követően a költő felméri a legnagyobb veszteségeket: „Nevék szerint akik megszámláltattanak: / Négyszázhatvannyolcan még rabságban vadnak, / Nagy sok országiban ez szíles világnak, / Jaj messze szegények elszorattatának".

Az énekes bizonyos figyelmeztető jeleket sorol fel, amik megelőzték a tatárok pusztítását: „Bokros csillagoknak mert világok nincsen, / Hogy tündöklenének az egen fényesen, / Az feltámadott nap világos nem léssen, / Holdnak is világa szép fényes nem léssen". Az égi jelek kapcsán jegyzi meg Györffy István a Nagykunsági krónikában, hogy itt alighanem egy napfogyatkozásra céloz a szerző. Elképzelhető. Az isteni figyelmeztető jelet követi Isten büntetése: „...Kunság, bizonyára / Vettettél Istentül nagy szidalmasságra". A jó kunok bizonyára nem voltak elég jók, mert „Dolgod rosszra fordult, árja nagy sírásnak / Rád szállott lakosa Karczag-Ujszállásnak". Arra inti a szerző a szenvedő kunokat, hogy „...vegyék mindenek / Christus tanítását, hogy el ne vesszenek". Miért éppen a kunoknak kellett elszervenüdniük ezt a csapást? Bizonyára ez fordult meg a históriás ének szerzője fejében, amikor fölteszi a maga költői kérdését: „Nagyobb volt-é bűnök Karczagbelieknek, – / Hogy ekképpen romla, – mint egyéb népeknek?" Felszakad a fohász a költőből: „h hatalmas király mennybéli nagy Isten! / Vigyázó szemeid legyenek népeden! / Kit vessződdel vertél meg ily keservesen, / Emeld fel pálcádat érette, mint régen!" Kérleli az Urat, hogy hozza haza a rabokat a világ négy tájáról: „...add meg fiaimat / Hozd meg nagy-messzűnne gyenge leányimat! / Szabadíts meg Uram nyomorúlt rabokat, / Vigasztald meg immár a siralmasokat!" Felveti még az ismeretlen szerző az idegen uralom alatt élés rémképét is, de aztán ismét fohászkodni kezd, az eddiginél átszellemültebben, talán kétségbeesettebben is. Így könyörög: „Immár kegyelmezz meg Urunk népeidnek / Minden határiban az magyar nemzetnek! / Vedd ki igájokból idegen népeknek, / Többé szidalomban immár ne légyenek! // Ime! meghagyttál még valami keveset: / Ne fogyasd el Uram, e maradék népet! / Rabságra s csúfságra ne küld már többeket, / Zabolázd meg – kérünk – az kegyetleneket!"

A magyar nemzet tragédiája, hogy a históriás ének végén ez az ima, különösen a „Vedd ki igájokból idegen népeknek" tartalommal elmondott fohász, évszázadokon át időszerű volt, egészen maig, mert jóllehet, kivonultak Magyarországról az orosz csapatok, viszont megmaradtak a trianoni határok, mögöttük többmillió magyarossal.

Egy magyarkodó dalmát

Régóta foglalkoztatják a magyar írókat hunnus eleink múlt kódébe vesző viselt dolgai. Az 1740-ben Szegeden született Dugonics András közéjük tartozott. Dugonics, aki egyik kegyesrendi rendtársa szerint „Termetére nézve magas, tömört, egyenes szálú ember volt", alighanem Erdélyben fertőztetett meg a történelmi érdeklődéssel, akkor, amikor Medgyesen tanított költészettant és szónoklatot. Az 1788-ban megjelenő Etelka című regénye, legsikeresebb műve, már erősen magán viseli az ősi dolgok iránti kíváncsiság nyomait. Emeleti az őshazát az Etelka Karjelben című drámájában is, de a tizenkilencedik század elején, már felhagyván a románnal, a drámával, a verssel, történelmi munkákat készít, s az 1806-ban megjelenő Szittyai történetekben a magyarok őstörténetét adja az olvasók elé. Dugonics művei gazdag lelőhelyei a tájszavaknak, néprajzi fordulatoknak, közmondásoknak, daloknak is. A nyelvújítás korában vagyunk.

Nem mai találmány a népi-urbánus ellentét. A már tanulmányai során is páratlan szorgalommal szellemi municiót gyűjtő Dugonics András felnőttként az ókori klasszikusokat fordítja, de sokoldalú műveltsége abból is kitetszik, hogy algebra és geometria tankönyvet ír (A tudakosságnak két könyve, 1784.). Ezt a Dugonicsot éri Kármán József támadása, aki izléstelennek és magyarkodónak, álnépiesnek látja az Etelka szerzőjének tevékenységét. Ez a regény egyébként Kazinczyknak is póriás volt, sok jó szava neki sem akadt erről a munkáról. Ez a dalmát kereskedő és iparos ősökötől származó író tehát nem átalott magyarkodni egy olyan korban, amelyben történelmében, nyelvében már nagyon magára szeretne ismerni a nemzet. Természetesen neki is voltak délibábos elképzelései, csakhogy a városi író urak szemét Dugonics munkáinak legnagyobb értéke, az egyszerű nép ábrázolása, nyelvi jelenléte is csípte. A lapp és a hun nép révén mintha össze akarta volna békíteni a finnugor és a török énünket, s ez nem is akkora badarság, mint hinnénk, hiszen ma is akadnak tudósok, akik úgy vélik, hogy a magyarság anyai ágon finnugor, apai ágon török.

Az Etelka című regény egyik jegyzete hosszan foglalkozik a kun nyelvemlékekkel. „A Kún-nyelv egy vólt-é a Magyar-nyelvel; nehezen lehet ítéletet tenni. Ha meg-engedgyük is: hogy e' két egybe-forrott Nemzetség egyenlő-képpen beszéllett; bizonyára mostanában, ha a régi Kunok' írását, a Magyaroknak mostani írásával egybe-veettyük; nagy külömbiséget találunk" – írja Dugonics András. Ezt követően a Kun miatyánk öt változatát és néhány kun nyelvű kifejezést közöl. Egyik adatközlője elmondta, hogy a fülöpszállási iskolákban „meg-kelletett ezen Kun-Miatyánkot a gyermekeknek tanulni". Karcagi öregek mondják, hogy régen itt is tanították a kun nyelvű imát. A szövegváltozatok közlése után megjegyzi Dugonics: „Ezen sok féle képpen találtattott Kun-mi-atyánkokból egy való Mi-atyánkot kanyaríthatna valaki, ha reá tenné a' fejét." Csaknem kétszáz év múlva egy karcagi fiatalember, Mándoky Kongur István tette reá a fejét, s kanyarított egy „való Mi-atyánkot". A Dugonics által megsejtett úton indult el: az Etelka jegyzetében ugyanis a török és a tatár nyelvet véli a kun nyelv rokonának az író. Fontos dolgot tett Dugonics András: korának talán legnépszerűbb írójaként ráirányította a figyelmet a kun nyelvemlékekre.

A madárlátta Csokonai

Csokonai Vitéz Mihály valószínűleg 1793-ban tartózkodott először a Nagykunságon, húsvétkor ugyanis legációban járt Kunmadarason. Amint azt Ötvös László kinyomozta (Mikor járt Csokonai Kunmadarason?, Szolnok megyei Néplap, 1984. aug. 29.) ebben az időben két egykori debreceni kollégiumi diák volt a lelkipásztor Madarason: Kabai Tóth József (Dévaványa, 1732-Kunmadaras, 1798), aki a költő látogatásakor a nagykunsági egyházmegye esperese volt (1748-1761-ig tanult Debrecenben, utána Kunmadarason volt lelkész), és Sárjai Mihály (Debrecen, 1743-Kunmadaras, 1797., a debreceni kollégiumban 1760-ban lett tógás diák, 1769-ben, tanulmányai befejezése után Karcagon volt rektor 1771-ig, aztán 1774-ig Hollandiában tanult, s utána lett madarasi lelkész). Arról nem tudunk, hogy a legátus Csokonai ekkor verset írt volna.

Írt viszont a következő évben, amikor Karcagon járt legációban. Ennek a történetét megjelentette Varró Sándor (Vasárnapi Újság, 1865. okt. 8.): „Az 1794-ik Esztendei Karácsonba, legátióba Kardszagon lévén Csokonai, – Varró János édesatyámnál ős fivá vált annyira, hogy a Templomból az isteni tisztelet végeztével nem is az oskolába, hanem egyenesen hozzánk jött. Innep másod napja délután is deák hosszú ruhában hozzánk jött, hová akkori madarasi jegyző is szánkán eljövén, Csokonait rábeszélte az oda való menetelre, hová el is indultak, de tsak hamar a kardszagi Notárius ur házánál feldülvén, a jó nagy testü atyám bundáját, mit az

utra adtak neki, a sovány testű Csokonai alig bírta haza vonszolni a nagy hóba, s nálunk ütötte a János estéjét. Itt előhozódván az akkoriban divatozó vers, mely ugyanazon szóra végződik, s ez okon irta". A balul kiüthött szánkózás élményét vetette papírra a „Kedves Úr!” kezdetű versében.

A „Kedves Úr!” megszólítás után a költő az előző napi bőséges lakomára, iszogatóra utal, no meg a jó hangulatra, amit a társaságon kívül mi más okozott volna, mint a „...vinum de Kardszag”. A víg kortyok után pedig jött a nagy kaland. Ezt írja Csokonai: „Hát egyszer estére gyul a gyertya-világ / Akkor Madarasi szánra ültem végre / S kitsusztunk nyargalva, így a Város-végre. / Hát össze üt egy nagy rög a szánka-talppal / S a szánka a Notét Ur házának talpal. / Előbb, mint egy laptát e szánról fel-ejtett / Azután leejtett, s a földön felejtett. / Talán szemek fényét mind elfogta a Hó, / Mert közülük egy sem kiáltotta, hogy hó! / Én mondtam – s a nádból felelt rá az Ekhó / Itt van a Legátus! hó vak emberek! hó! / Elnyargalt a szánjok! tán egyik sem látta, / Hogy oda közzülök, már egy madár-látta!” A madárlátta Csokonai mi mást tehetett volna? Hazaballagott Varróék házához: „Hazajöttem s ittam rá kardszagi Egrít”. Így vigasztalódott. A vers végefelé, a nyilván sok tréfára, évődésre okot adó előző napi szánkókaland leírása után, visszatér a jelenbe, ami már elutazásáról szól: „Most pedig magamat ajánlom hűséggel, / Míg az orrom cinkét fogna a hús éggel. / Mindjárt elő fog most állani a szánom, / Megyek! bár elhagyni az Urakat szánom. / De ha kérdik – ki volt – ki ezt irta Varró / Umak, így értse meg: egy szegény vers-varró” Végül lezárja a verset, de ebbe belefoglalja megírásának időpontját is: „S mikor ez írásra feljött volt – az Hava, / Akkor huszonnyolcra telt karácsony hava. / Tök vagy turós étek, zsir vagy valami háj / Csokonai Vitéz – néven vala – Mihály”. Az biztos, hogy városvégi leejtését követő közelebbi megismerkedése a hóval és a bundacipelés fáradtsága nem hagyott rossz emléket Csokonaiiban, hiszen máskor is felkereste Varró uramék vendégszerető házat.

Sokan ismerik ennek a bizonyos szánkózásnak a történetét Karcagon, beletartozik ez is a garabonciásnak tartott költő alakja köré font legendák sorába. A Varró család egyik leszármazottja, Jónás Istvánné Varró Rebeka: a nagypapjának az unokatestvére volt Varró István. „Varró János pedig, a legendásan vendégszerető ember, kinek a Varró utcában, a mostani kollégium helyén állott a háza, Jónás néni úkapja volt. Vagyis a nagypapjának az édesapja” (özv. Józsa Istvánné: Büszke a nevére. Nagykunsági Hírmondó, 1991. márc. 29. 4. p.). Így folytatódik a cikk: „Varró Jánosnak – az úkapának – mint Jónás néni meséli, arról volt híres a háza, hogy sok nevezetes ember megfordult benne, hogy mindenkit szíves szóval, vendégmarasztaló jó vacsorával fogadtak. Jónás néni állítja, a nagypapja elbeszélése után, hogy Petőfi és Csokonai is megfordult e házban”. Természetesen a balsikerű szánkózás történetét is ismeri Jónás Istvánné Varró Rebeka: „Őrá így maradt annak története a nagypapja elbeszélése után. Történt egyszer, hogy valami vidám társaság felkerekedett, köztük Csokonai Vitéz Mihály is, és szánkóba ültek, hogy elmennek Madarasra, de Csokonai egy éles kanyarnál kivágódott a szánból (Ma is megvan még az a kanyar, Jónás néni szerint). A többiek észre sem vették a dolgot, csak mikor megálltak Madarason, akkor néztek egy nagyot, hogy a költő nincs sehol. Csokonai, mint Jónás néni nagypapja emlegette annakidején, csak annyi megjegyzést fűzött a dologhoz, – azt nem sajnáltam, hogy kiestem a szánból, csak azt, hogy cipelnem kellett a bundát visszafelé Karcagig. Legalább négy-öt birkának a bőre volt egy ilyen bundában, ami nem éppen kis súly, ha meggondoljuk”.

Nagykunsági legációit követően Csokonainak már nagyobb gondokkal kellett szembenéznie, mint a szánkó-baleset. A következő évben a költőt kicsapták a debreceni kollégiumból. Pozsonyba utazott, aztán Komáromba, ahol megismerte Vajda Juliannát, az ő Lilláját. Amikor Lilla 1798-ban mégis Lévai István kereskedő felesége lett, Csokonai Keszthelyen próbált tanári állást szerezni, végül Csurgón kötött ki. Következő karcagi útjára innen indult el.

Az alkalmi Csokonai

Éppen kétszáz esztendeje, 1800. május 9-én írta Csokonai Vitéz Mihály a mifelénk oly gyakran idézett *Visszajövetel az Alföldről* című versét. Ha irtak még szépet és kedveset Karcagról és a Nagykunságról mások is, akkor is Csokonai e műve mögött marad a nagykunságiak szemében. A vándorló, baljóslatú eseményeket megjósoló poétáról ma is legendák keringenek ezen a tájon, s ha valaki költőnek számít a konok kunok szemében, akkor ez a garabonciásnak tartott ifjú A Költő.

Csokonainak aztán elegendő élményanyaga volt, hogy hiteles-keserű képet rajzoljon a magyarországi költősorsról A méla Tempetői-ben! Élete a nélkülözések története. Talán ezért is irt olyan sok alkalmi verset. Ami egy mai költőnek, mondjuk, az újságírás, az volt Csokonainak az alkalmi vers. A mai versvitézek publicisztikai muszáj-hasábjaiért löknek néhány forintot, Lilla dalnokának pedig löktek dicsérő verseiért némi harapnivalót. De érthettek-e valamit nagy bölcselő költeményeiből úgy 1800 táján az alkalmi versek címzettjei, a Rousseau és Voltaire nevét talán még nem is hallott falusi hatalmasságok? Elolvasták-e például a Konstancinápoly vagy Az este új borzongásokat keltő sorait, vagy a felvilágosodásról még nem is hallottak harangozni? Megelégedtek azzal, ha a kiszolgáltatott poétával felolvastatták az őket dicsőítő verset, hogy ezzel szolgálja meg a talán barátságból, talán leereszkedő gesztusból nyújtott átmeneti fedelet és ételt? A költő helyzete, szegénysége, elesettsége okán, hasonló lehetett a cigányprimáséhoz: kedves nótát kellett húzni a mégoly zsiros fülekbe is, s akármelyik vagyonosabb tuskó rádörrenhetett, hogy ácsi! Pedig Csokonai, amikor 1800 tavaszán Karcagon járt, már igen fontos, nagy versek megírásán volt túl, fordított olasz költőket, magyarította Holbach, Mozart műveit, radikális francia röpiratot, Pope egyik művét franciából, Vergilius Georgicáját... Ragyogó elme volt, aki Az özvegy Karmyóné-ban még saját kiszolgáltatottságán, alkalmi verscsiholásain is képes volt ironizálni.

A csurgói református gimnázium segédtanárául szegődött 1799 májusában, s egy év múlva, midőn letelt róla a szolgálat, visszaindult szülővárosába, Debrecenbe. Ekkor járt Karcagon, most kétszáz éve. Szerette volna kiadni a verseit, s ehhez előfizetőket gyűjtött. Jó lenne tudni, a Nagykunság „metropoliszában” vajon miért csak egy ember akadt, aki feliratkozott az előfizetők közé? Nem volt több irodalomszerető ember Karcagon? Nem sejtették meg Csokonaiiban a nem mindennapi tehetséget? Olyan szegények voltak, hogy nem tudtak áldozni némi pénzt a versek kiadására? Voltak tehetősek, de még jószívűségből vagy szánalomból sem segítettek közönyösségük miatt? Pedig a költő igaz örömmel jött Karcagra, nem titkolja a Csurgóról való hazaindulása felett érzett boldogságát a *Visszajövetel az Alföldről* című versében: „Túlhan a magyar házának / Végéről útra kelek” – írja, s aztán a következő versszak végén rögzíti is, hogy ez a túlhan Somogy volt, ahol egyébként „Sok volt a baj s a törődés, / Mely alatt erőm rogyott”. S aztán leírja a visszautat: átkelt a Dunán, következett Kecskemét, átcsónakázott a Tiszán, s itt úgy érezte, „Hogy már a jó földre tettem / Jó földön nőtt lábamat”. Őszinte szeretet sugárzik a versből, Csokonai valóban rajonghatott az Alföldért, s ez a rajongás Karcagnál éri el tetőpontját: „...megláttam végre / Azt az áldott Karcagot, / Hol a kún a szép térségre / Halmoz sok száz asztagot”. A már nyilvánvalóan kimerült poéta itt remél egy kis pihenést a következő strófa tanúsága szerint: „Itt hosszas törődésemnek / Egy kis pihenése lett, / Vívén egy jó emberemnek / Házához a tisztelet”. Tegyük hozzá: és a szükség. Lehet, hogy valóban tisztelte karcagi házigazdáját a poéta, de a korgó gyomor, a szomjúság, a kimerültség legalább ennyit nyomhatott a latban. A következő versszakokban szinte hízeleg vendéglátójának: az ég áldását kéri rá, dicséri vendégszeretetét, őszinteségét. Végül, a tiszteletkörik után, meg is nevezi jötevőjét: „Varróm ez: a szíves Varró, / kit bármí jó verselő, / Bármí festő és hímvarró / Jól nem adhatna elő”.

Nem fukarkodik a magasztalással: „*Elég, hogy kik az országba / Tiszta szívet kérdenek, / Csak Karcagra a Kúnságba / Varró úrhoz jöjjenek, // Mert ki e kis tartományba / Keresztülmenni talál, / Közemberbe, kapitányba / Termés kun szívet talál*”. A végén pedig jön a jókívánság: „*Éljenek ősök portáin / Soká az ily emberek, / Kiknek ily híres és fájín / Mind szívek, mind kenyerek. // Köszönöm a nyugvó szállást, / Tisztelt Varróm! köszönöm: / S hogy áldjam Karcagújszállást, / Ez is egy új ösztönöm*”.

A neves karcagi familiát és magát a várost megdicsőítő verset, érthető okokból, szívesen idézik a Nagykusnág központjában. De gondoljuk végig a verset Csokonai szempontjából is! Ez a mű ugyanis szintén alkalmi vers. És végiggondolhatjuk a mai mecenatura működését is, ha már úgyis ilyen hiábavaló dolgokkal bibelődünk.

Szárnyas és szárnyatlan lovak

Csokonai Vitéz Mihálynak jónéhány ismerőse és barátja akadt a Nagykusnágban és környékén, akikre bizonyára számíthatott vándorlásai közben egy-egy éjszakai szállás és étkezés erejéig. A karcagi Varrókon kívül ilyen lehetett Madarason Fazekas István (Szerencs, 1747–Madaras, 1825), aki karcagi nevelkedés után a debreceni kollégiumban tanult, s 1797-től haláláig lelkész volt a kusnági községben, tehát Csokonai második karcagi tartózkodása idején is. Ekkor a másik lelkész, Pólya Ferenc (Kisújszálláson született 1753-ban) is egykori kollégiumi diák volt, aki 1799 és 1817 között Madarason szolgált. A Csokonai jóembereinek felkutatásán buzgón tevékenykedő Ötvös László megtalálta a tiszaroffi lelkész, Koczik Mihály (Tiszaszőlős, 1762–Madaras, 1831) síremlékének töredékeit is, akinek a nagy költő a debreceni kollégiumban lett barátja, s aki verset írt Csokonai halálára. A vers végén azt mondja, ő „*egy viruló ciprust*” plántál a sírra, melyen ez áll: „*Nem győzi le őt a halál!*” S hogy miért nem, azt is tudta Koczik Mihály. A vers így kezdődik: „*Csokonaink! / Költők legjobbjai közt a helyed már, / Egykor a Muzsáknak nem múló dísze te voltál, / S Apolló dala folyt édesen ajkaidon*”. Egy kortársról írva így fogalmaz az akkori magyar irodalomról Szentkúty Károly (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1876. 542. p.): „*A nap Csokonai volt, körülé forogtak a kisebb s nagyobb planéták. Berzsenyi, Kazinczy, Kis János, Szentjóni, Ányos, le egész a csupa vokalisokat gyártó Ángyánig*”. Csokonai költői nagyságával tisztában lehetett a tiszai földbirtokos család egyik tagja, Puky István is, aki a költő barátja volt, leveleztek is, náluk is megfordult Csokonai Vitéz Mihály. Szabó Imre leír egy, még manapság is egy családi legendáriumban őrzött történetet (Csokonai a Nagykusnágban, Karcagi Hírmondó, 1990. okt. 4. p.) Csokonai tiszai időzésének tréfás sírvers rögtönzéséről, melyet a rozoga méhes miatt aggódó Puky-fivér, Puky Ignác számára kanyarított: „*Itt nyugszik Pu- / ky Náci huszonkilenc éves. / Rárogott a méhes. / Jó borral kézben, / Ilyettéknéppen / Vágta őt képen / Egy mestergerenda. / Béke poraira!*”

Dercze Lajos szerint (Csokonai Karcagon, Karcagi Napló, 1929. máj. 27.) a költő 1800. május 11-én „*A Varró kúriától, mely oly marasztalólag pislogott rá, való elválásra nehezen tudta magát rászánni*”. Ennek ellentmondani látszik Csokonai Lócsere című verse, melyben mintha nagyon szabadulna már a Nagykusnágról! A vers elején a Pegazust, a költők szárnyas lovát hívja, szemrehányást tesz neki, mert „...*előállasz vickándoza, mint a ló, / Mihelyt nagy fennyen kettyeget hozzád egy rongyos dalló*”. Ezt ma úgy mondanánk, hogy mindjárt ott terem, ha füttyent neki valami ócska fűzfapoéta. Neki azonban, egy Csokonainak, hiába hívja, nem jön. „*Hol vagy most, Pégaze! mondom, állj ide az udvarra, / Vigy el engem, ha tovább nem, legalább Nádudvarra. / Mert nem kapok egy szárnyatlan lovacskát is Karcagon, / Noha elég nyérít itten a kusnági pallagon*.” Ismét hívja a Pegazust: „*Te jöjj hát elő, szárnyas ló, te vigyél haza engem, / Hogy majd ha szárnyas hátadon a levegőt kerengem / És meglátom a kún bírót szárnyatlan lovon menni, / Előtte a kalapom se méltóztassam levenni*”. Itt már mintha valami indulat is munkálta a költőben. Amikor ismét hívja a Pegazust, kéri, vegye fel őt, a „...*muzsák-fiát, / Ki nem a poétás főben kikoholt utopiát, / Nem Pamassust avagy Tempét akar rajtad bejárnai, / Hanem Debrecenbe készül, hol rég kívánják vámi*”. Miután a szárnyas ló füttyül rá, Csokonai úgy dönt, eladja, s ehhez az elhatározáshoz hozzáfűz némi zárójeles fenyegetést is: „*(Majd ha egy magyar huszár húz farkadra farmatringot, / Nem versre, hanem attára porcogtatod a fingot)*”. Aztán meggondolja magát, mégsem adja el, inkább elcseréli: „*Nohát becsületreméltó kusnági uraimék, / Mondják meg, hogy aki lovat szeretne cserélni, mék? / Derék ló ez, amit adok. Homerus is ezen járt*” – írja, s felsorolja minden erényét, hogy kapósabbá tegye. „*Egy jó lóért elcserélem, vagy ha nem jó is nagyon, / Semmi! csak azt adják kentek, ami kenteknek vagyon. / Nem bánom én, legyen sánta, félszemű avagy görbe, / Csak a lábát tudja bími s ne ejtsen a gödörbe*”.

Valahogy azért csak elvergődött Csokonai Debrecenbe, alighanem az apostolok lován. Még azon év végén, egy Puky Istvánnak írt levele tanúsága szerint, ismét a Kusnágba készült. Az 1800. december 20-án kelt levelében azt írja többek között tiszai barátjának, hogy az új esztendőben megjelent munkáját először neki fogja elküldeni. Ha újra a Nagykusnágba készült jönni, alighanem jóemberei között akart előfizetőket gyűjteni. Valószínűleg újra járt vidékünkön, hiszen a Csokonai poétái munkáira előfizetők között (1800. dec. 10-től) a 14. helyen ott találjuk a karcagi Stephanus Varrót, míg a Lillára és a Dorottyára előfizetők között (1802. aug. 15-től) ugyanez a Varró a 22. helyen szerepel (Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Akadémiai Kiadó, Bp., 1960).

Magyar kálvinista a Bácskában

A Történelmi emlékek a Jászkusnág és Karcag múltjából (Karcag, 1940) című könyve 61-63. oldalán Szentesi Tóth Kálmán közöl egy verset Moravicza 150 éve cím alatt. Az ismeretlen szerző a nagykusnági irredemptusok Bácskába való kiköltözését, életkezdését, s a megmaradásért folytatott küzdelmét írja meg a kiteleplés után százötven esztendővel. Szentesi Tóth Kálmán feltételezi, hogy a verset a jubileumi ünnepély alkalmából írta az ómoravicaiak lelkésze, Dévay Lajos. Elképzelhető.

Az alkalmi vers a legfontosabb dátummal, a kiköltözés esztendejével indít: „*1786-ban, jaj de régen történt! / Nagykusnágból sok száz család útnak indult önként!*” Ez az önként való elindulás természetesen viszonylagos, hiszen a redemptio következtében a Jászkusnág visszaváltásában részt nem vállalók birtokon kívül kerültek, nem maradt számukra megfelelő élettér, fölemelkedési lehetőség, így kénytelenek voltak elhagyni szülőföldjüket, s „*életüknek jobb móddal való folytatása reményében keltek útra*”. Az irredemptusok nagykusnági kiszorulására egyébként a vers szerzője is utal: „*Uj falut megszállni indulnak Bácskába, / Akinek ott szűk volt Nagykusnág határa*”. Az eladott Jászkusnágot visszaváltó kunok mindegyike szabad lett, ám a kusnági földeket a megváltkozáshoz való hozzájárulás arányában osztották szét a redemptusok. Most viszont azzal, hogy kiköltöznek a Bácskába, a „*Szabad kusnágiak jobbágyokká lesznek, / Dolgoznak robotba, tizedet fizetnek*”. A szerző leírja a búcsúzást: „*Buzgó énekszóval mégis elindulnak, / Asszony nép szeméből búcsúkönyvek hullnak*”. A kutatók szerint azonban az otthoniak nem nagyon tartóztatták az induló seregletet. Mentek „*szent hittel*”, mert „*Előttük a nagy út "moraviczára, / Ott várja őket a pusztá nagyhatára. / Fejük felett fedél sem lesz ottan mindjárt, / Nehéz munka, sok gond, ami ott rájuk vár*”. A szerző ezután a császár betelepítési engedélyére utal, hogy a „*Magyar kálvinisták jöhetnek a Bácskába*”. Jellemző azonban, hogy a bécsi udvar először Dél-Németországból hozott telepéseket a töröktől visszafoglalt Délvidék benépesítésére, majd a birodalom más, nem magyar területeiről toboroztak embereket,

végül magyarok is jöhettek, igaz, az előbbieknél kedvezőlenebb feltételekkel. A vers írója az otthon maradt öregek aggodalmaival folytatja: „Istenem! Jajj, mi lesz odalent veletek, / Török szomszédságban, szegény, jó gyermekek? / Rátok út majd a pogány török sereg, / Felpörköl, elpusztít, megéget bennetek”. Nem csupán az emberi szomszédság veszélyes, hanem a természeti környezet is, derül ki a versből: „Farkassal vannak ott tele a nádasok, / A férgek ezrei támadnak reátok!” Jogosnak tűnik tehát az öregek aggodalma: „Pár esztendő múlva elpusztultok szálíg, / Hirmondó se jut el a régi hazáig”. A nehézségek azonban a vers szerint nem rettentették el az útra indulókat, akik meg is érkeztek az ígért földjének remélt pusztaságba: „Feltörök a tüskés, gazos parlag földet, / Csatornázzák a nagy és posványos völgyet. / Építenek sorban mindenkinek házat... / Dolog ellen soha senki fel nem lázad!” Mi lehet az oka, hogy a kunhegyesi tanácsi jegyzőkönyv ugyanezekről az emberekről írva feljegyzi, hogy „a köz munkára, az Helység szolgáltyára sem lehet őket hajtani, ha pedig meg történik is olykor az közmunkáltatásra alkalmaztatások, azt morgással, sok kedvetlenség okozással viszik véghez”. Engedetlen és heverő népnek nevezi az irredemptusokat ez a jegyzőkönyv, a vers szerint viszont önként dolgoztak olyan sokat és jól: talán azért, mert Bácskában már a sajátjukét csinálták. "moravicán, folytatódik a vers, csakhamar felépül a templom, „első a Bácskába”. Megvalósulni látszanak a boldog remények, gyarapodnak az elvándorolt kunok, „Nem is gondolnak már a régi hazára”. Jönnek azonban a megpróbáltatások: „Majd kolera, dögvész borít mindent gyászba... / Majd tűzvész, háború emészt sok száz házba...” Aztán jön az első világháború megannyi megpróbáltatása, nem csoda hát, hogy emlékezni kezdenek az új hazát foglalt kunok: „Kunsági szülőkék búcsúszava rémlik... / Talán 'hirmondó sem' élheti ezt végig!” A vers végén a talán ismeretlen, talán a református lelkész Dévay Lajos, a templom harangszavával mondatja ki a megmaradás receptjét: „Jászkunsági magyar késő unokája / Templomod ne hagyd el, legyen gondod rája!” Miért? „Mert mindig csak itt vagy valójában otthon, / Itt a szülő, testvér, barát és jó rokon. / Mert csak így marad fenn a fajod továbbra, / Magyar kálvinista, így élhetsz Bácskába!”

Talán még így sem, sugallják az utóbbi esztendő történései. Jó kétszáz évvel ezelőtt hétszáz ember indult útnak Karcagról, százötven Madararól, ezer Kisújszállásról, kilencszáz Kunhegyesről. Utódaik az anyaország határain kívülre kerültek, évtizedekre megszakadt a kapcsolatuk a Nagykunságon maradtakkal, s mostanra ugyan már a kibocsátó kun városok testvérvárosaiá lett "moravica, Bácsfeketehegy és Pacsér, az itthonról nyújtani tudott segítség még kevés a megmaradáshoz akkor, amikor idegen érdekekért folyó háborúkba hurcolják a „Jászkunsági magyar késő unokáját”, a fiatalok, családok elmenekülnek otthonról életüket mentve, akik pedig maradnak, azok fenyegetettségben élnek. Azt hiszem, egyre többet gondolnak már a régi hazára, s remélem, hogy a régi haza lakói egyre többet gondolnak rájuk.

A kunsági utazás

Csokonai halála után néhány hónappal egyik költőtársa is Karcagra látogatott, Vitkovits Mihály azonban – hála a tiszaroffi előkelőségeknek – nem korgó gyomorral és nem gyalog érkezett. A Nagykunság központjába nem egyéb csalta a szerb származású költőt, mint József nádor látogatása. Ennek az utazásnak és látogatásnak állít emléket A kunsági utazás című munkája.

József nádor 1805 nyarán felkereste Kunszentmártont, Túrkevét, Kisújszállást, Karcagot, Kunhegyest és Kunmadarast, azt a Nagykunságot tehát, amely ekkor még nádori igazgatás alatt állt. Mivel a jó kunok úgy érezték, hogy József nádortól több megértést és figyelmet kapnak, mint hivatalbéli elődeitől, fogadásakor kitettek magukért. Voltak ott pompás lovasok, versek, zenék, mozsárágyúk üdvövései, virágkoszorúk, vivátok, díszbeédek és egyéb földi kellemetességek. Karcagon is fölöttébb nagy népünnepély fogadta a Habsburg főherceget, Mária Terézia unokáját, no meg egy kivágott fákból és bokrokból létesített mesterséges liget a városháza előtt, sőt még egy szökőkút is próbálta vízsugarát a magasba emelni. Mindez 1805. július 16-án történt. A fogadást követően „nagy sátor vonattatván, szép és módos muzsika közt tántz is tartatott.” József nádor rendkívüli sikerű látogatását másnap, 17-én, Kunhegyesre majd Kunmadarasra tett útjával folytatta, aztán Debrecenre vette az irányt. Ebben az eufóriában döntöttek úgy a nagykunok, hogy nádoruk látogatásának emlékét Karcagon egy márványoszlop állításával örökítik meg. Meg is örökítették, hogy aztán új szelek jöveletekor a mindenkori új hatalomnak legyen mit leromboltatni.

A nádorlátogatás fényes eseményének volt a szemtanúja Vitkovits Mihály. Erről született műve, A kunsági utazás azonban nem található meg a költő kötetében, ez is jelzi, vitatják Vitkovits szerzőségét. Az az elvetemült kíváncsiskodó, aki mégis szeretné elolvasni, mi jelent meg szülőföldünkről ebben a verses, párbeszédet és fordulatot cselekményt is felvonultató műben, komoly nehézségekkel találja magát szemben, mire valahogy meg tudja szerezni ezt a vékonyka kiadványt. Ez olvasható a cím alatt: „Saját gyűjteményéből közzétette Széll Farkas. Különlenyomat a 'Magyar Salon' 1887. májusi füzetéből. Budapest, Franklin Társulat Könyvnyomdája 1887.”

A kunsági utazás egy párbeszédesszerűvel kezdődik: a Músa megszólítja a költőt, tudakolván, mi baja van, „Hogy ugy sinlesz és tsak hiú / Gonddal öled léttedet? / Mért nem éled világotat, / Vigan vervén kis lantodat, / Tán borod vagy Lányod nints?” Vitkovits a lantolásról hallani sem akar, mert a szívét bú húzza: „Mig Lidim volt, dalolgattam; / De, hogy tőle megfosztattam, / Virgontz kedvem oda lett.” Itt még úgy tűnik, hogy az az egri leány, Bernáth Lidi, egykori mátkája, akit máshoz adott férjhez, gyógyíthatatlan sebet ütött a költő szívére. De a ravasz Músa már mondja is a megoldást: „Egy Lyánkáért úgy epedni / Poetához illik-e? / Friss Leányzót még nyerhetni, / Ha másé is Lidike.” A halálra sebzett szívű Vitkovits (nagynehezen, egyszerűen) rálesz a vigasztalódásra, de csak azért, mert „szöszös” kora óta kedvelte a Músát, megpendíti hát lantocskáját egy „Hunniai Dall” előcsalogatása érdekében. Ez a párbeszédesszerű bevezetés eddig akár egy drámában is lehetne, de a verses mű innen már elbeszélésként folytatódik, amely lírai csecsebecsékkel van itt-ott felékszerezve.

József nádor és a tegzes isten

A kunsági utazás a Músával való párbeszéd után kezdődik, az ötödik versszakban. Vitkovits Mihály a következő sorokkal indítja az akkoriban még valóságos kalanddal felérő utazást: „Az Alföldre Buda Várról / Indult Palatinusunk”. Vagyis József nádor, azaz József Antal János Habsburg főherceg, II. Lipót császár ötödik fiúgyermeké, aki 1776. március 9-én született a Habsburg ház lotharingiai ágából a toscanai negyhercegség központjában, Firenzében, a Pitti palotában. Kiváló nevelést kapott. Magyarország helytartójává 1795. szeptember 20-án jelölte ki az uralkodó, miután fivére, Sándor Lipót, az első Habsburg nádor fiatalon elhunyt. József főherceg magyarul kezdett tanulni, s ebben a költő Verseghy Ferenc volt a segítségére. Az ország boldogulásáért munkálkodó József főherceget 1796. november 2-án választották a rendek egyhangúlag Magyarország nádorává. Ez a kiváló férfiú indult el 1805 nyarán az Alföld embert próbáló útjain, ha ugyan útnak lehetett nevezni a mocsarak, elöntések, náderdők között kígyózó szekérművet, ami éppoly döcögős volt egy jobbagynak, mint a nádornak.

A kilencedik versszakban (Ámor és az ő jó édesanyja, Vénus huzakodása után), az utolsó sorban Özvegynek nevezi a költő a

nádort, s egyenesen azért küldeti Hunniába az anyjával Ámort, hogy „*Szerentsélted utait*”. Nos, József nádor ekkor valóban özvegy volt, miután 1801. március 16-án belehalt a szülésbe első felesége, II. Katalin cárnő unokája, Alexandra Petrova. Nagy volt az ifjú nádor vesztesége, mert művelt és rövid idő alatt népszerűvé váló, a magyar szokásoknak szívesen hódoló feleséget veszített el. Négy esztendővel asszonya halála után a Nagykunság felé tartó nádorra, az Özvegyre, ráusítja Vitkovits a nyíllal, tegezzel röpködő Ámort, nyilván abból a célból, hogy majd a nádornál is beválik a Músa ajánlotta gyógymód, egy új szerelem minden bút elsöprő vihara. A kúnsági utazás során először Kunszentmártonba érkezett a becses vendég, ahol „*Amor pislogó szemével / Sebzé az asszonyokat / S Hertzeg kegy tekintetével / Nyilazta a' Lyánykákat / Nem volt köztök, ki nem kívánt / Volna ülni nyájas divánt / E' keresztes mejjúvel*”. Ámor, miután látta, hogy itt hiába pislogott a szemével, elröppent Tiszaroffra, hogy rápislantson párszor Vitkovits társaságának hölgytagjaira is, akik erre férjeikkel és a költővel együtt legott Karcagra indultak nádort látni. Az egyik roffi hölgy, szíve alatt gyermekével, azért lett Ámor által Karcagra irányítva, „*Hogy felgyujtsad az Özvegykét / A' házasi szüretre.*”

A roffi kompánia Karcagra érvén átöltözik: „*Mihelyt neki tzifrázkodtak / Az Ámor vendégei / Ágyúk helyett elkongottak / A' tornyoknak értzei. / Jó a' Hertzeg! kiáltoztak / Nagyok kitsik szaladoztak / Mint 'Sombikonn a' hangyák.*” József nádort soha nem látott felhajtás fogadta a kunok fővárosában: „*A' Piatzon készítettek / Zöld gajjakkból ligetet / 'S Bennt piramist emeltettek / Egy tsinált halom felett / Márs és Thémis volt lefestve / Hertzeg képét ölelgette / Koszorúzták pálmával. // Két Szeleinn a' ligetnek / Egy egy tábla látszatott, / Melyenn a' kún örömknek / Sok verse olvastott. / A' nagy torony ablakára / Vászonnal bevont rámára / Feliratok festődtek.*” Ünneplős emberek, ostort csörtető lovasok, „*Utánnok a' kún ifjak / Mint annyi Márs szülte fiak / Zászlóval lovaglottak.*” Ahogy Vitkovits Mihály, az egykori tanú írja, sok vívát mennydörgött, ami nem csoda, hiszen „*A' Hertzegünk magyarosan / Felöltözve hintón jött / Kék szemei nagy nyájasan / Mutatták az örömt.*” József nádor beszélgetett az emberekkel, majd „*Jóízűen vacsorált*”. Aztán tánc volt, majd kiabálás: „*Itten jó ő Hertzegsége: / Ki ki hamar lábra áll / Vivát-lárma közt beére / 'S a' sátorka közepére / Állott a' szép királyfi.*” A nádor a roffi hölgyeket „*Lesdegélte urasan*”, s Ámor szorgalmatosságának köszönhetően „*Az özvegyke perzselődött*”, s némi beszélgetés után „*Sóhajva ment feküdni*”, s különös álmodat. Aztán? Aztán „*Reggelre ő Hertzegsége / Vivát közt elutazott.*” Ámor mégsem végzett alapos munkát, ugyanis József főherceg csak tíz év múlva érzett készletét a „*házasi szüretre.*” 1815. augusztus 3-án vette feleségül Hermina Maria Amália anhalt-bernburg-schaumburg-hoymi hercegnőt.

Poétai fillentés

Vitkovits Mihály görögkeleti szerb családban, Egerben született 1778. augusztus 25-én. Itt volt pópa a nagyapja és az apja. Az ifjú Egerben, Budán és Pesten tanult, ügyvéd lett, korában a legkeresettebb. Szereb utcai házában nagy vitákat és lakomákat rendezett az írőkkel. Kazinczy pesti triászának egyik tagja volt Horvát István és Szemere Pál mellett. A fentebb stíl képviselőjeként írt ódákat, episztolákat, epigrammákat, alkalmi verseket, népdalokat, levéregényt... Szerb népdalokat fordított magyarra, ugyanakkor szerbre fordította Kármán József regényét, a Fanni hagyományait. Vitkovits jó szemmel vette észre az egyszerű nép életének eseményeit, vonzódik a vidéki emberekhez, tárgyaikhoz, kultúrájukhoz. Olyan költői tulajdonság ez, amit majd a népiesség és a romantika korában kezdenek igazán becsülni.

A kúnsági utazás is megcsillogtatja a költő erényét, népi vonzódását. Igaz, a klasszicizmus megannyi kelléke megtalálható a műben: Vénus ösztökéli a szundikáló Ámort, hogy munkára fel, a szerző emlegeti Homéert és Uliszt, Danaét, Titust, Zefirt, a nektárt, Hébet, Penelopét, Adonist, Márs és Thémis nevét, a Gráziákat, Junót, Phoebust, Pegazust, Léthét... A mából nézve e mitologikus kavalkádnál érdekesebb az, amit Vitkovits a Nagykunságról ír, és szerencsére a költő is indokoltan látta kellő terjedelemben foglalkozni e témával: „*Érdemes hát, hogy bővebbenn / Leiródjék mennél szebben / Ez a' tsinos utazás*” – írja. Tiszaroffról indul a kis csapat: három házaspár, kettőnek a gyermekei is, no meg a költő. Induláskor „*Már a' nap estvére dült le / Az égi bóltozaton*”, így nem is jutottak messzire, a társaság „*meghált a' Kakaton*”. Vitkovits szerencsére nem éri be ennyivel, további információkat ad: „*Ez tsak pusztá, 's tanyákból áll*”, ahol nincsenek pompás paloták, csupán „*Egy házatska nádfedéllel, / Alatta tsendesen él el / A' meglegedő szív.*” A költő erkölcsfilozófiája ölt testet az utolsó sorokban: a kevéssel meglegedés gondolata. A ház mögött nyugat felől egy gyümölcsös van jó levegővel: „*Itt rendes rendtelenséggel / Állnak a' fák 's mesterséggel / A' Természet kezét fog*”. Itt sétáltak a tiszaroffi előkelőségek, körtét ettek, látták a búzakereszteket, hallották a nyáj kolompolását. „*Egyszer egy kis ürge szolgál*” jelentette, hogy kész a vacsora: „*Ezt mi tréfára nem vettük, / Besuhanván mohonn ettük / A' jó tejfeles levest.*” A körülmények? „*Nem volt úri a' szerviszünk / Sem Mahóni Asztalunk, / Együgyü tserép edényünk / Fa kés, villa 's kanalunk.*” Ismét előbukkan a kevéssel meglegedés eszméje: „*Bátor a szív, 's nem ohajt nagy / Asztalt 's ezüst kanalat. / Beelégszik a' kevéssel.*” Vacsora után levegőzték, majd Ámor az ágyakra kergette őket, egyedül a költő aludt magányosan odakint szűnyogokkal hadakozva. Másnap a reggeli után „*elindultunk, / Rekkent hőség égetett, / Nagy volt a' por, majd megfúltunk / Szemünk szánk is tele lett.*” Délben értek Karcagra, szállásuk „*Egy pór háznál*”, asztalukra étket raktak „*Piros sódort szalonnával / Fehér kenyért pogátsával / És gyümölcsös csemegét. // A' Kúnok is szívességgel / Fejér Nektárt küldének*”, majd fa padokon aludtak kicsinykét. Ezt követte a nádor látogatása: „*Szép volt látni az utzákon / A' Kartzagi kúnokat / A' férjfiakat jobb oldalonn, / Balonn az Asszonyokat / Mindenike inneplőbe.*”

A kúnsági utazásban Vitkovits Mihály önmagát szerényen csak Sipolónak, Siposnak emlegeti, aki azért megy a roffi társasággal, „*Hogy az úton lezendőket / Mint bizonyság leírja.*” A tiszaroffi Borbély familia hölgytagjainak szépségét „*Jeimi nints tehetség / Kisded poézisombann*” – írja. A hölgyek férjei is valóságos Adonisok a költő fogalmazásában, akiknek *mindegyike „úgy állott a' Kúnok között / Mint Czédrus a' Szilfa közt.*” Ez bizony, Vitkovits szavaival élve, „*poétai fillentés*”, amely azt mutatja, a költő meg akarta hálálni a roffi kúriák lakóinak, hogy lehetővé tették számára a kúnsági utazást, melyből megszületett A kúnsági utazás. A sínylódó, virgonc kedvét veszített Vitkovits, aki a Músa rábeszélésére szerelmi bánatát, amúgy kutyaharapást szőrivel módjára feledni jött Karcagra, aligha lelt új kedvesre itt Lidije helyett. Amíg a roffi előkelőségek csintalankodhattak asszonyaikkal, addig a költő csak azt jegyezhetette föl magáról, hogy „*sok bolha tsipdesett.*”

Tóth Erzsébet

La notte

Pécsi Györgyinek

Az éjszaka. De milyen szép így: La notte. Soha nem lesz már olyan, soha. Fellini, Antonioni, De Sica. Mastroianni-t láttam pár éve, azért jutott eszembe ez a vers. Egyszerűen ott volt a Lumumba utcában, toporgott, mintha fázna, pedig nyár volt, meggyötört öregember, senki se tudta, hogy ő a Mastroianni. S akkor egy taxiból kilépett Hollósi Frigyes, magyar színész, napsütötten, az élet császára, Marcello csak állt, és az volt az arcán: „Ilyen az élet.” A Lumumba utcában akkor még a rigók is a Jancsó filmekről füttyültek, és Latinovits még... de nem, akkor ő már csak kávéház volt. A Filmgyár egyik sarkában Mészáros Márta szomorkodott, mert kapott valami díjat, s ezért most senki nem szólt hozzá. Szóval a filmek voltak. Beültünk délelőtt tízkor, akármilyen hétköznapi a Puskin moziba (lógunk valahonnan?) mert magyar film ment. A legújabb, mondjuk, mert azonnal látnunk kellett mindet. A Tízezer napot helyben megnéztem még egyszer. Kijöttem a filmről, ami nem volt rövid, és már vettem is a következő jegyet. Égetően szükségem volt rá. Most meg? La notte? Vannak néha a tévében eldugva francia filmek. Belmondo és az a szép nő, talán Jeanne Moreau. Valamilyen Café. Úgy lehetetlen találkozniuk, mert annyira szeretik egymást, és aztán ennyi is a film, de ezt gyakran leadják, és én mindig megnézem. És volt egy Mastroianni portréfilm is, meséli, hogy álmában olyan kicsi lett a Cinecitta, hogy ő nem fért be a kapuján, most ő lett Gulliver, vagy Liliput lett a világ? – így morfondérozott Marcello, és hogy Fellini azt mondta neki még Az édes élet idején: „Nekem egy semmilyen arc kell. Egy szoknyapecér. Azt mégsem játszathatom el a Paul Newmannel.” „Jó. Majd én eljátszom.” – mondta Mastroianni. Egy kicsit összezavartam az időket, de mi maradt nekem? Versek? Szavak? Talán az a mozdulat kéne nagyon, amivel Giulietta Masina a nadrágzsebébe süllyeszti a kezét az Országúton-ban és a hozzá tartozó fintor kéne. De nekem még csak hasonló nadrágom sincs. Aztán meg Giulietta is csak játszotta Gelsominát.

Bogdán László

bolondünnep

katinak

az örmény város sikátora ahol soha nem jártál
nem tudni éjszaka van-e? lehet csak boros az ég
lámpák sem égnek hold sem bujdokol csupán üres
konzervesdobozok ütődnek egymásnak újságokat
lapoz a szél villámlik dörög
valahonnan monoton dobszó hallatszik
üzenet ez is!
egy sikoltás azután még egy erősödik a vihar
esőcseppek verik a palatetőket kakaskukorékolás
innen elmenni sem lehet hiszen nem is érkeztél meg
innen nincs hova menekülni! a titkos ösvényeket
régén felszántották bürökmaggal vetették be
kaszáját lóbálva füttyörészve sétál a sikátorban a halál
előle menekülsz? magad elől? méssz mert már nem tudsz
megállni? méssz de nem tudod hova? fekete kalapos
férfiak várakoznak a téren egyetlen pontra néznek
egy szobor talapzatára amin nincs semmi
ki tudja volt-e valaha is valami csak az üresség
kérdőjelei örvénylenek a dobszó erősödik hirtelen
álarcos alak ugrik a talapzatra fölemeli a kezét
beszél de szavait szél sodorja el megtépázza a vihar
elmosza az eső csak a medveálarc fénylik
égnek emelkednek a fekete kalapok levegőben lebegnek
körben csikorogva nyílnak a kapuk álarcosok
tódulnak ki a térre a kalaposok közé mindenki
egyszerre beszél így senkit sem érteni szikráznak a
csillagszórók de nem tudnak fellobbanni
az eső erősödik
a világszellem vakügetése valaki sír valaki jajgat
itt fogok másodszer megszületni a karjaid között
az örmény városban ahol soha nem jártam
mert közeledsz már felém a sikátorból
elkerülöd a halált hajad kibomlik és nevensz

2000. április 2.

a fogoly vadászaton

már mindent megkaptam az élettől ami kellett
voltam a kreml aranykupolás templomaiban kirgiziában
hallottam bőgni a felemelt fejjel vonuló szomorú tevéket
a puskin hotel tizenharmadik emeletének erkélyéről
s elképzelttem mi lesz ha pontosan itt kapok vakbélgyulladást
mint a hős vörös parancsnok a város névadója
látható volt a sivatag is az életem
tiszteletbeli tagjának választott a kirgiz fejjönők kórusa
értem el tehát kisebb sikereket is
talan ott kellett volna maradnom s most énekelhetnék velük
ki tudja hogyan lett volna jó?

hetvenötben az azóta megszüntetett Bajkál teázóban
(az astóriával szemben az orosz kultúra háza és a
pepita oroszlán között is) pörgött a sors rulettje
emília (vagy luca?) megígérte hogy szívesen köt névházasságot
csak előbb ki szeretne próbálni nem szereti a zsákbamacskát
„a puding próbája az evés!”
gyönyörű mellei voltak türkizzöld szeme

el is veszttem benne mintha hosszas távollét után
kerültem volna haza és visszhangzott az idegen lakás
tudta mit akar mégse jött össze az egész nem volt elválva
férje afrikában működött hídépítőként vagy felrobbantotta őket
már akkor se figyeltem mindenre oda
ki tudja hogyan lett volna jó?!
ha vele maradok más lesz az életem szilveszterre
amúgyse értem haza pedig megígértem K-nak
hogy együtt töltjük a szilvesztert s ő hiába várt
még nem tudta hogy huszonöt esztendeig egyfolytában
szilveszterezhet velem és tovább is, amíg még élünk

a halász valami ösvényről hadovált a fertő tó mellett
húzódik ama ösvény „egy igazi rejtekút
amilyenek talán még csak erdélyben vannak a havasokban”
„igen egy ilyen ösvényen lopta az oroszokat
a tömösi szorost védő önkéntes székely század hátába egy...”
de ő már kun béláról elmélkedett a vörös terrorról
elnézett fejem fölött valahova messze
és lassan körvonalaződött a szabadkőműves világösszeesküvés
nem tetszettek a szövegei „zsidó vagyok” hazudtam váratlanul
„mindegy az – bámult rám – ha fizet én átalviszem semmi baj”
körülöttünk a söntés szentjei hőzöngtek emelkedett a sörhab

„maradj kint” kezdte kilencven januárjában R.
az okleveles pszichológus bécsben egy kávézó teraszán
ahonnan látszott az istván templom merészen ég felé szökő tornya
„én is takarítónőként kezdtem a munka nem szégyen”
„sőt nemesít – röhögtem – de hát én amúgy is fejedelmi
családból származom őseim jászvásáron vitézkedtek anno”
pörgött a rulett
„kivi is van – próbált rábeszélni – gránátalma kókuszdió
és állandóan van nemcsak időnként paprika paradicsom
van itt minden itt boldog lehetnél
itt eldöntheted mi kell ez a szabadság!”

de én nem és nem makacsul visszatértem rejtekútjaimról
ebbe a városba amelyikre már nem is ismerek rá
amelyik már nem is hasonlít arra a városra amelyről írok
ezek közé az emberek közé akikre viszont mindég ráismerek
időnként szégyellem magam időnként büszke vagyok reájuk
mikes tölgyei bólogatnak a szélben bőfögnek bálványos bugyogói
álom fodrozza a szent anna tó tükörét hát itt maradtál?
nem minden úgy alakult ahogyan vártad szólj ezt akartad?
ama szentgyörgyi havazások tényleg szépek voltak
de felejthetetlenek lehettek volna másutt is a fertő tó mellett
a grábenen az árbáton kirgiziában
bárhol emlékeztetések lehettek volna mert nem is annyira
maga a havazás a lényeg inkább te aki nézed

vonszalom magam titkos ösvényen mellettem hazudozik a tó
álmos vadkacsák riadnak fel féltékenyen hápognak
hátam mögött emília (vagy luca?) „velem boldog lehetnél
megláthatnánk együtt tavasszal a margit szigetet
fiúkat is szülnék neked attilát botondot”
„inkább ármint és salamont” röhög hátul a halász
a söntés szentjei is itt nyomulnak és hahotáznak
r. a kirgiz fejőnök kórusa a bécsi metró k.
a bajkál teázó a kreml aranykupolás templomai
az istván templom tornya neptun a puskin hotel a tevék
MINDEN MEGVAN
minden utolér és lassan körbevesz
nem menekülhetsz!

elalszom és egy másik álomban ébredek fel
öreg fogoly vagyok akiről márai is írt
álmosan repülök hazafelé csapzottan keseredetten
vadászaton voltam éppen rám vadásztak
és a sors rulettje tébolyodottan pörög egyre csak pörög

*halott barátaim kísértenek „már várunk – hívnak – siess!”
és az álom pereme egy ittragadt kirgiz vérem egyensúlyoz
„igyunk egy kis pálinkát kumiszt ennyi az élet
mindent megad – mereng – azután elveszi vagy te jössz rá
hogyan ezt és nem így akartad
de akkor már késő!”*

körülöttünk suttog és lassan körénczárul a sivatag

2000. március 30.

Hizsnyai Zoltán

Bárka és ladik

„Az mi nem válik valóra fantasiánk világából,
tisztább alakban őrzi meg hitelességét.”
(Martosy Borbála Petőfihez intézett 1847-es leveléből)

„...a gyökerek, a hagyomány anyatestébe átvezető erek,
a félmúlt méhlepényéből visszakanyarognak a jövő-
ként megélt vadonatúj jelen virtuális ősvadonába.”
(Tsúszó Sándor)

Elporladtak a szavak, akár szitán a köpés,
s a tekintet tükrében rögvest megvakultak a dolgok.
Utánuk nyúltál, hogy a lét látómezejébe visszahelyezd őket,
de a kezéd elolvadt s őt szürke erecskében kanyargott tova.
Utánuk rúgtál, ám a lendülettől kibomlott a lábbujjad,
s legombolyodtál – mint egy mohersál – homlokig.
Újból kellett gondolni a világot, hogy tapintható,
érezhető, megfeythető – s végül megint lefejthető legyen...
Az aznapi elemzés tárgya a fenti sorokkal kezdődő, T. S. monogrammal szignált, cím nélküli múlt századi opus volt. Az előadó a palatábla hologramján megjelenő első szakasz mondanivalójának eszmetörténeti háttéréről, a huszadik század uralkodó életérzésének mibenlétéről kérdezte a hallgatókat.
„Csak az van, ami kifejthető, s e művelethez szavak kellene – fogott bele e témáról írott dolgozatának felolvasásába a felszólított bölcsészhallgató, fűrgén pörgetvén nyelvén a jól megválasztott szavakat –, ám a szavak, mint minden e világon, kopandók, de nem az értelem koptatja el őket, nem a jelentés, hanem a jelentésbővülésként magát kellett jelentéstelenség, ami jelentéktelenséghez, karaktervesztéshez vezet. A jellegtelen szavakkal mázolt kifejezések képtelenek a világ kifejthetőségét szimulálni, következésképp a világ elmosódik, és aki nem képes láttatni, azaz egy lehetséges, hihető és átérezhető, ugyanakkor megfeythető, de mindig újból megfeythető világot pingálni maga köré, az öntőformáját, lelki kontúrajait veszti el, és hiába rúgkapál, okosodik, fölényeskedik, előbb-utóbb maga is elveszti sajátosságait, amelyek csupán egy érzékletes világvázlat koordináta-rendszerében válhatnak érvényessé, csakis egy saját használatra kreált, bár az egyetemes kultúra részét képező, annak elemeiből épülő s azt gazdagító, életképes mítoszvilágban tölthetik be szerepüket, csak így lehetnek egy olyan individuum megkülönböztető jegyeivé, akinek átütő erejű szavai mentén a mindenkori valóság kisorjázik a megfogalmazatlanság homályából és megteremtí saját, az adott kulturális szituációba jól illeszkedő mítoszt, amely mítosznak azonban, akár transzcendens, akár egzakt, akár e két módszert vegyítő megismerésmód jellemezte kulturális-civilizációs szituáció adja keretét, mindig a megismerhetőség marad az alaptulajdonsága, ami persze nem jelent feltétlenül definiálhatóságot, néha az érzéki megjelenítésre, a hiteles átélésre, az empátikus kapcsolatteremtésre korlátozódik a vizsgálat, s ugyanakkor ez kétségtelenül közvetlenebb módon önvizsgálat, mint egyéb megismerési módok esetében, ám lényegében ugyanúgy pusztán a lineáris fejlődésmítosz, a fejlesztett haladás, a valahonnan valahová tartás szimulációja, így hát, amennyiben eléggé érzékletes formában történik, alkalmas a lelki-pszichikai karakter folyamatos formálásának ideológiai háttérét bebiztosítani és relatív stabilitásának érzetét minden pillanatban újból és újból felkeltetni abban, aki hajlamos vagy képes gondolatait szigorúan elképzelt világának folyamatosan bővülő

keretei között keringtetve e bővülő képzeletvilág hol közeledni tetsző, hol távolodó, de mindig látótávon belül maradó határait a végső megismerés vak, de annál jótékonyabb reményében kémlelni és a megoldás kulcsát önkéntelenül is folyton az érzéki és/vagy tudati tapasztalás épp aktuális gyepűire kitolván megmaradni a képzelet világán belüli bombabiztos egyensúlyhelyzet patinás cinserpenyőiben..."

„Satöbbi” – szakította félbe (negyedbe? – hányadba?!) a bölcsész gondolatmenetét a tanár, de a dolgozat nagy hévvel előadott részletében hemzsegő nyilvánvaló kompilációknak – pedig azok nagyjából az ő szerzői jogait sértették – nem szentelt figyelmet, hanem azt a diákot szólította a pulpitusra, aki legutóbb a vers továbbírását kapta feladatul. A hallgató T. S. opusának nyitóakkordját ily módon képzelte tovább (hadarva, akadozva, munkája számos hiányosságát felerősítve olvasott):

„Te pedig összekaptad magad – már amit találtál magadból –, és elindultál, hogy egy helyben maradhass. De megtorpantál. Így aztán valamelyest elmozdultál. Ám épp csak annyira, mint ha maradni indultál volna. Így hát maradtál. Megmaradtál haladni. Persze egy helyben. Nem egyetlen helyben – csupán-csak egy helyben! Az egy helyben maradásra számtalan hely alkalmas. Tulajdonképpen mindegyik. Bármelyik nem! Csakis mindegyik! S mert nem mind egy, mégsem mindegy, melyek ezek, akkor sem, ha csak együttesen alkalmasak. Mert hisz alkalmasak, alkalmasságukhoz kétség sem férhet, ámde az együttműködésre is képeseknek kell lenniük. Hogy az egyikből úgy következzen a másik, mintha emez véget sem ért volna. Mintha csak ugyanaz a hely volna. Holott léptünk. Tudjuk. Meg vagyunk győződve! Meg vagyunk... Érezzük, létezzük, s jól megvagyunk. Ez fontos! A közérzet. A közérzete. Hogy legalább közvetve érintkezzünk vele, átlépjük, s megint és megint. Egy hely – egy köz, egy hely – egy köz, tata – tata, aztán vissza: köz – hely, köz – hely, köz-hely, satöbbi. Így tudunk helyel-közzel önmagunk maradni. Így maradunk magunk. Kivonjuk a világból mint olyanból az összes ismeretlent, ami marad, azok leszünk mi mint olyanok.”

„Amilyenek” – fűzte hozzá epésen az oktató, és a dél felé nyíló ablak keresztyén túl derengő hófödte hegycsúcsok irányába fordította megfáradt tekintetét, hogy megpihenjen a magvaság látszatát keltő spekulatív gondolatmenetektől. Elmúlt hatvan. A karizma lötyyed, haja gyér és hájas a nyaka. Érzi, becserkészi a Kaszás, rozsdás ketyegője már akadozik. Ez a helyzet – a megmásíthatatlan közelségének felismerése és a felismerés nyomában garázdálkodó döbbenet –, mondjuk így, nem kedvez az analitikus gondolkodásmódnak. Az egzakt értelem nem nyújt vigaszt. Nem ad reményt, sem megkönnyebbülést. Kritikus szemléletet ad. Azzal pedig nem sokra megy az ember a halál ellen. Meg aztán neveléses is lenne. Képzelnék csak el: számos perdöntő érveléssel felvértezve halálosan kicikizni a természetet. Hatvanon felül. Olyan ez, mint tini divatfrizurát kreálni a ravatalra. Az előtörekvő szentimentalizmus viszont még mindig elfogadhatatlan, s hogy mi minősül annak, azt, sajnos, nagyjából az elmúlás törvényére fittyet hányó előző évtizedek során kialakított, érzelmi szempontból meglehetősen puritán esztétikai etalonhoz mérjük. Mi mást is tehetnénk?! Új rögeszméket képtelenek vagyunk már kialakítani, hiszen a rögeszme kimunkálása időigényes folyamat. Először is kell egy elfogadható eszme; ezt a számos kínálkozó lehetőség közül hosszú évek során választjuk ki. Ez előbb, úgy mond, vezéreszmévé lesz és ráncba szedi, több-kevesebb sikerrel hadrendbe rendezi a kamaszkorunktól ránk zúduló eszméket. Aztán ahogy az ember korosodik és szellemileg elkényelmesedik, egyre nehezebb fegyelmet és (az egyre sokasodó, egymásnak ellentmondó tapasztalat miatt) különösen rendet tartania. Végül a vezéreszme megelégedi a dolgot és leváltja hadseregét. És aztán jobb híján, persze, már csak blöfföl – hátország s véderő nélkül visel hadat; afféle szellemi hidegháborút folytat, érvek nélkül, tét nélkül – meggyőződésből.

Csak hát az ember vesszeje idővel elemyed, melle behorpad és elbozótosodik a füle, s habár az eszme rög s rögös az észleletek útja az agyig, Szent Mihály lova nem ismer akadályt, benyargalja a korábban oly bevezetetlennek tetsző tudatot és utoljára még felkorbácsolja az érzékeket, s a meggyőződések győző mégis megjuhászodik, harci kedve lanyhul, sőt félelmében gyakran éppen azon eszmék védelmébe húzódik, melyeket korábban vehemensen tagadott, bár ez sem, ez sem jelenti ezen eszmék általános érvényét, az általános érvény nem kiváltható az ember szellemi fizetőeszközeivel, sem érzékei révén, nincs is vény, ha van se ér, s nincs érv se, év se, talán egy év se, csupán egy hónap, tán csak egy nap s a hó...

– a tanár tekintete messze a hófödte hegyláncon túlra kalandozott, miközben emlékezete hajdani memoriterek áporodott huszadik századi atmoszférájában ödöngött...

Kifordul lassan hű kezedből a lant; / az irtás felől száll a víg „Hahó!”, / a völgyek népe még dolgozik alant – / az ormot hamar belepi a hó. // Magad vagy, ámde közelebb az éghez, / mely mindnyájunkra egyformán ragyog, / s ahogy mind jobban igazodsz a véghez, / kiszolgált, régi hited elhagyod. // Mivégre babrálsz szavakon s szerteszét / hulló eszméknek érvényes rendszerét / kutatni mi hajt, ha léted kitélt; // s ahová tartasz, biz', ott a rend szemét, / s ha ki látja is, lesüti csak szemét; / érveidnek hogy adhatna hitelt. ...megmártózt a tudatába fölszivárgó patinás verssorok kellemes dohsszagot árasztó patetizmusában, majd a szavak lüktetésének hol andalító, hol lázító ritmusára tempózva az északra nyíló ablak keresztjén túl pompázó sarjadó fűvű ligetes rétek felé úsztatta párásságában is tiszteletet parancsoló tekintetét...

Tegye a dolgát, kinek szellemére / a természet nem rótt ki nagy adót, / te ne irigyeld, s ne tégy ellenére, / ne is neved ki őt, a haladót, // akinek vállát fölsebzé a járom / és támogatja oldalát karám, / ki két tenyérrel lapátolja Kháron / ladikját előbbre a kamarán; // munkája, sorsa – azt hiszi –: alkotás, / akár verset ír, akár ha árkot ás, / s csak mérgelődik / és csak mérlegel. // Te ne méricskélj, ne vonzzon áldomás, / feküdj a fűbe – dolgoz az álmodás – / és meg se kérdezd, zöldje mért lep el. – csobogtak a sorok a tudatszintek közlekedőedényének hol elszűkülő, hol barlangcsarnokokká öblösödő visszhangos járataiban, kavarogtak a mellékágak erjedt denevérguanótól kocsonyás horpadásaiban, s utat törtek a felszín mohalepte kürtőjéig, kiültek a bajuszbujaságú bozótokból sasorként égre villanó sziklaszirtek redőibe, fölszivárogtak a szempillaívként meghajló nádasok övezte irtásra, majd a fölötte pislogó égre, melyen szembogár-kerek acélkék felleg úszott a nyugatra nyíló ablak keresztjén túl párálló őszi táj felé...

Rád lebben a rét, objektív adottsága teszi csak lehetővé a létezés mint halotti lepel, / ugyanakkor a parcialitás trópusát is beúsztatj gyertyát az ég gyújt pretextusaként lehatárolja azt a szemantikai fölöttes, s az ősz / az elbeszélői helyzet heterodiegetikus erényei fejed fölé lágy ontológiai körülhatárolhatóságát. A vers emblema ökörményát lehel – / jelöli a szinekdoché logikai viszonyrendszeré a fák hónalján, explicite valóságanalóg, ami külső fókuszálást tes meglásd, nagyra nősz, // kettős dekomponálás alapvetően határozó hálód kiveted paradigma szerint felteendő kérdésekre végül meta s vonszolod a Semmit, / architektuális vonatkozásaiban domináló súlyos zsákmányát világ nulltempusza különböző deixisekkel lesz a boldog halász; / inkább eme narratológiai morfémák illúzióikén felfogható nincs a maguk virtualitásában a textus centrális analóg benne annyi sem, mit / azon hermeneutikai kód által válnak érte továbbadhatnál, az idő modalitásai a történet lineáris idejére tett ámde néha látsz // pragmatikai viszonyban, mint azon predikatív tág tereket, hol asszertívák szervezik az opus illokúciós erőterére bőditő csönd honol, / válnak bázikus szerepűvé a versépítkezésb ahol kebeled autoreferenciális retorikai olvasatban mitológémain immáron nem dobol, / a műfaj paratextuális meghatározása révén s nem kell és nincs is lineáris narratív rendben is utalnak a jelölte

mit megérteni, // az önreferens műalkotás hozzárendelési sémáiv ahol az elme dereferencializálhatatlan konstrukciókat eredménye érveket nem kohol, / akkor bontható ki, ha retorikai szerkezeteinek a szellem lényed poétikai kondicionáltsága nyilvánvalóan elmarúdvére robotol – / beszédmódja ugyanis szintaktikailag eleve bizonyos hiszen a vágyad csupán az enunciáció szintjén jelentkező narratív is már éteri. inkoherens retorikája miatt végül is marginális marad

Mire a soros hallgató végre befejezte alapos és minden bizonnyal a legelőkelőbb forrásokból összelopkodott gondolatfoszlányokkal át- meg átszótt verselemzésének felolvasását, ő már a kelet felé nyíló ablak keresztjén túl pislogó tikkadt, nyári tájat kémlelte, a tarlók fakó borostáját, ezt a láthatárig húzódó ráncos, aszályszabdalta arcot, melyen önkéntelen izomrángásként néha egy-egy nyúl cikázott keresztül, szellő se rebbent, csupán a horpadások védelmében lapuló tüskés bozótokat csörrentették meg olykor az idegesen odébb surranó viperák, és a tarkótájékról kimeredő, félig elkorhadt, kérgűkhámlott fák ágbogaiból leskelődő, tollászkodó és fel-felrebbenő keselyűk ütöttek némi zajt s keltettek csekély légáramlatot, fűrkészőn körözve az elaggott, bélebúzhódt táj fölött, mezszyéitől mezszyéig vonszolván hullafolt-lila ámyékukat. Közben azon merengett, ki is írhatta az emlékezetébe oly csorbitatlanul visszatoppánó szonetteket. Először úgy gondolta, T. S. fiatalkori, még kissé romantikus korszakából való, habár – ezt a lehetőséget sem zárhatta ki teljes bizonyossággal – akár a saját korai verspróbálkozásai is lehettek. Vagy egy múlt század végi posztmodern... Igaz, hogy – legalábbis ebben a most felidéződött három darabban – nem látni nyomát azoknak a rájuk olyannyira jellemző csavarásoknak, nyelvi-nyelvjátéki, avagy néha már-már parodisztikus megfélemléseknek, melyekről nehéz eldönteni, hogy – a stílusimitációt sokszor a teremtő empátia szintjére emelve – az arisztokratikus kívülhelyezkedést (vagyis a korabeli korszerűség-mítoszt) táplálni hivatottak-e vagy csak demonstrálni. De hát nem mindegy-e ez? Ma már!... A vers hat, a többi nyolc. Így hát igazán nincs értelme firtatni az ideológiai hátterét. Még valamikor a múlt század nyolcvanas éveiben volt egy fiatal költő ismerősöm. Eszeveszettül tehetséges volt. Szavai perzseltek, lángoltak a mondatai. Csak éppen én a kelletténél jobban ismertem. Tudtam, azok közé tartozik, akik minden tetszetős új eszmébe végzetesen beleszeretnek, méghozzá olyan hőfokon, hogy néhány hét leforgása alatt rögeszmévé kefélnek, legyen az bármilyen naiv, agyalágyult, híg, rugalmas vagy szellős. Az aktus, persze, lévén szó költőről, versben történik. Ott, a verssorok közt csócsálja, ízlelgeti, becézgeti, isteníti és dugja, dugja, dugja, de hiába, mert akármennyire is virtuális színpadok között zajlik ez az orgia, én, aki a szereplők civil viszonyát is ismerem, óhatatlanul beleképelem a verstestbe, amibe pedig nekem, olvasónak kéne behatolnom, nekem kéne önfeledten benne höncörögnöm, nekem, aki most úgy érzem magam, mint egy peep show-ban, ahol a formán át kukkolok valamit, ami lehet, hogy annak, aki csinálja, jó, de számomra, akit kihagytak a közvetlen részvételből, mindenesetre nem kielégítő, hiába is vinnyogják, nyüszítik, hörgik az önkívület határán, hogy az, hogy ez az, ami kell nekem. Pedig ezek a versek jó versek voltak, mert – bizonyos személyes tapasztalatok híján – saját érzéki tusakodássá lehetett félreértelmezni őket. Csak éppen nekem nem volt hozzájuk szerencsém, mert megadatott az, amire még a költők is oly gyakran áhítoznak: látni a szellem pucérságát, a gondolatok csupasz valagát. Pffuj!... Ilyen az, amikor rossz oldalra kenik a foncsort – jobban csúszik, de annyival kevesebb is az élvezet; petyhüdtlen bámul az ember a lukra, amiben idegen extázis tetszeleg önmaga előtt, s nem is várja, hogy betegyem, hogy hozzáadjam magam is, magam is az enyémet. Hát nem jobb így, tudatlanul?! Mormolom ezeket a szo-

netteket, és jól érzem magam – mert érzem magam. Bennük. Még csak az kéne, hogy kiderüljön róluk valami irodalomtörténeti disznóság, korabeli korszerűtlenség, őszintétlenség, ideológiai célzatosság, valami művészetellenes, ami lehetetlenné teszi az érzékek és a tudat közt oszcilláló önfelédtségi olvasatot – de miért csak a háttér ismerete ébreszt rá a vers gyengéire? vagy ebben az interpretációban netán fontosabbá válnak a háttér gyengéi a vers esztétikai erényeinél? netalántán ez az értelmezés is művészetidegen szemléletet tükröz? avagy az etikai tartalom, illetve az adott kultúrába és korba ágyazott morális és stílári hitelesség is a szépség képzetének tartozéka? nélkülük talán átlátszó a szépség misztériuma? a vers tehát mégsem médium, mégsem olyan optimális nyelvi struktúra, melyben az érzéki és szellemi reflexiók és szintézisek egyénre szabottan képződhetnek meg? hát mégsem az olvasó az, aki a maga pillanatnyi hangulata, ismeretei, tapasztalatai, aktuális életérzése determinálta ad hoc olvasata árbocrúdjába kapaszkodva halad az egyetemes intuíció, a létre hangolódás, az egyre fokozódó, katartikus kisülésű, a bölcsesség megnyugvásába torkolló szenzibilizációs irányába, miközben a szöveg csak e haladás közegét, a közeg kvintesszenciáját reprezentálja, s habár e végki-fejletében ugyan már önszervező, -továbbfejlesztő labirintus eredetűre nézve mégiscsak konkrét, eleve adott struktúra, számtalan lehetséges útvonalat rejt magában, s a haladás irányát a behatolás pontjának megválasztása után is számos mélyen szubjektív tényező határozza meg? Többször volt öngyilkos, mint ahányszor nem. Szegény, szegény fiú. Oly korban élt e földön, amikor szívós helyi-érdekű szellemi hidegháborúba, piszkos kis hatalmi csatározásokba, gyáva és dörzsölt és velejéig üres, óvatos és ostoba és pitiáner lökdösődésekbe kellett beleképzelnie, láthatatlan, szövevényes és fölöttébb gyanús kabinetfrontok mentén kellett megvívnia a maga mélyen közéleti, plebejus és fennkölt eszméiért folytatott mindennapi szellemi csatáját. Buta, buta fiú. Ideológiai martalóchadak száználmas belviszályaiban forgatta hősiessen hórihorgas tálentumának kétélű szavakból kovácsolt nagyszerű pallosát, míg a létért folyó nagy ütközetben bármikor megadóan odahajította akaratos homlokát a halálnak, de – szégyenszemre – mindannyiszor hiába. Mindhiába. És élni kell. Ámde az immár megfoghatatlan megfoghatatlan, megragadhatatlan – önmagától elragadtatott világ egyre kevésbé hagyja magát a nyaka köré tekeredte köldökzsinór gyökérszorításából kimenteni, nem lehet gyökeresen újjáképzelni, és különösen gyökeresen újjá, a gyökerek, a hagyomány anyatestébe átvezető erek, a félmúlt méhlepényéből visszakanyarognak a jövőként megélt vadonatúj jelen virtuális ősvadonába. És élni kell, bár szavaidban folyton folyvást fogysz el – beleolvadsz az elfolyó világba. A dél felé nyíló ablak keretszínén túl szikrázó téli tájkép hirtelen vesztett fényerejéből, és amíg az oktató agyafűrt didaktikája slusszpoénjaként felolvasta T. S. versének a hallgatók által eddig nem ismert zárószakaszát, a hólepte ormok fölé képződő éjszakai égboltra halk zümmögéssel kiültek a csillagok; aztán hosszú vibrálás után végre a hold is kigyuladt – telihold volt, pedig az első negyedre állította; jó párszor meg kellett pöckölnie zsebében a szenzort, míg beállt a holdsarló. Közben a többi tájképen is leáldozott a nap, és a lenge muszlimkermeként belibbenő szürkületre néhány villámlásszerű felvillanás közepette ráhuppant az éjszaka csillagképekkel teliszűfolt sötét brokátja; a gyermekenciklopédiákba illőn szemléltetett alakzatokat szintén kénytelen volt kissé megbuherálni. Míg a zsebében rejtegetett távirányítón matatott, a hallgatók körében egyre hangosabb kuncogás támadt, így hát fejét csóválva és

egy kétértelmű mosolyt is megeresztve odalépett a hozzá legközelebb eső ablakhoz és a téli éjszakát ablakkere-
testül kikapcsolta. A mögötte láthatóvá vált ellipszis alakú
ablakban nagy összevisszaságban jelentek meg az igazi csil-
lagok; közülük, a jobb felső sarokból, az ábrándozás színe-
ben úszva, s szemérmesen fátyolfoszlányokat libbentve hal-
ványkék óceánszemei elé, a földgolyó pislogott. Ez a kép
a törzsprogram része volt. Bármit rá lehetett installálni,
ez mindig alatta maradt. Persze tudta, ez is átprogramoz-
ható, csak hát ő már a huszadik században sem volt elég-
gé művelt, már akkor is elsősorban a saját képzeletére
támaszkodott, ami, valljuk be, az ő intellektuális igényei
mellett nevetséges. És ugyanakkor önmagára nézve is
fölöttébb veszélyes. Nem tudja kikapcsolni a képet. Min-
den újabb látomása mögül ugyanaz a kép, ugyanaz a kép-
zet dereng elő, s teljesen áttűnik ebbe, még mielőtt ügyet-
len mancsainak esetlen matatásával megágyazhatna a jö-
vőnek, mielőtt friss tapasztalatai nyomán sorjázó vízióit egy
új tudatformába beágyazhatná. Persze, ha lenne benne egy
szemernyi lelkesedés a valóság feltáruló újabb és újabb
dimenzióiért, ha nem ütne át minden képen és képzetén,
ha lenne ágya a vágynak, ha a jövőbe átgyűrűző virtuális
mának, ha tudnék élni, ha élni tudnám a vágyat, ha kép-
ben, ha tudné... ha mara... ha mar... – hamar, hol az a ro-
hadt távirányító, igen, ez az, igen, igen, ez az, ez az a kép,
még ezt a gombot, ezt a kis húsrózsaszínt, tekermi körbe-
körbe-körbe, itt megaka, -szakasztani, lenyomni ezt itt, és
még, no most, na, mostazistenfádat – s a megfáradt koz-
mikus ovális rángva ráng s már össze-összerándul s lefity-
tyen, kókad, emyed és lappad, töpped és süpped és bebo-
rítja, ellepi, rásorjázik a dermedt-kék húsgömbre, és vég-
re egy pösze pisszenéssel kipukkad, s az égre kedves pézs-
maszürke fürtök keringnek, ahogy egy őszi nádas fölött
a köd kavargó, kotyvasztva rozsdabarna lombból sóhaj-
ként elszabadult rőt cserlevelet páka dorongján lagyma-
tagon lobogó, lusta ökömyállal, s lehömpölyög a szán-
tók varjúkárogástól hangos, mélabús agyagábrázatára, s
émelyegve, permetet öklendve megkapaszkodik a faluvég
álmos ereszeiben, mint valami mérhetetlenül kényelmes –
egyszerre kézzelfoghatóan tárgyias és megemelően érzéki –
kontextusban, mint valami végletekig leegyszerűsödött szel-
lemi hipertérben, ahol egyszerre van jelen a vágy és tárgya,
s e kettő között a metafizikus rév, amelyen úgy igyekszünk
megközelíteni az egyiket, hogy a másikhoz is egyre köze-
lebb kerülünk, ahol egyszerre van jelen, aki felel és aki kér-
dez, aki evez és aki közelít, aki távolodik és aki sodródik,
ahol egyszerre van jelen, múlt és jövő... – Ezzel eljutottunk
az elmúlás kérdésköréhez – emeli meg kissé hosszú percek
óta mélyen leszegett fejét a tanár. – Elsősorban nem a kul-
túránkban oly rettegett biológiai pillanatról kéne itt szólnunk,
hanem arról a folyamatról, amelynek ez a pillanat csupán egyet-
len, és talán nem is a legfontosabb stációja. – Zavartan kö-
hint, tettetetten elröved, miközben azon töri a fejét, vajmi ke-
vés sikerrel, miként kerülje ki a fellengzős megfogalmazáso-
kat; végül elszántan belevág. – Az individuum Kháron ladik-
ján jut el a kollektívum Noé ácsolta bárkájáig. Az egyén saját-
ságos szellemi kiterjedése föloldódik saját kultúrájának térfo-
gatában. Az egyedi általánossá lesz. Az általános megismeré-
si módszerré válik. Ez a módszer újabb szinguláris értékeket
involvál. Ezek az értékek megint asszimilálódnak az anyakul-
túrába és gazdagítják annak megismerési módszertárát. Így vá-
lik a múlt jövővé, a jövő múlttá, így lesz ez az egész a minden-
kori jelenné. (Jól fejlett dialellé!) Amíg kiérsz a kies főenyre,
tapasztalatokat gyűjtögetsz. Ott aztán elkapod a soros ladikot,
mely a bárkához szállít. De te már nemcsak az vagy, ami vol-
tatok. Az is vagy már, akik valahol a szárazföld legbelsejében
most indul útnak, tapasztalatokat gyűjt és rendszerez, és fogal-
makat alkot és... és fogalmaz. Sőt, újrafogalmaz. Hiába Kháron-

kodsz! Jön, egyre csak jön, számolatlanul, nyomul a part felé, és te is folyton-folyvást hömpölyögsz vele, egyre kisebb részben, egyre parányibban, egyre mellékesebben, de egyre elhagyhatatlanabban. Már csak néhány jellegtelen szó vagy, egy üres társalgási frázis, egy általánossággá bővült, elhomályosult fogalom, egy kötőszó, egy hézagpótló, már csak egyetlen elharapott hang vagy, vagy egy ki nem ejtett betű, valamelyik előző változathoz otthelyezett vessző, hamis dikció az időtlenül hosszú fogalmazványban, a vége-hossza nincs beszédben, szpícsben, textusban, nyomkeresésben, a korokról korokra burjánzó rettenetes halandzsában... – A hallgatók unottan lecsukják kompjütérik képmenyőjét, s aktatáskaként hönnek alá csapva a készüléket, megindulnak a bejáratú ajtó hologramja felé, de mielőtt kilépnének a háromdimenziós kép lézersugárral átvilágított negatívján, lassacskán halványulni, vibrálni kezdenek, végtagjaik megnyúlnak, összetöpreődnek, egész testük lobog, akárha szél fújna, aztán hirtelen ajtóstul szertefoszlanak. A tanár csak áll, csak áll az üres, meg-megbillenő, egyre kajlább előadóteremben, fejében régi memoriterek hömpölyögnek, kavarnak, elkeverednek a sorok, összemósódnak a szavak, egymásba rognak, majd új halmazokba verődve gomolyognak elő a fogalmak, s üveges szemmel nézi az ajtóstul szertefoszlott hallgatóság mögött láthatóvá vált tanfelügyelői kommandót, ahogy vészjóslóan komor ábrázattal böngészik a frissen nyílt hasadéokban kirajzolódó didaktikai szabályzatot, s valamit babrálják a billentyűzeten, de a verssorok már visszavonhatatlanul összehabardtak, s most ugyan néhány szó kitépi magát a masszából, ám a fogalomalkotás szitáján hamarosan végképp elporlad, s tekintete tükrében megvakulnak, kontúrjukat veszítve vonaglanak a dolgok, s ahogy nyúlna utánuk, érzi, elernyed, meglágyul a keze, körmei megolvadnak, lecsöppennek az ujjai, s amikor lábizmai kétségbeesett utolsó próbálkozásként megfeszülnek, hogy a felporciózott lendület tétova szárnyain röptessék visszeres végtagját a reáliák lenge köddé habosult valagáig, nagylábujja hegyén fölfeslik a nagy gonddal letűzött szálvég, s testének görcsösen magához ragadott sziluettje is nagy darabokon föl-pupulykásodik, majd könnyeden lobogva legombolyodik róla, szája megnyúlik, egybeolvad orrüregével, fölshippanja szemét, és az egyre öblösebb üregben szanaszét röppenő fogai között ívóhelye felé igyekvő pisztrángként csapkod a nyelve, csajla fülei hol irdatlanul felpuffadó, hol használt óvszerként lefityenő orrát legyezik, érmelyítő pép-pé kásásodik az álla, ősz harcsabajusza szálanként kavarnak, beletapad a föl-fölbugyborékoló szócafatokba, végül a mindedig sziklaszilárdan magasodó, a kibontakozás, a folytonosság egyedüli biztosítékaként latba eső míves ívelésű homlokra is fád ráncok araszolnak, girbegörbe párhuzamosokat húzva először a két halánték között, aztán ezekre merőlegesen, majd át-lósan, balról fel jobbra és jobbról fel balra, s keresztbe és kasul, és erre, és arra, és hiába, hi-á-ba, mindhiába matatnak a gombokon, a nemes homlok fölrepedezik az egyre szaporodó barázdák mentén, és számtalan mozaikdarabra szakadva zajlásnak indul, egymásra torlódik, és fölgyorsulva elúszik a képzelet halovány fényrajzának kónyán is áttekinthető térdejében...

A 90 esztendő Püski Sándor köszöntése

„A nemzet - ha megmarad - csak otthon marad meg”

Beszélgetés Püski Sándorral

– 90 év nagy idő. Ennyit mondhat magáénak a ma is irigylésre méltóan friss, energiából kifogyhatatlan Püski Sándor. Villantsuk fel most azokat a színeket, fényeket és árnyakat, amelyek meghatároztak egy olyan emberi életutat, amely csaknem egyidős a századdal.

Kezdjük az elején: milyen családba született, hogyan cseperedett fel, melyek voltak az indító élményei?

– 1911. február 4-én születtem Békésen, az ibrányi városzélén. Ennek a 30 ezres településnek háromnegyed része földműves volt, még hozzá csak kis részben birtokos, a többi cseléd, napszámos, vagyis föld nélküli parasztember. A mi családunk is ebbe az utóbbi kategóriába tartozott emberemlékezet óta. Még iparos sem került ki közülünk. Az 1922-es földosztáskor kaptunk két hold földet.

A családban harmadik gyermekként születtem, de sajnos első lett belőlem. Gábor bátyám ugyanis 12 éves korában a Körösbe fulladt, a nővérem pedig 8 hónapos korában meghalt. Utánam még 2 húgom és egy öcsém született.

Békés nagy református vidék volt, akkor még egyben a nagy tanyavilággal, a lakosságnak mintegy háromnegyed része egy egyházközséghez tartozott. Mi is. Az egyháznak iskolái is voltak, nemcsak elemi, hanem valamikor a debreceni kollégium filiáléjaként indult, az én időmben már 8 osztályos gimnáziuma is. Harmadikos elemista voltam, amikor a tanítóm megbetegedett, s az idősebb református lelkész tanító fia jött helyettesíteni. Akkorra édesapám harangozó volt már az egyháznál, így ismerték a papok, és addig mondogatták édesapámnak, hogy ezt a fiút taníttatni kell, amíg végül a negyedik elemi után gimnáziumba adtak azzal, hogy ha már a 6 osztály úgymis kötelező, ott többet tanulok. Majd két év után: a 4 gimnáziumi osztály után már jobb iparos vagy kisebb tisztviselő is lehetek. A negyedik osztály után viszont már én magam döntöttem úgy, hogy nem hagyom abba az iskolát. Könnyen tanultam, de a mezei munkából nem lehetett kivonni magamat. 10-14. évem között minden nyáron napszamba jártam az urasági kertészetbe, félrészes pelyvakaparó voltam cséplőgépnél, emellett a ház körül és bérelt kertünkben is segíteni kellett egész évben. A felsős években magántanítással segítettem magamon.

– A könyvek mikor kezdték érdekelni, már kisgyermekként, vagy csak később?

– 14 éves koromig, amíg nem dönt el, hogy végigjáró a gimnáziumot, ugyanúgy éltem, mint a többi parasztyerek. Sem öltözködésben, sem szokásban nem különböztem tőlük. Olvasni nagyon gyorsan, már az első elemiben megtanultam, és amit találtam a nagyszülőök padlásán – kalendáriumot, ponyvaregényeket –, mindent elolvastam. Csak az ötödik osztályban öltöttem át pantallóba. Ekkor kellett az úri társaságba is beilleszkednem, ami nem ment könnyen.

Az irodalmat illetően: a gimnáziumnak volt egy ifjúsági könyvtára, onnan vehettünk ki könyveket, és hatodikos korom óta önképző körben is részt vehettünk. A magyartanárunk nagyon öreg volt, és érettségi előtt, 1929. tavaszán egyszer így kezdte az egyik órát: felolvasok két verset, az egyiket Ady Endrétől, a másikat Kassák Lajostól, elrettentő példának, egyébként nem foglalkozunk velük. Később, a városházi munkák idején jutottam az első Ady kötetekhez, Szabó Dezsőhöz.

– A jogi pálya lehetősége mikor vetődött fel?

– 1929-ben érettségiztem, és bár jelesen, mégis gond volt, különösen anyagilag, hogy hová menjek tovább. Ismét az öreg lelkész adott tanácsot. Azt ajánlotta, hogy menjek a debreceni református kollégiumba. Nem kell fizetnem. A papi pályához azonban nem éreztem elég elhivatottságot, és a beszédképességem sem volt olyan jó, amilyen ehhez a pályához szükséges. A lelkész azután a vasúti tisztiképzőbe ajánlott, ahová 50 helyre 500-an jelentkezünk, nem kerülhettem be. A hadsereg maradt még lehetőségként, ahol jogász-, orvos- és mérnöképzést segítettek akkor, ha lekötötte magát az ember 10 évre a katonasághoz. Szerencsére erről meg elkéstem, ezért a városházán napidíjas lettem egyelőre, havi 60 pengő fizetéssel. Onnan kerültem fel Pestre egy ügyvédhez, ahol délutáni 3 órás gyors- és gépírást vállaltam, és mellette 1930 őszén beiratkoztam a jogra. Gyorsírást a 6. osztálytól kezdve Durkó Antal tanárunk különórán tanított néhányunknak, a gépírásban pedig már a városházán szereztem gyakorlatot.

– Ez az időszak egyúttal a kiadói pálya kezdetét is jelentette?

– Igen. Az első évben felfigyeltem arra, hogy nincsen minden tanáknak tankönyve, és nem minden hallgató tud vagy akar az előadásokon jegyzetelni, sokan be sem járnak, és ezek megveszik másoktól a jegyzetet.

A második évtől én is elkezdtem gyorsírással jegyzeteket készíteni, stencilre gépelve sokszorosítani és kiadni. Négy év alatt – mire végeztem – 10 olyan jegyzetem készült el, amelyek 1948-ig – amíg a régi tanárok működtek – használatban voltak.

– Tehát a Püski Kiadó bölcsőjét ezek a jogi jegyzetek ringatták?

– Így is lehet mondani. Két év múlva otthagytam az ügyvédi irodát. A jegyzetkiadás anyagi függetlenséget biztosított számomra, a későbbi években kiegészítve a jogi vizsgákra való előkészítéssel. Bizonyos szerkesztési, kiadói, kereskedői gyakorlatot szereztem, és erre 1935-ben meg is nősülhettem egy nyolcgyermekes katolikus kántor-tanító családból, megegyezve a feleségemmel, hogy nem megyek egyik jogi pályára sem, hanem ezt folytatjuk együtt tovább – a sokszorosításban tud mindjárt segíteni –, és amint lehetséges, kiterjesztjük a vállalkozást az irodalomra is.

A politikai érdeklődésem is ekkor erősödött fel, különösen a parasztkérdés foglalkoztatott. Már a békési városházán tevékenykedve is sok kérdés vetődött fel bennem. Ugyanis azt az irodát, amelyben foglalkoztattak engem is, azért szervezték, hogy az 1922-es földreformmal földet kapott parasztoktól behajtsuk a vételárat. 4000 békési család volt ebben érintve, ezek között voltunk mi is. Alacsony vételár volt ugyan megszabva, de addig nem kérték, s 1929-30-ban, amikor a búza ára lement 8 pengőre, lehetetlen volt a legszegényebb népeosztól a föld árát behajtani. Az is nagy szó volt, hogy megművelik a földet, nemhogy még vételárat kérjenek tőlük. Végül nem történt meg a behajtás, bár én már előbb elhagytam a városházát.

Visszatérve a jegyzetkiadásokhoz: ebből a tevékenységből tudtunk később is annyi életlehetőséget szerezni, hogy a Szerb utcában, a Jogi és Közgazdasági Kar szomszédságában be tudtunk rendezni egy boltot, így hozzá tudtunk kezdeni a könyvkiadáshoz. De később is a jegyzet volt az igazi jövedelemforrásunk, egészen 1948-ig.

– A harmincas években igen mostoha sors jutott az irodalomnak. Püski Sándor hogyan kapcsolódott be az irodalmi életbe, milyen lapokat olvasott, szerkesztett, milyen társaságokhoz kapcsolódott?

– A „Válasz”-t, a „Tanú”-t és a „Kelet Nép”-t olvastam. Ez utóbbit Szabó Pálék Biharban meg Gyulán szerkesztették, a pesti Prohászka Ottokár utca 8-ban volt egy kis trafik, abban egy pici asztal volt a fővárosi szerkesztőség. Amikor ezt megláttam, úgy

döntöttünk a feleségemmel, hogy helyet adunk nekik a Váci utcai lakásunkban, természetesen ingyen. Oda jártak fel aztán az írók: Tatay Sándor, Szabó Pál, Muhoray Elemér, Dallos Sándor, Sinka István. Sinka Istvánnal már előbb közelebbi kapcsolatba kerültem. 1935-ben, amikor megnősültem és kilátásban volt már egy főbérleti lakás is, felajánlottuk neki, hogy Vésztőről jöjjön Pestre, hiszen itt intézik az ország sorsát. Mire feljött, 1936. májusában, már az első fiunk is megszületett. Sinka hozott neki egy maga faragta faszobrot, a „Kenyérszegő”-t, a róla írt verssel együtt. (A szobor – a fiam úgy nevezte: az ember – az ostrom alatt elveszett.) Sinka több hónapig nálunk lakott akkor egy kis szobában.

1937-ben egy nyomdászvetkezetet alapítottam, és akkor két számot én nyomtattam ki a Kelet Népeből, de a nyomdába egy év alatt belebuktam. A Kelet Népet azután Tatay Sándor vitte el az Almási térre, a nővére lakására, és mikor aztán ő is kifogyott a pénzből, akkor került a lap a Kisgazdapárthoz, végül 1940-től Móricz Zsigmond adta ki haláláig.

A Kelet Népe és a nyomda ügyében kerültem kapcsolatba bölcsészekkel, a Turul Szövetség vezetőivel, a Magyar Élet és a Magyar Út című folyóiratokkal. Az Üllői út elején volt egy diákkotthon, ahol Kovách Aladár – akkor már végzett tanár volt, de testi fogyatékos lévén továbbra is ott kapott szállást –, ő volt közöttünk a nagy irodalomszervező. Ő indította el 1938-ban a Bolyai Akadémia könyvsorozatát, és miután 1938. májusában én is megnyitottam a Szerb utcában a könyvesboltomat, ennek a sorozatnak az első köteteit segítettem neki kiadni és terjeszteni. Ezek között volt Németh László: Szekfű Gyula és Mikecs László: Románia című könyve.

1939 tavaszától Kovách Aladár kezdte számomra is kiépíteni az írókapcsolatokat Szabó Dezsővel, Veres Péterrel, Németh Lászlóval. Szabó Dezsőhöz azzal mentem el, hogy az addig megjelent 50 „Ludas Máttyás” c. füzetéből a nagy tanulmányokat ki kellene venni két kötet könyvbe, hogy ezek állandóan kaphatóak legyenek. Megállapodhatunk – mondta – „5 éves kizsákmányolásra”, ha azonnal lefizet 3 ezer pengőt. Azt mondtam neki, ennyi most nincs, de adok 4 ezret: ezret most, a többit havi ezer pengős részletekben, és mire megjelenik a könyv, ki lesz fizetve az egész. Ő válogatja össze, ő ír hozzá előszót. Meg is egyeztünk. (Végül olyan sok írást válogatott bele, hogy 3 kötet lett belőle.) Innen adódott aztán az ötlet, hogy a Németh László által írt és szerkesztett, de már 3 éve megszűnt folyóiratról, a Tanúból is lehetne egy ilyen válogatást kiadni. Ebből lett „A minőség forradalma” első négy kötete 1940-ben, később még két kötet. Amikor Németh Lászlónak a könyvnap után az első elszámolást elvittem, akkor találkoztunk először. A következő években adtam ki „Készülődés”, majd „Kisebbségben” címen összegyűjtött korábbi és későbbi tanulmányait. 1943 végétől az összes műveire szerződésünk volt, de az új rendszerben nem engedtek kiadni tőle semmit.

– *Melyik íróval volt a legbarátságosabb a kapcsolata?*

– Sinka mellett Veres Péterrel. Az első években sokszor járt nálam, minden könyvét én adtam ki, a háború után segített az igazolásban és abban, hogy az 1950-es államosításig egy leszorított könyvespályán megmaradhattam. A második államosítás után – 1952 áprilisában – az utcáról elvittek a főkapitányságra, és közveszélyes munkakerüléssel vádoltak. A feleségem ment Veres Péterhez, s másnap az ő közbenjárására szabadultam ki, különben könnyen Kistarcsa, majd Recsk lett volna a sorsom.

– *Végül is mi a summája annak a kiadói korszaknak, amely az amerikai kivándorlásukat előzte meg?*

– Az 1939-44-ig terjedő öt év alatt 130 könyv készült el, közöttük nagy könyvek is. A következő 5 év alatt csak Molnár István: Magyar táncgyományművek és Szabó Lőrinc: Tücsökzene című könyvét tudtuk kiadni, a korábbi könyveim közül néhány új kiadást; „Úturaló” címen versgyűjteményt gyermekeknek Harsányi István szerkesztésében „Az ember tragédiája” magyarázatos kiadását, Farkas Ferenc két zenei füzetét és egy középiskolai sorozatot, a szerzőim nagy részére és rám nehezedő politikai tiltás és előzetes cenzúra miatt. A kiadók államosításakor a könyvesboltomat is bezárták, holott 1952 áprilisáig a magánkönyvesboltok működtek. A bajban az segített, hogy a békési könyvesbolt akkor már az öcsém nevében volt, s én magam egy Lónyai utcai kis könyvesboltban dolgozhattam. Tudva azonban, hogy ez sem tarthat sokáig, egy ismerős kerámiaműhelyében már ezalatt a két év alatt megkezdtük a tájékozódást, tanulást, mert ez a foglalkozás „iparművészet” jelszó alatt még mindig biztosított némi függetlenséget. Mikor pedig a 60-as évek elejére számomra ez is baljósá változott, a feleségem cserép-kisiparosi igazolványt tudott kiváltani, és az így továbbvitt családi üzemből ez egyszer ő lett a főnök, én meg a „segítő családtag”.

Abban a bizonyos első korszakban nem is az volt a lényeges, hogy hány könyvet adtunk ki, hanem az, hogy milyeneket és milyen körülmények között, az állandó anyagi szükségben is szerencsés időben.

Az egyetemi éveim alatt alakult életteljes mozgalommá a nép írók tevékenysége a nemzeti gondok felvállalásával: a baranyai egyke (Illyés Gyula, Kodolányi János, Filep Lajos, Kiss Géza), a paraszti szegénység-földtelenség (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Matolcsy Máttyás, Kerék Mihály), a falukutatás (Féja Géza, Szabó Zoltán, Erdei Ferenc, Kovács Imre), a nemzeti-szellemi élet szervezése (Németh László), a paraszti sorból közvetlenül kinőtt írók működése (Erdélyi József, Veres Péter, Szabó Pál, Sinka István, Tamási Áron). A már említett folyóiratok szerkesztőségei 1937-re kezdtek beérni egységes politikai mozgalommá: 1937. március 15-én megalakult a Márciusi Front. A megtámadott hatalmi rendszernek azonban akkor még volt ereje a visszaütésre: könyvetiltásokkal (Féja Géza: Viharsarok, Kovács Imre: Néma forradalom, Erdélyi József: Fehér torony), irodalmi és politikai büntető perekkel 1937-38-ban elszorította a politikai szervezkedést, a folyóiratok is megszűntek vagy csak tengődtek.

Az 1938-39-es kiadói indulásunk tehát elemi szükségletet töltött be. Az íróknak szüksége lett arra az egyetlen kiadóra, amely őket, s csak őket vállalta mindenestül, még azoknak is, akiknek a regényeikre volt már kiadójuk (Németh Lászlónak a Franklin, Kodolányinak az Athenaeum), mert kiadók ezeket a nemzeti-politikai írásait nem vállalták. Viszont a könyvkereskedelem elutasító kelleetlenkedése minket meg arra kényszerített, hogy társadalmi úton kezdjük el a terjesztés-eladás megszervezését. Ebben először a nagyobb egyetemi szövetségek: a Turul Szövetség, a Református Diákszövetség kisebb-nagyobb testületei, a népfőiskolai mozgalom katolikus (Kalot) és protestáns szervezetei, a parasztszázarmazású diákok népi kollégiumi egyesülése segített, különösen pedig az 1938-41-es években visszacsatolt területek érdeklődése és ezzel együtt a nemzeti létünk hallatlan erejű megemelkedése tett igazán hatásossá és eredményessé bennünket. Országszerte egyes és csoportos irodalmi estjeink, 100-150 helyen megrendezett könyvnapok ünnepségeink és a szárszói táborok áttételes politikumát az államhatalom, különösen már Teleki, Bárdossy és Kállay miniszterelnökök alatt, ha nem is segítette –, ettől még Teleki Pál is visszariadt, amikor a védelme alatt megrendezett, Táj- és Népkutató Intézetben a földügy rendezését is sugalló kiállítását a földbirtokos társai megtámadták – de elviselte, mert sokkal több bajuk volt a sokféle németbarát nyilasmozgalommal, a befolyását féltő és ránk is acsarkodó polgári baloldallal és a vélt jövőjükre készülő, de még titkosan szervezkedő kommunistákkal.

Mindezekből következően 1938-1943 között a sokféle nemzeti mozgolódásban a népi mozgalom és benne a kiadónk tevékenysége volt az az élesztő, amelynek erejéből megvalósulhatott volna a két század óta esedékes nemzeti megújulás. A ránk törő háborús pusztítás, az újabb országcsönkítés és a 46 éves szovjet kommunista uralom éppen ezért az elsők között minket ütött ki a háború után újból rendeződő politikai életből.

(Maga a megnevezés: „népi írók”, „népi mozgalom” (s nem „népies”) honnan ered, nem tudom. Nem én találtam ki, az azonban bizonyos, hogy én használtam a legkövetkezősebben.)

Visszatérve a történetemhez, az államosított könyvkiadásban 1954 májusában kaptam az első ajánlatot. Akkor alakult meg ugyanis a Szépirodalmi Kiadó mellé a Magvető, mint az Írószövetség kiadója. A politikából már kiszorított Veres Péter lévén az Írószövetség

akkori elnöke, a kulturális és politikai főnökség – Révai József és Rényi Péter – előzetes beleegyezésével ő keresett meg, hogy vállaljam el az új kiadó gazdasági igazgatását.

Itt emlékeztetek arra, hogy a Nagy Imre-féle 53-as enyhülés után ebben az időben Rákosi már újra főhatalom lett. Így azt mondtam Veres Péternek: tudod jól, hogy a könyvszakma még tele van személyes – mondhatnám: közös – ellenségeinkkel, akik már 1945-ben is ki akartak zárni a könyvespályáról. Ha most ki is tudtok nevezetni egy állami vállalatnál, ha nem is az első, de a második vezető szerepre, ebben a politikailag egyébként is megterhelt szakmában előbb-utóbb provokálni fognak olyan ügyben, amelyben csak nem-et tudok mondani. Én jobbnak látom, ha el sem kezdem, és most mondok nem-et, nem pedig a megkezdett munka folyamatában.

Veres Péter belátta, hogy igazam van, de a politika és benne az ÁVH nem volt ilyen megértő. Nyilván sértette őket a visszautasítás. Nem telt bele 3 hónap, amikor 1954 augusztusában a IX. ker. Rendőrkapitányság – a Ráday utcában laktunk – „árdrágító üzérkedés” címén házkutatási és letartóztatási határozattal szállt ki hozzánk, és engem bevitték a IX. ker. fogdájába. Ott látogatott meg pár nap múlva egy fiatal ÁVH-s tiszt és azt kérdezte, hogy miért nem akarom én a szakmai tudásomat az állam javára hasznosítani. Ha igen-t mondok, máris mehetek haza. Neki is elmondtam azt, amit Veres Péternek, de az ő válasza az volt, hogy akkor nem tud rajtam segíteni. Történetesen az akkori igazságügyi miniszter Erdei Ferenc volt, s két hét múlva, amikor valamilyen külföldi újtjáról hazajött, Veres Péter el tudta érni, hogy az előzetes letartóztatást feloldják, de az „üzérkedési” ügyben a bírósági büntető eljárást lefolytatták, és két hónap múltán „bűncselekmény” vagy „bizonyíték” hiányában felmentettek. A jól berendezett újpesti kerámia műhelyünk viszont ráment az ügyre. A Sándor utcában, a Rádióval szemben rendeztünk be egy új, de már „társas” műhelyt, és néhány évig az jól is ment, csak a 62-es újabb politikai helyzetet tudta a volt társam felhasználni arra, hogy kisajátítsa, s azután váltott ki a feleségem kisiparigazolványt, s rendeztük be a lakásunkon a kisebb, de újból önálló műhelyt villanykemencével.

Utólag visszatekintve – már 1956-ban is – sajnáltam, hogy nem vállaltam a Magvetővel a kockázatot. Mire '56 augusztusában a népi írói csoporttal szövetkezeti alapon együtt indítandó, Magyar Írás nevű új folyóirat- és könyvkiadó vállalatot megterveztem – Hegedős András miniszterelnök meg is ígérte az engedély kiadását –, jött a forradalom. A leveretés és az Írószövetség feloszlása után, 1957 januárjában újból indított és jog szerint megalapított szövetkezeti vállalkozást újabb ígéretek után sem engedélyezték, sőt a következő hónapokban alakult új állami kiadónál ajánlott szerkesztői megbízásom is meghiúsult, majd miután még egy antikvár könyvesboltot sem nyithattam, be kellett látnom, hogy a könyves szakmában nem terem fű a számomra. Ezt tetézte az 1962 márciusában indított politikai perünk, amelyben a népi írók kb. 50 fős közvetlen baráti körét, ezáltal az írócsoport összetartását is szét akarták verni. Végül ötünket – engem a legsúlyosabban, négy és fél évre – elítéltek. Itt kerültem vissza a könyves pályára: a Gyűjtő Fegyház börtönkönyvtárosa lettem. Szerencsére rövid időre, mert 1963. márciusában az ENSZ-egyezség amnesztiája minket is kiszabadított. A megbélyegzett káderlapunk kísérte tovább is politikai megítélésünket, de egyébként békén hagytak.

– *Amikor úgy érezte a Püski család, hogy Magyarországon már semmi remény arra, hogy könyvkiadói tervét megvalósítsa, következtek az amerikai évek. Hogyan lett a pesti könyvkiadóból New York és a távolabbi világ magyarjainak kulturális centruma a Püski Könyvesbolt New Yorkban?*

– 1956 novemberében a többi kétszáz ezerrel együtt a két nagyobbik fiúnk is elment, és előbb Kanadába, majd az Egyesült Államokba kerültek. Amikor 1964-65-ben megindulhatott a látogatók áradata a „nyugatra szakadt” családtagokhoz, mi is megpróbálkoztunk vele, de útlevel-igénylésünket újra és újra visszautasították. Végül is megint Erdei Ferenc segített, aki akkor – már eléggé megrokkant lelki és testi állapotban – a Tudományos Akadémia főtitkára volt, és így 1966. decemberében egy éves látogatásra mehettünk a fiainkhoz. Eleve azzal a szándékkal, hogy körülnézzünk az amerikai-kanadai magyar sajtó- és könyves világban, és ha látunk benne valami életlehetőséget – felajánlva a hazai és az elszakított területek magyar könyvkiadása számára eredményesebb könyvterjesztést – kivándorlással visszamegyünk.

A továbbiakra nézve idézek egy részletet az 1985. október 11-én, a budapesti Kossuth Klubban tartott beszédemből:

„Hazaérkezésünk után közel három évig azonban hiába kilincselünk a hazai fórumoknál, míg végül 1970-ben az első Anyanyelvi Konferencia kedvező szelében kitelepedhettünk...”

Próbálkoztam aztán a töke nélkül kezdő vállalkozó szokásos formuláival: két vagy több személyes társulással, részvénytársasággal, végül be kellett érnem a nagykapitalizmusban is a legegyszerűbbel, a családi üzemmel. Ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy ott is, mint a szocializmusban is, hovatovább csak kétféle üzem életképes: az automatizáltan gépesített nagyüzem és a családi üzem, a háztáji gazdálkodás. Az utóbbi mérete a benne ügyködő és a munkaórát nem számítató családtagok egyesített energiájától függ. Ezért hívtuk ki István fiunkat családostul 1976-ban, hogy bekapcsoljuk őt ebbe a munkába...

Köztudomású tény, hogy a századforduló éveiben másfél millió magyar vándorolt ki a nyugati világba, és ez a létszám a beolvadás ellenére megmaradt, mert állandóan feltöltődött nemcsak a természetes szaporodásból, hanem az újabb kivándorlási és menekülési hullámokból és a lassú szívárgásból.

Ez a kisebb-nagyobb tömbökben és szórványokban az egész nyugati világban élő magyarság sok megtartó helyi intézményt hozott létre: egyházat, cserkészetet, művelődési és gazdasági egyesületeket, iskolát, újságot, könyvkiadót, vendéglátót, de ezek közül egy sem tudott általános érvényűvé válni és az anyaországgal való kapcsolatát intézményesíteni.

Többen kérdezték tőlünk, különösen az első években, hogy miért mentünk ki, és ki küldött bennünket. Mindenféle ügynöknek és bérencnek elmondtak szóban és írásban. Évek teltek el, amíg tapasztalva működésünket, elfogadták magyarázatomat: saját jószántunkból ugyan, de nem magánügyben mentünk ki. Miért is tettük volna? Megélhettünk volna itthon továbbra is, a hatóságok 1963 óta békén hagytak, a nyugati világtól már régen nem vártunk semmit, ami érdekelt még belőle, megismerhettük 1967-ben, a fiainknál és barátainknál tett egyéves látogatásunk során.

Barátaink, akik ismerték a népi mozgalomban való kiadói működésünket, akár itthon éltek, belesimulva az új államrendbe, akár kint éltek, gyorsan megértették szándékomat:

Ha már az amúgy is összezsugorított nemzet jelentékeny része szétszóródva él a világban, legalább azt a bizonyos „templomot” próbáljuk felépíteni, amely megtartja őket magyarnak. Az itthoni nemzet úgy, ahogy lehetett – és nem is rosszul, hanem példamutatóan – megharcolta a maga életét. Én ebből a harcból hamar kiszorultam, éppen a korábbi kiadói szolgálatom miatt, amellyel a nemzet tudatába segítettem emelni korabeli, nagy íróinkat. Ezeket az írókat – kit előbb, kit utóbb – vissza kellett engedni a nemzet életébe, de engem, aki pusztá jelenlétemmel valahogyan az egészet összetartottam még a 60-as évek elején is, még jobban kiszorítottak. Mindegy! A népi mozgalom egykori sorskérdései közül a föld és a szegénység ügye rendeződött, s ha a többiben bőven van is kívánni- és tennivaló, sem a hazai, sem a szomszéd államokbeli magyarságot nem kell még elsírni. Egyedül a szórvány-magyarság van végveszélyben, mert csak akadozva teljesíti feladatát: a megmaradást és a hazai nemzet kötelező szolgálatát. Azt, hogy a változó nemzet milyen ma és milyen lesz holnap, minél sokrétűbb személyes találkozás, a napi szellemi életben való részvétel, legalábbis a számontartás mutatja meg. De akármilyen is, az az egy biztos, hogy a nemzet – ha megmarad – csak otthon marad meg, az elszakadtak és elszakítottak csak a hazai nemzethez való viszonyban élhetnek tartósan magyarul, s minél bensőségesebb ez a viszony, annál inkább élhetnek magyarul.

Benne volt a kitelepülési szándékom kialakulásában az is, hogy megelégettem a 20 évig tartó „társadalom alatti” életet. Barátaink megértették ezt, de ők meg attól féltettek, hogy ebbe a vállalkozásba beletörök a bicscám.

A Kultúra Könyvkülkereskedelmi Vállalat nyugati osztályának akkori vezetője, mikor jelentkeztem nála 1967-ben, azt mondta, hogy van kint elég partnerük, nincs szükségük rám. A mai Kultúra elismerheti, hogy magyar könyvben és újságban az egész nyugati világban a legnagyobb vásárlójak lettem. Szóval az alapozás sikerült, s merem mondani, hogy nemcsak a könyvkiadásban és terjesztésben. Részünk volt abban is, hogy megnövekedett a hazajárók száma, abban is, hogy mind több hazai lap közöl a kinti írók műveiből. Abban is, hogy megjelent itthon a nyugati költők antológiája, mind több nyugati magyar könyvet jelentettek meg itthoni kiadásban, és abban is, hogy hazai írók, művészek és tudósok sorra látogatták – a mi meghívásunkra és rendezésünkben is – a nyugati magyar közösségeket. Jöttek hozzánk magyarok hazulról és a világ minden tájáról ügyes-bajos dolgaikkal, gondjaikkal, igényekkel, vagy csak látni akarták a világ legnagyobb választékával rendelkező magyar könyvesboltját, és válogatni akartak könyvekkel, újságokkal, hanglemezekkel zsúfolt polcainkról. Ebben az időben tájékoztató, tanácsadó, munkaközvetítő, idegenvezető és vendégfogadó szolgálatot is elláttunk.

Sikerünk volt, mert nemcsak a saját nótánkat fújtuk. Magyar ügyben mindenkiel szóba álltunk, akivel emberi hangon lehetett beszélni. Számunkra nem voltak egyedül üdvözítő tanok és módszerek – a sajátunk sem az –, és vallottuk, hogy a magyar társadalom százféle forrásból eredt és ötvöződött össze az éppen élő magyar nemzetté. Nemzetünk nélkül bizony szegényebb lenne a világ. Ezt az értéket és szintet védenünk és dúsítanunk kell szaporodással, neveléssel, művelődéssel, munkával, egészséges vérkeringésben a világ eszmei és gazdasági rendszereivel, akár itthon élünk, akár a szomszéd államokban, akár bárhol a világon. Ezt az eszmeiséget sikerrel terjesztettük, mert a világ magyarságából számosan akadtak egyetértő segítőtársaink és barátaink e tevékenységünkben.

Megemlítem még a munkánkkal szoros összefüggésben lévő más tevékenységeinket is, így irodalmi, művészeti, tudományos előadások, filmvetítések és képzőművészeti kiállítások rendezését. Ezek pénzforgalma kicsiny, nemegyszer ráfizetéses volt. Viszont mindegyik olyan kulturális szolgálat volt, amit mégis szívesen végeztünk, a New York-i Második Avenue 1490, majd a keleti 82. utca 251. szám alatt. Az utóbbi cím alatt lévő önálló kis kétszintes ház emeleti, utcai részén egy 50-60 személyt befogadó előadó- és kiállító teremmel is rendelkezünk, hátul pedig egy kis lakásunk volt. Amerikai tartózkodásunk elejétől kezdve nagyobb településeken, 15-25 helyen is rendeztünk előadó körutat íróknak, művészeknek, tudósoknak.

1971-ben Ignác Rózsa, 1972-ben Jancsó Adrienne, Béres Ferenc és Kecskés András, 1973-ban Csoóri Sándor, Kósa Ferenc és Marosi Júlia, majd egy erdélyi csoport, köztük Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, 1974-ben Czine Mihály volt a vendégünk. Aztán hosszabb szünet után, 1978-tól a következők voltak kint: Nagy János, debreceni magyartanár, László Gyula régészprofesszor, Jancsó Adrienne, Mészöly Miklós, Fekete Gyula, Varga Domokos, Kunszabó Ferenc, Kósa Ferenc Balczó Andrással, ill. a „Küldetés” c. filmmel, Sellei Zoltán, Kürti Papp László, a most Helikon néven működő előadó-együttes: Létay Klára, Békeffy Sarolta, Mosóczi Miklós, Vági László.

Más szervezetek által meghívtak is tartottak nálunk előadást, például: Száraz György, Juhász Ferenc, Kodolányi Gyula, Balogh Emese, Petróczi Éva, a Sinkovits család és Ágay Karola. Úgy éreztük, ezzel is a jó ügyet szolgáljuk, habár ebből sem igen származott anyagi előny. (Örülhettünk, ha a helyi rendezőtől a turné költségei bejöttek.) Mégis komoly haszna volt ezen látogatásoknak, mert a meghívtak bejártak és valamennyire megismerték Amerikát, elsősorban az ottani magyar emigráns világot. Ismeretségek és barátságok szövődtek, a kinti magyarok pedig mindig nyílt és őszinte képet kaptak a hazai fejlődésről, gondokról, az általános helyzetről. A közeledés, megismerés, érintkezés lehetőségét kívántuk ezzel megteremteni, bővíteni a szétszóródott nemzetcsoportok között.

Természetesen nemcsak a hazai, hanem a kint élő magyar íróknak és tudósoknak is rendeztünk konferenciákat, író-olvasó találkozókat, a többi magyar közösséggel együtt. Hozzáink legközelebb a Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei Köre és a Magyar Baráti Közösség állt. Gombos Gyula, Faludy György, Borbándi Gyula, Kiss Sándor, Kovács Imre, Kopácsi Sándor, Király Béla, Baránszky László, Hógye Mihály, Bay Zoltán, Mózsi Ferenc, Domahidy András, Ferdinándy György, Határ Győző, Szépfalusi István, Kovács Andor, Monoszló Dezső voltak ezen találkozások fő alakjai. Szívesen közreműködtünk volna hazai ismertetésükben is.

Örülök, hogy mindezt alkalmam volt elmondani. Nem hiszem, hogy múltbeli illetékességünket bárki megkérdőjelezhetné. De hogy mai illetékességünket illetően se legyen senkinek kétsége, elmondom még, hogy státusunk: külföldön élő magyar állampolgár. Az amerikai állampolgárság felvételével a 15 milliós magyar nemzet szolgálatát könnyítettük meg. Meggyőződésem, hogy a kettős kultúrával rendelkezők mindig több esélyt kapnak az illető ország eredményes gazdasági, szellemi és politikai életében való részvételre, ugyanakkor a saját kultúrájuk terjesztésére és elfogadtatására."

– *Kik képviselték a kortárs magyar irodalmat a Püski Könyvesboltban New Yorkban?*

– A nyugati magyarnyelvű könyvkiadásnak két feladata volt: a hazai könyvkiadás hiányosságainak pótlása, a kinti írók könyveinek kiadása.

Engem mindkettőben elsősorban azok a művek érdekeltek, amelyek műfajilag, szellemileg illeszkedtek egykori kiadói tevékenységemhez. Így adtam ki Gombos Gyula: Hillsdale, Igazmondók, Szabadságalapítók és Szabó Dezső című könyveit, Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom című könyvét, Duray Miklós: Kutyaszorító és Ölvedi János: Napfogyatkozás című, a szlovák-magyar viszonyt tárgyaló könyveit, Nagy Károly: A magyar szigetvilágban ma és holnap című könyvét, a kinti magyarság megmaradásának problémáiról.

Megjelentettem Vatai László könyvét: „Átszinezett térkép” címen, történeti, irodalmi, filozófiai tanulmányokkal, Hógye Mihály könyvét: „Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a II. világháború végén” címmel, Faludy György összegyűjtött verseit, Monoszló Dezső: „Utolsó vadász!” novellagyűjteményét, Sztáray Zoltán: „Hudson parti álmom” címmel megjelent elbeszéléseit és Haraszthy Ágostonról írt életrajzát, Varga László: „Kérem a vádlott felmentését”, Püspöki Nagy Péter: „A tények erejével” történelmi vitairatát Nagy-Moráviáról. És még néhány kisebb-nagyobb füzetet időszerű nemzetpolitikai kérdésekről, elsősorban hazai szerzők (Csoóri Sándor, Csurka István, Für Lajos, Varga Domokos, Konrád György, Salamon Konrád) hozzáférhetetlen tanulmányainak utánnomásával.

1983 augusztusában a Hazafias Népfronttal és az Írószövetséggel közösen új szárszói táborozást terveztünk a 40 éves évfordulóra. Ezt Aczél György még meg tudta akadályozni, de a 43-as szárszói jegyzőkönyv itthoni kiadása, Huszár Tibor: Beszélgetések című könyve és az 1985-ös, Kossuth Klubbeli beszámoló hangulata, valamint 1986-ban két kiadványom könyvnapjelenléte már jelezték a lassú változást. Végül 1987-ben a szeptemberi lakiteleki találkozón – éppen itthon voltunk és jelen lehettünk – már bejelentettem, hogy hazajövünk, amire 1989-ben került sor.

New Yorkban a könyvesbolt még néhány évig működött, de a rendszerváltás után az idősebbek közül sokan hazatelepültek, a még magyarul beszélő fiatalok pedig rendszeresen járnak haza, így gazdaságilag és tevékenységében is elsorvadt a vállalkozás.

– *Amikor a nyüzsgő világvárosból hazatért a csendes, Krisztina-városi könyvesboltba, ez folytatás volt vagy újkezdés?*

– Mind a kettő!

Akár mennyire gyengén sikerült is ez a „rendszerváltás”, újra kezdhettük a magunk erejéből. Sem az államosításért, sem a börtönért

nem kértünk kártérítést. Kiadónkból most sem lett nagyobb szabású társas vállalkozás, megmaradtunk a családi vállalkozás keretében, ahol két fiunk segítségével működik ez a kis műhely, a kiadó és a könyvesbolt, amelyet kicsi rezssivel, adósság nélkül tudunk működtetni a már említett szellemiségnek megfelelően. Kedves régi vevőink vagy azok gyermekei, unokái visszatértek, és az ország minden részéből, sőt határainkon túli magyar területekről is állandóan jönnek könyvbarátaink, akik nemcsak vásárolnak, hanem a szeretet és a megbecsülés kifejezéséért is be-betérnek hozzánk. Ebben a kis boltban több könyvet vásárolnak saját kiadványainkból, mint az ország összes boltjában együttvéve.

Ha végignézem a kiadói könyvjegyzékünkben foglalt 300 tételt, amennyivel az Amerikából hazahozott könyveink száma gyarapodott, elégedett is lehetek. Méltó módon mutatja a 20. századi magyar életet a maga teljességében: versben, regényben, elbeszélésben és a mindenkor nemzeti gondokról szóló írásokban, jó részük tartós vászonkötésben, jó kiállításban.

Sokféle kisebb-nagyobb gyülekezetben, társaságban, összejövetelek alkalmával történnek személyes találkozásaink most is az olvasóközönségünkkel, barátainkkal. Ezek közül különösen emlékezetes a már említett, 1985-ös, Kossuth Klubbeli, majd az 1991-es kiadótörténeti kiállításunk a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az 1993-as szárszói tábor, az 1995-ös évben ünnepelt 60. éves házassági évfordulónk a Testnevelési Főiskolán, zsúfolásig megtelt termekkel és lépcsőházakkal.

Társadalmi szervezeteink is megbecsültek bennünket kitüntetésekkel: többek között megkaptam a Bethlen -díjat és a Magyar Örökség díjat.

A hivatalos szervek nem kényeztettek korábban, de a 80. születésnapomra megkaptam a Magyar Köztársaság Zászlórendjét, a főváros Pro Urbe díját és szülővárosom díszpolgári címét.

– *Milyen tervekkel várja az ezredfordulót a változatlanul tevékeny Püski Sándor?*

– A 2001-es megjelenésekből bőven van már az utolsó könyvkatalógusomban. 90 évesen bajos hosszú időre tervezni. Bár jelen fizikai állapotunk jó, ennek alapján akár 10 évre is tervezhetnénk, ez esetben házasságunk megközelítené a világrekordot... Végül is örülnék, ha a jelenleg már kiadásra váró könyveink mellett folytatni tudnám Szabó Dezső, Németh László, Veres Péter, Kodolányi János, Illyés Gyula, Szabó Pál, Tamási Áron és Remenyik Zsigmond még kiányzó könyveinek kiadását. Szóval ez még legalább 10 éves program, biztosan marad még tennivaló a fiainknak is.

Ha valami igazán nehéz ezen a pályán, az az, hogy nem tudunk minden kívánságnak eleget tenni. Jó hírünkől következően sokan – köztük teljesen ismeretlen szerzők is – azt hiszik, csodákra vagyunk képesek, ezért szinte minden nap vehetnék át kéziratot, hogy legalább véleményt mondjak róla. Nem számolnak azzal, hogy ahhoz is idő és energia kell. Bocsánatot kérek itt mindenkitől, akinek írását akár látatlanul, akár elolvasás után visszautasítottam, vagy ajánlkozó levelére nem válaszoltam. Ma többet dolgozom, mint ifjú koromban, de nem győzöm. Ha pedig egy nagy szerkesztőségi adminisztrációt állítanék fel, akkor az vinné el szűkös anyagi lehetőségeinket, és nem jutna még ennyi sem a könyvkiadásra.

– *Úgy látszik, hogy a nehéz és küzdelmes életpálya ellenére egy megelégedett ember ül velünk szemben. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy egy boldog ember?*

– Ha egy szóval kell rá felelnem, akkor: igen.

Ha csak az irodalmi szerep beteljesüléséről beszélek hosszabban, akkor is némi fenntartással: igen.

Ha azonban arról a politikai szándékról és szerepről beszélek, amiért annak idején ezt a pályát választottam, és ami a 40-es években már teljes sikerrel bíztatott, akkor nem-et kell mondanom. S nem-et kellene mondania a két világháború közötti nagy író- és politikus-nemzedékünknek is, ha még tudnának beszélni.

Mindenek ellenére azt hiszem, válaszunk egy elégedett sóhajtás lehet: amit ebben a rettenetes korszakban megtehattünk, megtette mindenki közülünk a maga módján.

Budapest, 2000. október 26.

Az interjút készítette: *Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván*

Pomogáts Béla

A könyves ember

Éppen két évtizede, hogy először találkozhattam Püski Sándorral (és feleségével: Ilus néniével). 1981 augusztusában Pécsen rendezték meg a IV. Anyanyelvi Konferenciát, s engem Lőrincze Lajos, a vezető testületet alkotó Védnökség elnöke hívott oda, hogy előadást tartsak a magyar irodalom akkori helyzetéről. Jól emlékszem, a második nap vacsoráján vitt oda egy németországi magyar Püski Sándorék asztalához. Az általa vezetett könyvkiadó korábbi korábbi könyveit persze jól ismertem, az otthoni könyvespolcon őriztem például Szabó Dezső, Németh László, Féja Géza, Kodolányi János, Veres Péter, Sinka István és mások műveit, ismeretes volt előttem Püski Sándor szerepe az 1943-as Szárszói Konferencia megrendezésében is, és tudtam arról, hogy vagy tíz esztendeje New Yorkban él és működtet sikeres magyar könyvesboltot és könyvkiadót. Akkor ott, Pécsen mégis örömmel vettem tudomásul, hogy csatlakozott az anyanyelvi mozgalomhoz, minthogy ez a mozgalom igen sokunkat – így Lőrincze Lajost, Imre Samut, Czine Mihályt is – reménységgel töltött el afelől, hogy kapcsolatokat építhetünk ki a nyugati világban szétszóródottan élő magyarsággal, és majd a szomszédos országok kisebbségi magyar közösségeivel is. Püski Sándor személye, részvétele is garancia volt arra, hogy az ügy, amely mellé odaálltunk, érdemes a támogatásra, és végül is az Anyanyelvi Konferenciákon formálódó szellemiséget nem az uralkodó párt, hanem a nemzeti kultúra és az egyetemes magyar szolidaritás értékei mellett elkötelezett értelmiség fogja meghatározni. Ahogy ez azután valójában be is következett.

Akkor, a pécsi konferencián, Nagy Károly szociológiai professzor, akivel ott kötöttem életre szóló barátságot, vetette fel azt a gondolatot, hogy kiváló magyar írók, így Mészöly Miklós, Csoóri Sándor, Czine Mihály, Köteles Pál és mások sorát követve, én is vegyek részt az Egyesült Államokban és Kanadában élő magyar értelmiségiek minden esztendő augusztusában megrendezett összejövetelén, az Ohio államban lévő Lake Hope: a Reménység Tava mellett. A meghívás hamarosan megérkezett, és 1985 augusztusában már ott ültem a New Yorkba tartó Swissair repülőgépen, hogy vagy két hónapot töltsék az észak-amerikai kontinens magyarjai között. A hatalmas Kennedy-repülőtéren Püski Sándor fogadott, nála töltöttem első, máig feledhetetlen New York-i napjaimat. A Keleti 82. utcában, a New York-i magyar „negyed” közepén, a római katolikus és református magyar templom, valamint a Magyar Ház közelében volt Sándor bácsi könyvesboltja s ennek emeleti traktusában lakása. Az ő családjá körében pihenhettem ki a hatalmas manhattani gyalogtúrák és múzeumi séták fáradalmait. Számukra ez már megszokott menetrendet jelentett, minthogy minden magyarországi és erdélyi irodalmi látogató Püskiéknél kezdte meg Amerika felfedezését, a vendégek egymásnak adták át a tábori ágyat, és mindenki nagyszerűen érezte magát. A Püski-házban kezdődött és végződött az én amerikai úti programom is, hogy azután szinte egy félbőröndnyi ajándék könyvvel térjek haza: Sándor bácsitól kaptam például Horthy Miklós emlékiratait és Faludy György összegyűjtött verseit (a könyvek világában és főként az ajándékozásban ő is tágkeblű „liberálisnak” bizonyult, remélem, nem hozom ezzel a szóval nehéz helyzetbe hívei előtt).

New Yorkból Püski Sándorékkal együtt utaztam a Lake Hope-i találkozóra, módomban volt megismerkedni Sándor bácsiék amerikai életével: gondjaikkal, eredményeikkel is. Ezt követve azután igen sokszor találkozhattunk, kivált azután, hogy a Püski-házaspár és a könyvesbolt a rendszerváltozás idején hazaköltözött. A Krisztina körüli könyvekkel zsúfolt bolt, amely rendszeresen könyvbemutatóknak, írótalálkozóknak is az otthona, nekem is kedves helyemmé vált, és ahogy az első New York-i látogatás után, többnyire most is ajándék-könyvekkel megrakodva térek haza.

*

Mindeddig személyes emlékekről beszéltem, s gondolom az élő magyar irodalom képviselői közül igen sokunknak vannak Püski Sándorról és Ilus néniéről személyes emlékeink. Mindazonáltal szólnom kell Püski Sándor tevékenységének szellemi, közéleti eredményeiről is. Egy könyvkiadónak, könyvkereskedőnek a munkája ugyanis – legalábbis a magyar művelődéstörténet erre tanít – nem mindig magánügy, nem mindig a piac ügye. Hiszen már a múlt századi emlékezetes könyvkiadók, könyvkereskedők: egy Trattner, egy Landerer, egy Heckenast munkája is közüggé vált, beépült a nemzet emlékezetébe, minthogy ők a könyvet nem árucikknek tekintették, a nemzeti kultúrát és ezáltal a nemzeti identitást kívánták gazdagítani, formálni általa. Ezt tette számos huszadik századi könyvkiadó is, például olyanokra gondolok, mint a modern magyar irodalmat gondozó Nyugat kiadó, az erdélyi irodalmat terjesztő Erdélyi Szépművészi Céh vagy éppen az 1945 utáni nyugati magyar emigráció világában a müncheni Molnár József Aurora kiadója.

A könyvkiadó és könyvkereskedő Püski Sándornak is igen magasra nézők voltak a céljai, midőn 1938 tavaszán megnyitotta kis könyvesboltját a belvárosi Szerb utcában, majd egy esztendő múltán létrehozta a Magyar Élet könyvkiadót. Többen (Sándor bácsi hetvenötödik születésnapja alkalmából a Tiszatájban Péter László, a reformátusok Confessio című folyóiratában Petővári Ágnes) megírták azt, hogy a Békés városából, szegényparaszti családból a fővárosba került ifjú joghallgató miként jutott arra a gondolatra, hogy a gyorsírási tudományának birtokában egyetemi jegyzetekkel lássa el a egyetemista társait, majd a jegyzetek terjesztése végett kis könyvesboltot alapítson, végül pedig létrehozza azt a könyvkiadót, amely a máskülönben a könyvpiacra boldogulni igen nehezen tudó népi írók, főként a harmincas évek közepétől fellépő paraszti írók műveit viszi el a közönség elé. Püski Sándor Magyar Élet című kiadója elsőnek (1939-ben, majd még két kiadásban) Sinka István *Vád* című verseskötetét juttatta el a közönséghez, olyan költőre híva fel a figyelmet, akinek azután nem csak a magyar parasztság sorsának megvilágításában és panaszainak közvetítésében jutott szerep, hanem – a népballada hagyományainak felélesztése által – a harmincas évek magyar lírájának megújításában is.

A Sinka-kötetet egész sor népi író művének kiadása követte, így a többi között Veres Péter szociográfiai műveit, Szabó Pál regényeit, Féja Géza háromkötetes magyar irodalomtörténetét, Kodolányi János tanulmányait, Gulyás Pál gyűjteményes verseskötetét, majd a kiadó két bizonyára legnagyobb vállalkozásáé: először is Szabó Dezső *Az egész látóhatár* című háromkötetes tanulmánygyűjteményéé, amely a neves író Lúdas Máttyás Füzetek című sorozatának legfontosabb írásait adta közre, majd Németh László esszéit, amely három műben és összesen hét kötetben: *A minőség forradalma*, *Kisebbségben* és *Készülődés* címen adta közre nagy írónk érkező prózáját a két világháború közötti korszakból. Mindezek mellett Püski Sándor jelentette meg László Gyula alapvető történelmi munkáját: *A honfoglaló magyar nép életét*, Jócsik Lajos közép-európai gazdaságtörténetét, Muharay Elemér és Somogyi Imre tanulmányait, több erdélyi író, így Böződi György és Balázs Ferenc, sőt a mindenki által kommunista szerzőnek ismert Nagy István és Balogh Edgár műveit, illetve a „munkásírók”: Földeák János, László Gyula (aki természetesen nem volt azonos a

neves régésszel!), Nagy István, Rideg Sándor és Vaád Ferenc *Munkások* című kollektív kötetét. A Magyar Élet kiadó tíz esztendő fennállása során (1939 és 1949 között) száz művet, összesen száznegyvenkilenc kötetet juttatott el a közönség elé.

Püski Sándor törekvései arra irányultak, hogy olyan műveket jelentessen meg, amelyek a magyar társadalom valóságos képét mutatják be, és a szükséges társadalmi reformok ügyét szolgálják a közélet küzdelmeiben. Mint irodalom-szervező, mozgalmatszervező is mindig azon fáradozott, hogy a társadalmi, politikai és szellemi élet átalakulását segítse elő. Püski Sándor, a népi írómozgalom számos nagy egyéniségéhez hasonlóan a „harmadik út” szellemi és politikai stratégiájának a híve volt, és noha kétségtelen, hogy ez a „harmadik utas” stratégia nem jelentett egységes, egynemű nézetrendszert, kivált nem alkotott rendezett „ideológiát”, lényeges dolgokban mégis közös stratégiát mutatott. Ennek a stratégiának bizonyára abban volt a lényege, hogy a magyarságnak el kell utasítania mind a német náciizmust, mind a szovjet kommunizmust, és önálló, független utat kell találnia a szomszédos nyugati és keleti nagyhatalmak expanzív politikája között. Valójában ezt a „harmadik utat” kereste Németh László és Illyés Gyula, Kodolányi János és Tamási Áron, Sinka István és Veres Péter, és ezt a „harmadik utas” politikát szolgálta a könyvkiadó és mozgalmatszervező Püski Sándor is.

Püski Sándor mozgalmatszervező tevékenységének legfontosabb eredménye az 1943-as szárszói konferencia létrehozása volt. Közeli ismeretségben állott a református egyetemi és főiskolai hallgatók Soli Deo Gloria nevezetű szövetségével, ez a szövetség, pontosabban ennek Kabay Márton Köre rendezte meg 1942 februárjában Balatonszárszón azt a „munkás-paraszt-értelmiségi” találkozót, amelyen Püski Sándor is előadást tartott addigi könyvkiadói munkásságáról és további terveiről, egyáltalán a népi irodalom nyilvánosságáért és sikeréért folytatott küzdelmeiről. Ezt követve, 1943. augusztusában elsősorban az ő szervező munkájának eredményeként jött össze a nevezetes szárszói népi író konferencia, az úgynevezett Magyar Élet-tábor, ennek előadásait Püski Sándor még abban az esztendőben *Szárszó* címmel jelentette meg.

A szárszói konferencia a háborús időszak „szellemi ellenállásának” igen fontos eseménye volt, amely ugyanakkor nem csak a háborús helyzetből kivezető utat mutatta meg, és az ország függetlenségének helyreállítására irányuló terveket vitatta meg, hanem (mindenekelőtt Németh László sokat idézett előadásában) a háború után minden bizonnyal kialakuló új helyzet: a várható szovjet megszállás és az új csatlósállami státus következményeivel is számot vetett. A szárszói konferencia megszervezése – a könyvkiadói tevékenység mellett – Püski Sándor munkásságának legnagyobb jelentőségű teljesítménye, ezzel a konferenciával valóban a nemzeti történelem alakulásába sikerült beleszólnia, méghozzá oly módon, hogy a szárszói gondolatok egy tekintélyes részének érvényességét, időszerűségét azóta sem kérdőjelezhetette meg a történelem.

Püski Sándortól csupán egyetlen gondolatot idéznék, éppen azt, amely az irodalom, illetve a szellemi élet autonómiájának, a jobb- és baloldali pártideológiákkal szemben kivívandó függetlenségének (máig időszerű) elvét nyilvánítja ki. Az „általános vitához” készült bevezetőjéből idézek: „Szó sincs arról, hogy valaki közülünk a világalakulástól független magyar útról álmodozzék, és még sajnós abban sem hihetünk, hogy a magyarság mai politikai helyzetében a mai jobb- és a mai baloldal külső feltételektől függő küzdelmében a magyar nép egyeteme és vele együtt mi ma komolyan beleavatkozhatunk. Egyszerűen csak arról van szó, hogy bizonyos írók és értelmiségiek szellemileg és fizikailag képtelenek a mai »oldalakkal« való együttműködésre, pártkeretektől függetlenül azonban a magyarság öntudatosítása, nevelése és művelése, és egyáltalán a magyar nép szellemi érdeklődésének és igényének a felkeltése dolgában alapvető politikai jellegű munkát végezhetnek. Hiszen a legfoglaltabb politikusnak is be kellene látnia, hogy a magyarság legalább komoly részének öntudatosítása, nevelése és művelése nélkül a legszebben elgondolt társadalmi és gazdasági rend sem valósulhat meg Magyarországon, vagy ha megvalósulhat, nem mi valósíthatjuk meg, hanem megint idegenek idegenül, és a magyarság benne elsorvad, mint ahogy a jómódban élő tüdőbajos embert sem mentheti meg a módja a sorvadástól.”

A háború után bekövetkező nagy történelmi változások valóban igazolták Püski Sándor (és persze Németh László) előrejelzéseit. Magának a könyvkiadónak a helyzete is bizonytalanná vált, noha könyvesboltjának és kiadójának 1950-es államosításáig még végezhetette munkáját, ha megszorított keretek között is. Ekkor adta közre Szabó Lőrinc *Tücsökzene* című kötetét, bizonyára ez a könyv volt kiadójának legfontosabb munkája 1945 után. Az államosítást követve feleségével együtt kis kerámikus-műhelyt működtetett, népes családját ebből tartotta fenn. Az 1956-os forradalom napjaiban részt vállalt a Petőfi párt néven újjáalakult Nemzeti Parasztpárt szervezésében, az október 31-én a Városligetben, a Vajdahunyad-várban tartott újjáalakuló gyűlésen őt választották meg a Fėja Géza, Illyés Gyula, Keresztúry Dezső, Kodolányi János, Németh László, Reményik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron és Veres Péter által alkotott „Írányító Testület” titkárává. Ezen az alakuló ülésen fejtette ki azt a gondolatát, miszerint „a parasztpárt ideológiája Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Ady Endre és Móricz Zsigmond könyveiben található meg.”

A magyar forradalom leverése után nehéz esztendőök következtek. Püski Sándor fiai az Egyesült Államokba távoztak, ő feleségével magára maradt, ráadásul 1962-ben egy provokációs ügy keretében bebörtönözték, ahonnan csak 1963-ban szabadult. Az ügy háttérében az állott, hogy Püski Sándor és néhány barátja felfigyelt az erdélyi magyarok szorongatott helyzetére, és ennek tanulságait írásban is rögzítette. Az ügy mindenestre jellemző volt az akkori idők kádárista politikájára, amely ahelyett, hogy szót emelt volna az erdélyi magyarság jogfosztása ellen, azokat vegzálta, akik felismerték és szóvá tették a szomorú tapasztalatokat. Valójában ez a politikai üldöztetés készítette Püski Sándort arra, hogy 1970-ben kitelepüljön fiaival Amerikába. Hamarosan kis könyvesboltot hozott létre New York „magyar negyedében”, újraindította könyvkiadói tevékenységét, például Gombos Gyula, Borbándi Gyula, Vatai László, László Gyula, a már említett Faludy György, valamint a felvidéki Janics Kálmán és Duray Miklós könyveinek megjelentetésével, majd magyarországi és erdélyi írók meghívásával járult hozzá ahhoz, hogy az amerikai magyarság megismerje a hazai szellemi élet jeles egyéniségeit. A többi között Ignác Rózsa, Sütő András, Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Czine Mihály vett részt azokban az előadói programokban, amelyeket Püski Sándor szervezett.

Püski Sándor mindig is képviselni kívánta az 1943-as szárszói konferencia igazságait. Ezért vállalt szerepet abban a kiadványban, amely 1983-ban Budapesten a Kossuth Kiadónál látott napvilágot, és a szárszói konferencia dokumentumait gyűjtötte egybe. Püski ebben a kötetben a Magyar Élet kiadó munkájáról számolt be, minthogy azonban a kötet szerkesztői „megrövidítették” (magyarul: megcenzúrázták) az általa küldött szöveget, 1984-ben New Yorkban közreadta *Pótlás* című füzetét, és ebben részletesebben is kifejtette a népi mozgalom „harmadik útjára” vonatkozó elképzeléseit. Végül pedig a népi mozgalom – és Szárszó – eszméinek időszerű (1982-83-ban időszerű és persze máig sem elavult) érvényességéről beszélt. „Az tapasztaljuk, hogy a jómód nem segít a legsúlyosabb nemzeti bajainkon: népesség-csökkenés, öngyilkosság, alkoholizmus. A nemzet lelki és szellemi bajaira is meg kell találnunk a magunk gyógymódját. Ez lehetne a következő Szárszó-táborozások célja és értelme. Erre hívják meg az elpazarolt embereket, nemzedékeket, biztos, hogy szívesen jönnek az ország és a világ bármelyik tájáról, ha még jöhetnek!”

A nyolcvanas években Püski Sándor több alkalommal is hazalátogatott, majd a rendszerváltozás után végleg hazatért. Ismét megnyitotta könyvesboltját, ezúttal a budai Krisztiána körúton, és újraindította könyvkiadói tevékenységét is, részben a népi írók: Szabó Dezső, Németh László, Kodolányi János, Veres Péter, Erdélyi József, Sinka István régebbi műveinek újrakiadásával, részben mai írók, így Csoóri Sándor, Csurka István, Beke György, Kocsis István munkáinak megjelentetésével. A Püski Könyvesház ma is a népi irodalom hagyományain nevelkedett és azokat fenntartani kívánó értelmiség egyik fontos gyülekezőhelye, és ugyanilyen

gyülekezőhelyek a Püski Sándor által rendszeresen megszervezett „szárszói konferenciák”, így az 1993-as (az emlékezetes találkozó ötvenedik évfordulóján megtartott) szárszói összejövetel, amelynek anyagát ugyancsak Püski Sándor adta közre.

Kilencven esztendő ritkán jut a magyar irodalom képviselőinek, szervezőinek. (Mostanában mintha gyakrabban jutna: nemrégiben ünnepeleztük Faludy György, majd Takáts Gyula kilencvenedik születésnapját!) A könyvkiadó Püski Sándor kilencvenedik születésnapja ezért kivételes ünnepi pillanat, mindenekelőtt az ünnepelelt rendkívüli személyes teljesítménye miatt. Püski Sándor hosszú élete mindvégig szolgálat volt, ezt tanúsítja mozgalmatszervező munkája, ezt tanúsítja a műhelyében készült könyvek hosszú sora.

Ködöböcz Gábor

"egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv"

Értéktanúsítás és sorsvállalás Kányádi Sándor portréverseiben

A portrévers mint művészetfilozófiai érvényel bíró ars poetica

Kányádi Sándor tágas horizontú, dialogikus természetű költészetén belül számszerűsége és minősége miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel a portréversek vonulata. Ezek a művek kivétel nélkül a ráhangolódás és belehelyezkedés kontemplatív állapotában íródtak. Alapmotiváltságukban is megegyeznek, hiszen a megszólítottal vagy megidézettel fölismert sorspárhuzam és sorsközösség jelenik meg bennük, méghozzá egy pontosan körvonalazható minőség- és embereszmény jegyében. Ennek poétikai reprezentációjaként a kiküzdött létbeli pozíció önerősítő, öntanúsító megvallása, a legerősebb vonzások mentén kikristályosodott morális-szellemi attitűd emblematikus felmutatása történik. A választás és vállalás szükségképpen önmeghatározás is egyúttal, amiben a lírai személyiség legteljesebb érintettsége és érdekeltsége ismerhető föl. Kányádi úgy avat vershőssé egy-egy példaadó személyiséget (Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Apáczai, Páskándi Géza, Argezi, Prométheusz – Latinovits Zoltánnak), hogy a kanonizált értékek kiemelése, a szellemi szövetség és lelki rokonság érzékeltetése révén a 'vox humana', illetve az integer személyiség pozícióit erősíti. A költőelődökhöz és/vagy pályatársakhoz írott portrékban, illetve a peregrinus ősoket megidéző példázatokban a tradícióhoz való kötődés sohasem általánosságban, hanem egy bizonyos értékrendhez s követendő magatartáshoz való programszerű kapcsolódásként jelenik meg. Az identitásképzés, az önépítés szempontjából is lényeges, hogy a főlemlegetett példa rendre példázattá, a portré pedig önportrévá válik. Ebben az értelemben a portréversek művészetfilozófiai érvényel bíró ars poetikák, illetve konfesszionális jellegű monológok, hiszen bennük a lírai alany önnön transzcendenciáját, legeszményibb vágy- és célképzeteit mutatja föl. A nagy előddel, választott példaképpel vagy pályatárssal való dialogikus kapcsolat a nyelvi tradíció, a poétikai paradigma és a kulturális emlékezet ébrentartásán túl az irodalmi, sőt a legtágabban vett kultúranropológiai hagyomány átörökítését, végső soron pedig a saját költői világkép erősítését, gazdagítását szolgálja.

A magavállalás éthosának egy irányba mutató hommage-szerű darabjai (Illyés Gyula, Weöres Sándor, Szabó Lőrinc, Apáczai, Prométheusz – Latinovits Zoltánnak)

(Illyés Gyula) Kányádi Sándor művészportréiben nyilvánvalóan jelen van az eszményítő, mitizáló törekvés, de csak a feltétlenül szükséges mértékben és a józólés határain belül. Ezt az eljárást követi egy irányba mutató, egymást erősítő és feltételező prózaverseiben, így az Illyés Gyulát megörökítő személyes hangvételű, hommage-szerű darabjában is. Ez az önportrének is kiváló alkotás a valahová tartozás és sorsvállalás morálját engesztelhetetlen méltósággal és kényes szigorral fejezi ki. Talán az Illyésre olyannyira jellemző mindent átfogó, s mindent együttlátó tekintet indokolhatja, hogy a 'nézés', a 'látás', illetve a 'szem'-motívum féltucatszor jelenik meg a műben. A tisztán zengő, érzékletes nyelvnek s a kommunikációképes irodalomnak való elkötelezettségre utalhat a másik gyakran ismétlődő szövegem: a 'szavak'. Sokak által csodált valóságérzékét és tájhazához való ragaszkodását pedig a harmadik hangsúlyos mozzanat, a 'föld' fejezi ki. Ezek a tartópillérszerű, gondolatilag is meghatározó motívumok a szöveg arányosan elrendezett tételmondataiban köszönnek vissza: „Ha van a szavaknak edzőpályájuk, akkor a magyar szavaké jelenleg az ő szűkre húzott szeme sarkában van. Ott tanulnak fegyelmet, pontos erő- és önismeretet.” (...) „Ámuldozhat a lyukkártyákkal passziánszozogató stílisztika, hogy ezek a mindenünnen hazagondoló igék mennyire a hajdani mesterlegényeink szemével járnak a világot.” (...) „Egyébként a földön él, teljes mivoltában. Egy darabka földön, aránytalanul nagy égbolttal a feje fölött. De az ege is lakható”. Az első szövegrész Illyés metsző és alakító pillantásán túl Arany Jánosra emlékeztető nyelvi eltökéltségét, tisztaság-, pontosság- és hagyományigényét is felidézi. (A jó írás pontosan fogalmaz, a dilettáns igyekszik szépen írni – mondta és írta nemegyszer Illyés.) A második citátum az Európát végigtalpaló, s az odakint tanultakat itthon kamatoztató peregrinus ősoke áldozatos helytállását, feltétlen hűségét avatja etalonná. A példaadók között persze maga Illyés is ott szerepel, hiszen miután a húszas években Párizsban tanulta 'Európát', hazatérve sohasem feledte, hogy az európaiság valódi értelme az itthoni használhatóságot és elhivatottságot jelenti. Az idézet harmadik része a természet- és valóságközeli létforma mellett a szociológiai és tárgyi világ pontos ismeretével kiegészülő bámulatosan sokirányú érdeklődést, egyedülálló műveltséget és párját ritkító szellemi aktivitást villantja föl. A 'lakható ég' a tehetséggel és szívós küzdelemmel meghódított spirituális csúcsokat, szellemi magaslatokat sűríti magába, de akár a „haza a magasban” éthosát is sugározhatja. Az „aránytalanul nagy égbolt” hermeneutikájába talán még a különféle időrétegek (történelmi-, mitikus-, világ- és életidő) Illyés-művekben tárgyasuló sokfélesége is beleérthető. Miként a személyes léttörténet régvolt ősoke (pusztai rokonság, pásztorok, prédikátorok) visszanyúló determináltsága, avagy a művészelődöket főlemlegető poétikai memória (Zrínyi, Kazinczy, Petőfi, Babits) jelenléte is szerves része a nagy egésszel világnyi felületen érintkező hatalmas költői égboltnak. Nem beszélve azon szerzőkről (Janus Pannonius, Berzsenyi, Csorba Győző, Takáts Gyula, Weöres Sándor), akik a pannóniai mediterrán hangulat, a füge- és mandulafa, Tihany és a Kopaszhegy révén közvetetten és virtuálisan szövődnek bele az összetett szemantikájú szövegbe. Arra is felfigyelhetünk, ahogyan a Fekete-piros című Kányádi-vers bizonyos alkotóelemei észrevétlenül belopakodnak a sorokba (föld, ég, délután, kimenős/ek/, fej, szem, mandula), a szöveg horizontot még tovább tágítva és relációjelentésekkel gazdagítva. Hasonlóképpen épül be a textusba a Kőműves Kelemen-féle archetipikus magatartás, illetve „a magas Déva-vára” Ratkó József által (is) újraértelmezett motívuma. A metaforikus jelentésű „nagy égbolt” kontextusába beágyazódó szövegrész („Rengésálló téglákból rakta, hogy állna akkor is / magas Déva vára, ha netán talpunk alól, fejfáink alól elfordulna a föld”) a 20. századi magyar történelem földcsuszamlásszerű tragédiáira, a nemzeti/nemzetiségi létezés folyamatos veszélyeztettségére utal. Ez a mozaik külön is kiemeli a kisebbségi és diaszpóra magyarság szolgálatában végzett illyési erőfeszítéseket, melyek mindig az 'ötágú síp' zavartalan megszólalását és polifón gazdagságát célozták. A Kányádi és Illyés között mutatkozó feltűnő hasonlóságok okán (nyelvszemlélet, költészetfelfogás, nemzetkép, magyarságélmény, európaiság) szinte teljesen természetes, hogy a kolozsvári költő történelmünk nagyjai közt látta meg, s a nemzeti panteonba emeli Felsőrácegrespuszta szülőttét: „Ha szobrász vagy festő volnék, s III. Béla arcmásához keresnék élő, s méltó / modellt (...), elmennék / Tihanyba, a Kopaszhegy alá, nézném, ahogy gyakorlott mozdulattal roppantgatja a szeme-formájú mandulákat – és szótlannul munkához látnék”.

(Weöres Sándor) Amikor Kányádi a magyar Orpheusként emlegetett Weöres Sándorra fókuszálja a figyelmet, akkor voltaképpen az istenáldotta tehetségű ősköltő, tán a világ valahavolt legtüneményesebb poétája előtt tiszteleg. Egy olyan par excellence lírikust emel a szemlélet középpontjába, aki földöntúli éberségével, apollói derűjével, a létezés izgalmával ható nyelvi intenzitásával és ontológiai érvényű költői igazságával segíti olvasóit a létteljesség felé. Kányádi választása ezerszeresen motivált, hiszen a szimfoniaszerűen összetett, kivételes formakultúrájú Weöres-életmű faggatása közben időben és térben hatalmas távlatokat átfogva lehetünk részesei annak a misztériumnak, amely a tiszta fényű ősi lét romlatlan idilljétől a 20. századi világomlás rettenetéig vezet bennünket. A misztérium jobb megértését (is) célozhatja Kányádi sajátos optikájú portréja, amely a Weöres-jelenség lényegét működése közben ragadja meg. Méghozzá élmény-élességgel, szeretetteljes empátiával és példaszzerű alázattal. A csöngői mesterről alkotott kép összetettsége költészetének alaki-formai változatosságával, verseinek műfaji-hangnembeli sokszínűségével mutat megfelelést. A kreatív játékosságból, újszerű ötletekből, nyelvi leleményekből soha ki nem fogyó Weöres a szüntelenül szerepjátszó, alakváltoztató, maszkok mögött rejtőzködő, áttűnősekben tündérkedő, állandó tűnékenységben és rebbenékenységben leledző talányos, titokzatos költőként él a tudatunkban. Kányádi prózaverse ezt a sokfelől táplálkozó szintetikus gazdagságot, világninak tetsző végtelenséget a színpélelemzés technikájával igyekszik tettenérni. A költői személyiségkomplex meglepő metamorfózisai („távolozó római polgár, keleti kényúr, fölényes arisztokrata, pap és bohóc egyszemélyben”), a mágikus-liturgikus érzékenységformák megnyilvánulásai („orvosnak-sámán, bírónak kádi”), a homo ludens bohókás tréfálkozásai és mosolyt fakasztó csínytevésai („állandóan fűgét mutat az olvasónak”, „bukfencet vet, madárrá változik”), az orfikus költői karakter jellegzetes gesztusai („gyermekkorod egy-egy rég kihunyt emlékét villantja eléd, az anyaméh-sötét ősökre, az emberiség embriokorára emlékező tekerceidet játssza le ördögös magnóján”) mind-mind reális alapját képezhetik a weöresi alkotó- és alakítóerőről szóló legendáknak, mítoszoknak. Ezeket a legendásító törekvéseket persze a szerző részéről az a kozmikus bukolikának nevezett sajátos alkotómódszer is ösztönözhetette, amely a mikro- és makrovilág egymás felé áhító elemeinek újbóli egyesítésére törekszik a költői szemlélet által. A növényi, állati és emberi lét rekvizitumaiból egybeszótt gazdag ornamentikájú képvilág (füge, macska, egér farkincája, cserép, hieroglifek, kéreg, levél, madár/toll/, anyaméh, ősköd, embriokor, magnó, teve vagy öszvér farkabojtja, csillag, kalap) Kányádi művében egyértelműen Weöresre vall. Még akkor is, ha e futó leltár némely eleme (madár, anyaméh, ősköd, magnó, teve, csillag, kalap) a kolozsvári költő magánmitológiájának is része. A létezés panteisztikus módon felfogott rendjében életértékekre (élestszenyékekre) figyelmező filozófia („nincsenek haszontalan dolgok”) ugyancsak mindkettőjük sajátja. A csillagon (azóta már parnasszuson) ülő, ősi dalokat dúdolgató költőfenomén mintha csak kvázi létünk csonkaságaira, súlyos hiányosságaira mutatna rá az archaikus kultúra mágikus és mitikus érzékenység-formákra nyíló közegében. Ilyen aspektusból közelítve jelenlét- és emlékezetvesztésben szenvedő, látszatokban és pótcselekvésekben vergődő életünk kritikája, összes kisszerűségünk, fantáziátlan földhözragadtságunk és intellektuális alkalmatlanságunk döbbenetes láttelepe is ez a mű. (Bizony, bizony, az „igazság madarát” megfogni csak nyesetlen lélekkel tudnánk, ha tudnánk.) Meglehet, hogy a mélységes weöresi szomorúság mögött is ez a felismerés rejlik („s nem érted, miért, nagyon szomorúnak látszik”). Jóllehet a szöveg partitúrája a csillámló játékosság, a lebírhatalmas mágia és a tiszta derű felé látszik elmozdulni, önfeledt és felszabadult játékosságról nimigen beszélhetünk. Könnyedség és küzdelem, apollói elegancia és izzadságszagú erőfeszítés, éteri számyalás és földhözragadt nehézkesség bináris oppozíciója vonul végig a szövegen, ami a költői létforma és a prózai valóság, szellemvilág és nyárspolgári morál szakadéknai távolságát fejezi ki. És enigmatikus módon talán azt a weöresi tanítást is, ami mégiscsak némi 'halovány-fakó' reménnyel töltheti el az opus szerzőjét és olvasóját egyaránt: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra”.

(Szabó Lőrinc) A hasonló poétikai kód és ritmikai szegmentáltság alapján fölépülő, a magavallás éthoszával egy irányba mutató prózaversek harmadik jelentős darabja Szabó Lőrinc portréját rajzolja meg. A Kányádi-költészettel meglepően szoros, dialogikus viszonyban lévő, számos inspirációt közvetítő szerző a lírai modernizmus egyik legfontosabb alakja, akit újabban a dialogikus paradigma-váltás meghatározó képviselőjeként szoktak említeni. Amint Kányádi hommage-szerű prózaverse is mutatja, Szabó Lőrinc ezernyi kétségben és káprázatban fogant költészete a fausti típusú lázas nyugtalanság és tüzes kielégületlenség jegyében írható le („hajította a piromániások türelmetlensége is”), amely szenzualitás és intellektualitás kettősségében teremti meg a létbeli öröme és szenvedések szkeptikus és illúziótlan modelljét („gyönt, vezekelt és üvöltött, jajgatott egyfolytában”). A kisebb-nagyobb intenzitással mindannyiunkat foglalkoztató kérdés (elbírom-e a világot, és elbírom-e a világot engem?), Szabó Lőrincet egy pillanatra sem hagyta nyugodni; alkati meghatározottságából eredően mindvégig drámai izzásban, ezerszeres hófokon élt. Mintegy a könyörtelen önleletpótlás, a pontos önelemzés/önfeltárás módjában, a tökéletes védtelenség és teljes kitakartság állapotában felmutatva a lét animalitás és/vagy divinitás felé nyíló tartalmait („kellett az a kényelmes viselet tagbaszakadt mivoltának, neandervölgyi mozdulatainak, de kiváltképp bőrtelen húsának, védtelen maradt idegeinek” (...)) „mert akármilyen bő is volt az a csuha, mindegyre eleven húsába tapadt, kirojtosodott idegeihez sűrűlődt”). Ebben a szövegrészben rejtjelesen bennevan a „minden csak idegállapot vagy megfogalmazás” gondolata, de ezen túl az is, hogy a költő egész lényével, idegeivel és zsigereivel, mondhatni a testével írja sok vers/töredék/ből összeálló hatalmas opusát („egyetlen hosszú mondatot mormogott végig” (...)) „törte, tördelte véget nem érő mondatát”). A metaforikus csuha-motívum többszöri szerepeltetése a keleti bölcsesség keresetlen egyszerűségét, a kolostori élet puritán fegyelmét juttatja eszünkbe. Szabó Lőrincre vonatkozóan pedig az aszketikus megszállottsággal, szerzetesi fegyelemmel végzett munka imamalom-szerű robotját, melynek eredményeként „elénk fektette végtelen ösvénynek tetsző mondatát”. A személyes szenvedésnek, az önkínzó robotnak értelmet adó életmű valóban irányokat, elágazásokat, csapásokat mutat, s ezek közül felelősen és lélekteljesen választhatjuk ki a nekünk megfelelő ösvényt, illetve a hozzánk szóló ajánlás/oka/t.

A természetben feloldódó panteisztikus boldogság, a természeti látvány kínálta érzéki öröm Szabó Lőrinc költészetének egyik vissza-visszatérő szólama. A kérdésre, hogy mi szeretne lenni, ha nem volna Szabó Lőrinc, így válaszolt: „Gyik a napsütötte kővön”. A mikrokozmosz személytelenségébe vágyódó lélek ezzel is érzékeltette, hogy a nemegyszer bőrtönként megélt individuális létezés nem tekinti abszolút értéknek. A portré univerzális lírai részvétet sugárzó zárlatában ez a végakaratszerű kívánság látszik beteljesedni: „s elment gyiknak egy napsütötte kőre; onnan pillog ránk a tavaszi verőfényben”. Kányádi az utolsó stáció megjelenítésében is a nüansznyi finomságokra figyelő diszkrét humánus, végtelen tapintat és feltétlen alázat költőjének mutatkozik („mondta volna még reménytelenül, de a szíve abba hagyta; fölmagasodott íróasztala – imamalma mellől, s egy utolsó szisszenéssel szorosabbra húzta derekán csuhája kötelét, ettől a mozdulattól olyan halhatatlan elegancia sugárzott lényéről, egész termetéről, mint a legnagyobbak szobrairól, képeiről”), s ezáltal Szabó Lőrinc alakjának is mítoszi holdudvara támad a klasszikusok számára fenntartott panteonban. A gazdag metaforikájú és összetett szemantikájú szöveg számos mitikus érintkezést mutat Kányádi egyéb műveivel („csuhája kötelét” d Elmaradt találkozás Pillinszky Jánossal, „mindegyre eleven húsába tapadt” d Kufsteini grádicsok éneke, „kirojtosodott idegeihez” d El-elcsukló ének, „s elment gyiknak egy napsütötte kőre” d In memoria Szilágyi Domokos), ami megintcsak erős kohézióval bíró, organikus építkező, dialogikus versvilágra enged következtetni.

(Apáczai) A konfessionális mélységű, intellektuális igényű portréversek vonulatába illeszkedő mű az erdélyi példaadók egyik legvonzóbb alakjának állít emléket. Apáczai személyében a peregrinusi magatartás és a karizmatikus kiválasztottság eszményi

modelljét mutatja föl a szerző. A 17. századi erdélyi művelődés- és oktatásügy legkiválóbb képviselője hollandiai tanulmányok után tér vissza szülőföldjére, s lesz a gyulafehérvári kollégium legendásan következetes, nagy tekintélyű tanára. Megalkuvás nélküli fanatizmusa, radikális puritánizmusa miatt innen távozni kényszerült, s a kolozsvári református iskola igazgatója lett. A tanárként, filozófusként, pedagógiai íróként egyaránt jelentős személyiség előtt tiszteleg a fragmentumszerű portrévers, amely az elhivatottság tudatát és a sietség pátozását tükröző ritmikai formarendjével fejezi ki az életút fájdalmasan korai lezárultát. (Apáczai alakja egyébként más versekben is felbukkan: Krónikás ének – Jékely Zoltánnak odaátra, Kókoporsó.) A 34 évesen derékbatört pályára a magyar messiások tragikus-talányos misztériumát, a kereszt-hordozás és vérhullatás máig ható értelmét világítja meg. Összhangban azzal a Németh László-i gondolattal, miszerint „a magyar irodalom és kultúra a legcsodálatosabb torzók múzeuma”¹. A magyar nyelvű tudományos szakirodalom (Magyar Encyclopaedia, Magyar logikátska) és nevelésügy úttörőjét tanítványai ugyanúgy mesterként tisztelték, s mindenüvé követték, mint ahogy az iskolateremtő heroikus helytállásának adózó kései költő utód teszi: „megyünk hát mögötte amerre előljáró tekintetének / fénykévéi mutatják az irányt s az ösvényt lábunk előtt / követjük mint diákjai annak idején gyulafehérvárról kolozsvárra jövet”. A dolgok rendje ugyanis az, hogy az apáczaiak, szenci molnárok, misztófalusik, kőrösi csomák iránymutató példája megelőzze a magyarság létjogáért és az anyanyelv fennmaradásáért tettekész maiak küzdelmét. A kvalitásai okán igen fiatalon mesterré avanszált Apáczai rokonszenves tanáremberi portréját a nagyokra jellemző szerénység („háttal állt arcát nem láthatjuk”), a feltűnésmentes, feladatra koncentráló igyekezet / „nem volt ideje megfordulni / hogy szoborba képbe örökíthessük”), a rábízottak iránti maximális felelősség és feltétlen alázat („bátorítón visszapillant az utána menőkre”), a túlkapasokat s vadhajtásokat nyesegető józan mértéktartás („mosolya amúgyis nyugalomra intette volna a buzgólkodókat”) és a beszédes bizalmat szülő öszinte kölcsönösség („megyünk hát mögötte”, „követjük”) mozaikjaiból formálja meg a költő. Az identitásunkat alapvetően meghatározó, a létünknek értelmet adó, a használóinál mindig hatalmasabbnak mutatkozó, s a fenyegetettségben legfőbb menedéket jelentő anyanyelv képezi Apáczai és Kányádi közös éthoszának legdominánsabb elemét. A nyelvre való ráutaltság és a nyelvnek való elkötelezettség változhatatlan morálja szólal meg a verszárlat klasszicizált nyugalma, puritán egyszerűségű szelvényében: „egyetlen botunk botunk fegyverünk az anyanyelv”. A költő magánmitológiájának legsajátosabb metaforái ('batyu', 'bot', 'ösvény'), a couleur locale tisztaságában ('gyulafehérvár', 'kolozsvár') és a fény képzetkörben ('villanófény', 'tekintetének fénykévéi') megfűrdve jelzik a nyelvi közösségért hozott áldozat történelmileg is sokszorosan igazolt értelmét, illetve az Apáczai-féle muszájherkulesek századokkal dacoló tiszta sugárzását.

(Prométheusz – Latinovits Zoltánnak) A mitológiai fogantatású kettős portré az egyetemes lírai részvét és a protestáló vétó modellszerű költeménye. Miközben a görög mitológia egyik legvonzóbb alakjára utaló cím a vers tér- és időkoordinátáit kitágítja, a szöveg konnotatív jelentéseit pedig egyetemes távlatokba helyezi, aközben az alcím a versfogantató élményhelyzetre, a lírai szubjektum indítatásaira és értékpreferenciáira irányítja a figyelmet. A pragmatikai kontextus kapcsán érdemes megemlíteni Latinovits Zoltán nevezetes írását (Ködszurkáló, 1973), ami a korabeli magyar kultúra és szellemi élet számára igen nagy kihívást jelentett. A színházi élet visszasságait leplezetlen indulattal ostorozó írás leginkább az önálló arculatra, a saját véleményre képtelen tehetségtelenség, a hatalmat követelő álművészek és a magukat nyeregben érző önimádók haragját váltotta ki. A Sárkányölő Szent György-lovagként kiálló Latinovits a hatvanas, hetvenes évek tehetségtelen trónbitorló és rosszakaratú haszonélvezői ellen rántott kardot. „Nekünk egy igazi életünk van, a sárkányoknak meg hét fejük”² – írta Mezei Máriának 1967 áprilisában. Az igazmondásáért meghurcolt és megbélyegzett színészkirály 1976. június 5-én éjszaka „már a mezei színházban társalkodott a hallgatag és hideg csillagokkal”³. Nagy László emlékezetes szépségű siratójából (Gyászom a Színészkirályért) idézek pár sort: „Mi történt megint, mi történt? / Kicsoda ment el megint / valami vérző eskü szerint / szétélve a köznapi törvényt? // Eb voltál, vagy nagyranőtt Krisztus? / Csak jó ripacs, vagy színészkirály? / Szépség, vagy hetven kilogramm színhús? – / a színpad mögött az irigység, / közöny és közönszer még hezitál”.

A Prométheusz és Latinovits Zoltán közötti asszociatív-logikai kapcsolatot bizonyára a tűz képzetkörben, a titáni indulatban, a protestáló vétóban, az önemésztő lobogásban, az öntörvényű, szuverén működésben és a méltatlan szenvedésben ismerhetjük föl. A mitológiai figura emberiségért vállalt áldozata és a magyar színészszenzi muszájherkulesi magatartása oly mértékben hasonló, hogy sorspárhuzamról, sőt lényegi sorsazonosságról beszélhetünk. A két szerepmodell mindenekelőtt a soha-meg-nem-elégedés, a változtatni és szolgálni akarás, a magasabbra, többre és jobbra törés éthoszában mutat érintkezést. Mindkét esetben feltűnő a legfőbb léttörvények ismeretéből és az értéktudat bizonyosságából fakadó elkülönböződés és a létezési nivó radikális érvényesítésével párosuló fokozott felelősség. Prométheusz és Latinovits az egyedül érvényesnek gondolt létforma, a kizökent világot helyrebillenteni igyekvő elkötelezettség jegyében állandóan és következetesen kibeszélt a KÉP-ből, ami az adott relációban szükségképpen botrányos cselekedetnek, sőt szentségtörésnek minősült. Ez a magatartás természetesen vonta maga után a büntetést és üldöztetést. Az ókori és legújabbkori titánok sorsa azért is példázatos, mert akik saját közegükben stigmatizáltak és kiátkozottak, azok legendaszerűen megdicsőült eszményképek is lehetnek utóbb.

Kányádi jeremiád- és vádiratszerű versének metaforikájában a 'lánc' meg a 'sas csőre karma' elsősorban Prométheusz megpróbáltatásaira, az 'árulás füstje' és a 'fuldoklás szégyene' pedig inkább Latinovits megaláztatására utal. Az elvontabb létfilozófiai érvényű közelítés az abszolút negativitás és létrontás jegyében értelmezi a saskeselyű és az árulás motívumát. Előbbihez a méltatlan pusztulás, utóbbihoz az emberi ármány és hitványság képzele társul. Miként azt a szöveg szemantikumát gazdagító messiási szenvedéstörténet is (Júdás árulása és némely apostol önmegtágadása) példázza. (A Prométheusz és a saskeselyű-motívum más-más kontextusban, de lényegileg hasonló szerepben fordul elő Petőfi: Kazinczy Gáborhoz, Vörösmarty: A vén cigány és Arany János: Keveháza című versében.) A szintaktikai rendben az ötödik sor végéig késleltetett állítmány ('fáj') egyrészt a drámai feszültség forrása, másrészt a prométheuszi és jézusi sorsképlet, illetve az ontológiai alaphelyzet és alapmotiváltság kifejezője. Az „óraműpontossággal visszajáró sas” a programszerű pusztítás tobzódását, az életértékek állandó fenyegetettségét és a nyíltszívű önzetlenség prédává silányult kiszolgáltatottságát sugallja. A tragikus magárahagyottság döbbenetét, a megcsalatottság keserűségét (írásjelek nélkül is!) fokozott affektivitással érzékeltető befejezés („miért kellett körém / gyújtatók az erdőt”) a vádló-panaszoló, illetve a perlekedő-számunkérő versbeszéddel a mindent elborító lángtenger, a szemernyi esélyt sem hagyó tűzözön képében artikulálja a kivételes, 'delejtű'-emberekre a hitványság felől leselkedő halálos veszedelmet. A Kányádi által (is) vershőssé avatott Latinovits élete és halála súlyos, máig ható tanulságokkal szolgál. Vajon a közös ügyek, a valós sorskérdések helyett mindig csak az önös érdekükre tekintők megtűr/het/ik-e maguk mellett a náluk különbet, tisztábbat és jelentékenyebbet...? Vajon a mozdulatlanságban és változatlanságban érdekelt hadát nem arra figyelmezteti-e a titáni indulat, hogy „életük egy garast sem ér”⁴...? Vajon a tehetségben és jellemében Latinovitshoz fogható 20. századi „magyar messiások” nem ugyanattól a hatalomföltő önkénytől, tehetségpusztító cinizmustól, vérlázító basáskodástól szenvedtek/szenvednek-e...? Ha a Latinovits-féle sugárzó tehetségű és nobiles jellemű emberek rendjét kívánjuk, és ha el akarjuk hártani a Szabó Lőrinc-i próféciát („a jövő / azé lesz, aki bestiább”), akkor bizony sürgősen föl kell nőnünk Szent Györgyhöz, a Sárkányölő lovaghoz.

Jegyzetek

1 Németh László: Új reformkor felé. In: Uő: A minőség forradalma I. Püski Könyvkiadó, Bp., 1992. 33.

2 Mezei Mária: Vallomástöredékek. Magvető Kiadó, Bp., 1981. 273.

3 Szigethy Gábor: Lovag a kődben. In: Latinovits Zoltán: Emlékszem a röplés boldogságára. Összegyűjtött írások. Magvető Kiadó, Bp., 1985. 16.

4 Szigethy Gábor i.m. 13.

Karafiáth Orsolya

Évszak ébren

*A fáradtságból nem lehet kilépni.
Hol véget ér, új kezdetét találja.
Múlása nincs, nem oldja meg helyettem
egy fel sem tűnő hónap változása.
Átélné. Időt csak ennyit ad.
Figyelmem önmagára ráterelje.
Higgyem, hogy így bármédig elmehet:
rajátszik nappalokra, szürkületre.
Ha vége van, most nem nevezne nyáramak.
Fordulna őszbe, félig zárt szemekkel.
Álom-tél – hívná meg hasonlatát;
és tartana, míg tart ébreszthetetlen.*

A pozitív Kristóf-kép kialakulása

- témazáró dolgozat -

(bevezetés)

*A történettel nincs mit kezdeni.
Ahogy kezdődött, végig úgy maradt.
Hősöm nem volt „legendás, hajdani”,
se vad viking, cowboy, se grál-lovag.*

(tárgyalás)

*Rideg, hűvös, valótlán és kegyetlen –
kesztyűs kezét sosem nyújtott felém.
Tűrtem, tűrtem, hiszen mi mást tehettem?!
Szörnyű próbák mulékony végzetért.*

*Mégis, mi az, mi benne megfogott
s a lábamról oly könnyedén levett?(!)
Ha szép szó kellett, nem fukarkodott,
és furcsa sármja volt, ahogy nevet.*

(befejezés)

*Leírt úgy ez, minek tovább ragozni...
A kezdés könnyebb volt, mint most a zárlat.
Mindegy, hogy messzeség, vagy múlt, ha szépít,
mert minden jó, és még jobb végre várat.*

Petőcz András

magas, éneklő hangon

*magas, éneklő hangon
a computerszövegekről
beszél nekünk egy svájci
és szőrös fiatalember,
már nem is olyan fiatal,
negyvenöt év körül járhat,
szőrös a keze, a nyaka,
sűrű, tömött bajusza van,
az állán pedig erős,
borotvált szőrzete, kemény
izomzatú, szemüveges,
férfias ráncokkal az arcán,
ráadásul emilnek hívják,
szóval kemény gyereknek
tűnik, csak a hangja
olyan, mint egy herélté,
ezen a magas hangon
tart előadást a számítógépről,
a computerirodalomról, arról
beszél, hogy a jövőben hiper-
szövegek fognak születni,
egyszerre több dolgot olvasunk
majd, és nem lesznek könyvek,
csak számítógépek lesznek
körüöttünk, minden szöveg
számítógépre kerül, és ott,
a számítógépen majd lehívjuk
a különböző szövegeket, meg
persze az internetről is lehívjuk,
és amikor lehívtuk, akkor majd
jól érezzük magunkat, és elolvassuk,
és a computerszövegek tulajdon-
képpen hiperszövegek, mert
egyszerre lehet majd több változata
egy regénynek a számítógépen,
és majd mindenki azt a változatot
olvassa el, amihez kedve van, így
nagyon demokratikus lesz az irodalom,
és mindenki maga fejezheti be majd
a szövegeket, a regényeket meg
a novellákat és a verseket, de
ezeket már nem is így fogják hívni,
a műfajok is megszűnnek majd
meg minden, és az nagyon érdekes
lesz, ha majd így fognak élni meg
ími meg olvasni az emberek, emil
már nagyon várja azt az időszakot,
mert az még a mostaninál is izgalmasabb
és érdekesebb korszak lesz, pedig
már ez a mostani is nagyon érdekes
meg izgalmas is – – –*

távoli, idegen lények

*megyek kalonába, abba az amerikai
kisvárosba, ahol az amish-vallásúak
élnek, visszamegyek a tizennyolcadik
századba, tizennyolcadik századi ruhák-
ba bújt embereket látok, lovaskocsikon*

és kétkerekű utánfutókon, szekereken
közlekednek a város körüli farmokra,
villanyt nem használnak, nem néznek
tévét, nem mosnak mosógéppel, nem
ülnek autóba, nem szeretnek semmit,
aminek köze van a huszadik századhoz,
azt az életformát követik, amit betelepült
őseik képviseltek, nem haladnak a korral,
nem akarnak a korral lépést tartani, elégük
van mindenből, ami új, nem interneteznek,
telefonot nem használnak, táviratot nem
kapnak, fényképeket nem készítenek, nem
akarják látni kislányok, kamasz, házasodni
készülő, családot fenntartó, haldokló maguk
dokumentumait, nem akarnak semmit, ami
új, ami nem eredeti, nem tartanak kapcsolatot
a külvilággal, gyerekeket viszont szülnék,
azokat is így nevelik, láttam néhányat,
mintha tom sawyert láttam volna, olyan
ruhában voltak, ültek egy kétkerekű után-
futón, papájuk elegánsan ült a bakon, kezében
gyeplőt tartott, úgy irányított valami szomorú
lovat, mi egy volkswagen kisbusszal mentünk
el mellettük, nem néztek ránk, mereven nézték
az alattuk is porzó földes utat, tízéves gyerekek
voltak, nem akartak minket észrevenni, nem
akarták tudomásul venni, hogy van még rajtuk
kívül is világ, mintha ufók lettünk volna, úgy
mentünk el mellettük, és egy pillanatra
valóban úgy éreztem, hogy ők a valóságosak,
és mi vagyunk a távoli, idegen lények – – –

Távoli hely

1.

Távoli, távoli, mondod, legyintesz,
aztán megismétled, távolinak nevezed
ismét, mondod, mondogatod magad-
ban, persze, versnek is mondod mindezt,
mosolyogsz hozzá, és figyeled a madár,
a madarak mozgását, a madarak könnyed
mozgását figyeled – – –

2.

A madarak könnyed mozgását figyeled.
Mikéntha víz fölött lebegnének,
mormolod mintegy magad elé, mintha
hullámok felett verdesnének a
szárnyaikkal, mintha egészen messze,
távolra látnál, végtelen messzeség,
mondogatod, pedig csupán behúnyta
a szemed, szemhéjad alatt fény-
karikák játszadoznak, különös
fénykarikák, fénykarikák a
tenger, a tenger hullámai
fölött, fény, fénycsóvák minden
pillanatban, fény, fény, fény.

3.

Fény, fény, fény minden pillanatban.
Ehhez a fényhez fohászokodom. Nem
tűnhet el! Nem akarom az eltűnését.
Minden pillanatban fényesség, Uram.

4.

*Legyen fényesség, Uram. Legyen:
több fény. Nem látom tisztán.
Nem látom tisztán fényeinket.
A tenger hullámai. A víz felett
madarak. Madarak a vizek felett.
Nézem, nézem, mozdulatlanul.
Mintha öröktől fogva állnék
itt, mintha öröktől fogva ezt
figyelném, és, mintha biztos
lehetnék abban, hogy mindig is
ezt nézhetem. Ahogy a messzeségben – – –
Madarak köröznék a messzeségben.*

5.

*Ehhez a fényességhez fohászokodom.
Nem tűnik el. Vigyáz rám, minden
pillanatban – – –
És lehajolok. Le-le-le. Egészen
a sós-iszapos homokig. A tenger
egy pillanatra beteríti a kezem.
Holnap: Montpellier.
Montpellier-be érkezem.*

Balázs Attila

Mangós csendélet

(Hússal, fával)

Ha jobban utánanézek, azt hiszem, akkor sem találok emlékezetemben olyan alkalmat, amikor egy hollywoodi festő képei előtt álltam volna meg. És most ezután minden arról szól, hogy ezt a mondatot valahogy helyre tegyem.

A Hollywood sokszorozódása vagy kétértelműsödése talán úgy válik itt igazából – tőlem függetlenül – érdekessé, ha lefordítjuk, és akkor valamiféle szent erdő fogalma áll előttünk, összefüggésben Hús Zoltán életrajzi adataival. A pesti születésű művész ugyanis hosszú időt töltött az Államokban, és mintha ott is azt a szent fát kereste volna. A krisztustövis (*holly*) fogalmának holdudvarában.

Szóval, nem az az izgalmas, hogy ott netán hány Hollywood létezik, mert egy picinyke – mások mondanák másképp is –, szóval picinyke falu ezen a néven, azt hiszem, hol is? Azt hiszem, Idahóban is áll és virul. Meg egy Florida nevű céltalan fagyfajta San Franciscóban. Hanem ahogy van ez a szent fa motívuma. És a festő keresi. Akár a tengeren túl, sokáig. És csak hosszú-hosszú évek után jön haza.

És akkor további gondot jelent számomra, hogy ne áruljam el rögtön, mit akarok mondani. És hogy ne is értsenek félre, de...

Emlékszem arra a pillanatra, amikor derék barátom Hús Zoltán itt Pesten kukázik.

Jó, inkább konténerezik.

Megyünk így az utcán éjszaka, és egy degeszre tömött konténer láttán Zoltán szemüvege felragyog. A művész előbb szemérmesen kerülgeti a rakás kacatot, utóbb azonban legyőzi az ellenállást, beletúr.

– Motívumot keres? – villan át agyamon.

Azán gyorsan rájövök, hogy az elhajtott lim-lom között a Szövetség utcában (bizonyos értelemben akár az "szövetség utcában") a művész a *hol(l)wood*ot keresi. Tulajdonképpen csak a *wood*ot, amelyiket más már elhajtott, ő pedig a saját kezével majd felszenteli. Visszaszenteli. Mert hát ilyen dolog ez. Lényegében egy fajta felszentelés, visszaszentelés, még ha szentségtörő is. De Hús Zoltán nem szentségtörő, mint ahogy nem is kukázó.

– Pfuj! – mondaná valaki. – A képek reflexióját a keretnél kezdeni.

Pedig úgy látom, Zoltán is ott kezdi a maga művét, tehát nem tévedhetek nagyot. Úgy kezdi hát, hogy van egy fa, amelyből lehet ugyan végkifejletben olyan valami, ami csak a keret benyomását kelti, ám állítom, csupán a felületes szemlélő számára. Mert ez a fa mindenképp kihat az alakulásra, legalábbis a végső állapotra.

A fa nagysága, súlya, struktúrája elhanyagolhatatlan szerepet játszik. „Lignum sanctum”. És aztán ebbe meg erre különféle alakzatok kerülnek, még ha plexitáblára is, amiben én amolyan amerikai beütést látok. Még inkább azt, hogy a fehér plexiüveg felülete az, amelyre leheletfinoman lehet úgy dolgozni, hogy az viszont már semmiféle módon ne türemkedjék elő a saját anyagi szerkezetével (kivéve, ha ellenpontozásként rá nem applikálunk mértékkel valami kicsit). – Vélem, az egész súlyt így lehet aztán finoman meglebegtetni. Valahogy, ebben a látszólagos ellentmondásban. Agresszivitás nélkül. (Hogy meddig bírja a plexi-festés, azt viszont nem tudom.)

Tehát különféle alakzatok szerepelnek. A keretbe fogott Golden Beach-i óceántól a légiesített mellbimbóig. A kemény diótól – a törékeny tojásos át – az átröppenő szitakötőig. A kenyértől a sajt lyukáig. A csészétől a dohányzacskóig. A daráztól Krisztus töviséig. Mindezt felesleges felsorolnom. Többnyire aprólékosan kidolgozott, rögtön felismerhető tárgyak, motívumok, gyakorta meglepő összefüggésben, amelyből mégsem lesz szürrealizmus. Inkább valami újabb keletű, nevezném így: mágikus realizmus – a festészeti mágikus realizmus kissé megkopott irracionális és különféle hangulati effektusokra törekvő megvilágítása nélkül. Mert Hús Zoltán műveit valamiféle állandó, nem túl „megjátszott” fény fogja be. Persze, mindenhol van valami, ami félretekeredik, kicsúszik.

Valahol minden állítással rögtön vitába lehet szállni. Így minden fényel is. Nem utolsósorban minden portréval, minden fával. Minden dobókockával, meg cérnaszálon függő könnyseppel. Rózsafűzettel. Lehet perlekedni, és talán ez benne a jó. Hogy mégis van függőn.

Úgy látom, ez a tárgy ott szerepel Hús Zoltán zsebében, még ha valahol – fénypáncsma-szerűen – rézsútra sikeredik is. Zoltánéban, akit én itt nem akarok semmiféle összefüggésbe hozni – amolyan első labdára – a régi németalföldi, vagy nevezzem így: holland mesterekkel. (Meg amerikaiakkal sem.) Hús Zoltán a maga „isten” csendéletét festi, még akkor is, ha az ablak mögött ott tornyosul az Andrew nevű hurrikán. Vagy ha a valós életben szomorúan lángra kap az az itteni idillikus kicsi ház, melynek oldalán ott függ – még mindig, konokul – a már érintett történelmi dohányzacskó.

És akkor bevallom itt a (gyors) végén, hogy legjobban a gyümölcsöket festő Hús Zoltánról szerettem volna mégis értekezni. A sokak számára magáról az élet fájáról pottyant mangóról, meg a földibb padlizsánról, relatíve mégiscsak távol egymástól. De ez egy újabb nagy kört nyitna: Floridától a pesti Vigadóig, meg azon túl. Tanulmány-út lehetne.

Út. (Kassáktól szinte érintetlen.)

Van itt valami hosszú út, *road* ezekben a munkákban. Úgy is nevezném, hogy: iskolán át, mellett, túlhan. Érezhetően hosszú út. Valamiféle felejtésben, amit Hús Zoltán művészete a maga variációival – hideg, mégis költői érzékiséggel életben tart.

Ahogy az a megtört kanál áll a mézben... Élő felejtés. A légy megáll a levegőben. A csiga pedig feltornázza magát a fán. Virgoncul, bár mozdulatlan. Aztán dobókocka lesz belőle a Golgota felé vezető úton, egy másik képen. A kés nem létező árnyékában. Édesanyám...

Fáról beszéltem?

Mindenféle posztmodern jegy kimutatása, vagy éppen rátukmálása nélkül: csendben ellépek Hús Zoltán képei előtt. Mester Hús Zoltán munkái előtt, aki néha belenéz a saját képébe. Vagy kinéz mögüle, mint egy komoly kópé. Részben ebben is az ő titka.

Végül is: ő a Szent Mangó. Irónia nélkül.

Ámen, ej-men!

Lisztes János

Énekelgettem a vízen

Egy halászaszony balladája

Prigly Károlyné, később Lipóczki Antalné, született Lakatos Franciska, Franciska néni. Egy lakiteleki halászdinasztia utolsó tagja. Az ország egyetlen halászaszonya. Elmúlt 90 éves.

Tizsakécskén születtem. Kocsérról jöttem. Kilencen voltunk testvérek. Szegényen, de szépen éltünk. Csak tizenhat éves voltam, mikor megkért az első uram. Úr napján ismerkedtünk meg. Az apja dicsérte, hozzámentem. De bizony, nem vált be. Sokat szenvedtünk tőle. 1926-ban költöztünk Szikrába, a Kistrét aljába, közel a Tiszához. Házbérbe laktunk. A mesterségre az uram tanított. Halász volt. Az apja is, meg a nagypapa is. A dédnagyapáról csak annyit tudok, hogy erősen törte a magyart, szívesebben beszélt németül. Egyszer a jegyző megkérte: „Prigly bácsi, hal kellene nekem! Küldjön már valamelyik nap! Gut, jegyző uram, gut. Küldeni fogom hal, fogom küldeni.” Pár nap múlva méltatlankodott a jegyző: „Prigly bácsi, nem küldött halat? Dehogynem. Mondani halnak, menjen jegyző úrhoz. Hát nem ért oda?”

Az uram apja hajnali halászat közben szívszélhűdést kapott. A tizsakúrti kanyarban zuhant a csónak aljára. A víz lassan vitte lefelé. Halászok találták meg, azok húzták ki. A tizsakúrti temetőbe vitték. Ott temették el két nap múlva. „Bánata van a Tiszának.” – mondogatták az öregek. 73 évével a legidősebb halász volt. Nála ügyesebb hálókötő, hálóbontó, varsa-kirakó nem volt. Két évvel a halála előtt már betegeskedett, de nem panaszkodott sose. A szikrai Holt-Tisza szigetén épített magának halászkunyhót, de a nyári nagy halászatok idején a folyó Tiszánál, a híd közelében is készített kalyibát. Halk, csendes ember volt.

Az uram, Prigly Károly is értette a mesterségét. Az apja legjobb tanítványa. Ügyes is volt. Szikrába, a híd melletti nagy tölgyfa gyökerei közé, a meredek parthoz menekültek be a halak. Már pillézett befelé a víz, amikor lebukott. Feltörte azt a kis jeget, és a két kezébe meg a szájába hozta föl a pontyot. Tudta, hol kell keresni őket. Egyszer egy faderékre rögzített rúdról a víz fölé lógatta be a csalit. Élő keszeget akasztott egy nagy horgora. Úgy tudta feltenni, hogy ne fájjon a halnak. Kiugrott érte a harcsa, úgy nyelte el a horgot. Nagyon nagy hal volt. Mázsa körül lehetett. Vasas kocsin vitték Kecskemétre szétmérni. Lelógott hátul a farka. Az uram nagyon jó úszó volt. Háton, hason, lefele, fölele úgy úszott, mint a béka. '28-ban építették Ugnál a nagyhidat. Fogadtak, hogy fejest ugrik a legfőbb ívéről. Le is ugrott. Nyert egy hordó sört. Meg is kapta. Tőle tanultam a halászatot. Volt, hogy sok pénzt keresett. Vett a lányoknak tangóharmonikát, női kerékpárt. Akkoriban mindkettő nagyúr volt. Nem volt beosztó. Szerette az italt nagyon. 36 évesen halt meg. Nikotint ivott. Még akkor Velovics volt a koporsós, az hitelbe eltemette. Őszre aztán kifizettem azt is.

Egyedül maradtam a két kislánnyal. Alig voltak tízévesek. Mikor az uram be-berúgott, egyedül mentem a Tiszára. Én álltam helyt. Láttam tőle, hogyan csinálja. Beletanultam. Most már egyedül jártam. Volt, hogy éjszaka is halásztam. Egy szál egymagam. Éjfélkor keltem és mentem. Keresztül az erdőn, a vízre. Sokszor jöttek az őzek. Tizen, húszan, még többen. Úgy zuhogtak, akár a lovasok. Nem féltem. A busák még egy rakáson pihentek, de a legkisebb zörrenésre fölvágódtak a víz tetejére, majd visszatottyantak. Csöndben eveztem. Simán húztam, hogy ne koppanjon. Volt, hogy a hal beugrott a ladikba, majd visszavetette magát a vízbe. Örültem neki. A hajnali levegő mindent megért. Szép volt virradatkor vidrasergést látni.

Az alpári részre ritkán mentem. A kistiszai zsilip felé halásztam. Oda úgy jártam, akár az udvarra. Tudtam, hol vannak a duccsok, a víz alatti veszélyes helyek. Merre jár a törpeharcsa, hol túr a ponty, hol lehet szép keszeget, kárászt fogni. Az iszapos mederben főleg ezek maradnak meg. A varsákat tavasszal a szélre kell rakni. Nyáron kicsit bentebb, ősszel a legmélyebbre. Ott mozog a hal. Volt, hogy a varsába teknősbéka ment. Az olyanba hal már nem úszik be. Hiába tettem ki. Szedhettem fel, rakhattam ki újra. Téltre, hogy ne fagyjon meg, nem tettem ki sűrűszemű hálót. Nem árt neki, de én akkor javítottam. Az abrincsnak való ágat is akkor gyűjtöttem. Magam hajlítottam. Csak a kőrísfa jó. Varsanyélnak is, mert az nem szívja magába a vizet. A hálót magam fontam. Már akkor is lopták a halat. Nem volt elég, hogy kifordították a varsát, összevissza vágták, darabolták. Nagy kárt okoztak. Még mérges se voltam, csöndben javítottam.

A második uram Lipóczki Antal. Elküldtek minket a házéből, mert a gazdája hazajött Pestről. Senkim se volt. A két kislánnyal elvett. Franciska 14, Erzsébet 11 éves volt. Nyáron elvitték katonának Szerbiába. Előtte a katonai parancsnokságon ráíratva a gyerekekre a házat, a földet, meg ami volt. Az orosz fogságból megüzente, hogyha hazajön elvesz. Sebesülten tért vissza. Mikor meglátott, ráborult a kapufélfára. Sírt. „Hogy van, Anti?” – kérdeztem. „Látja, hogy rosszul.” Eljárt hozzánk, beszélgettünk. Egyszer aztán megkérdezte, elmennék-e hozzá feleségül. „Nem megyek én, eszembe sincs!” A végén aztán hozzámentem. Jó volt hozzánk. Soha nem bántam meg. Földmunkás volt. 32 éves voltam, mikor az oroszok bejöttek. Jaj, de féltett szegény uram! Le akarták itatni, de ő nem ivott. Vigyázott, hogy „tégedet el ne vigyenek.” A lányoknak egy sarkot elkerítettünk a padláson. Bevackoltuk, hordtuk fel nekik az ételt. Mindent megtett a gyerekekért. Egyszer a románok ijesztenek meg nagyon. Bejöttek a házba. Elájultam. Hogyne féltem volna. Ráfogták az uramra a puskát. Az ágyon tértem magamhoz. De nem bántottak. Éjszaka lövöldöztek, szerencsére nem jöttek vissza soha. Öregkorára sárgaméregtől szenvedett. '44-ben vett el feleségül, '84-ben halt meg.

Tíz varsát raktam le mindig. Volt, hogy a hal nagyon becsavargózott, nehéz volt kiszedni. Egyszer a híd melletti gyékényesnél emelném a nagy varsát, de nem bírom. Össze is tört néhány abrincs. Mi lehet? Addig cimbáltam, míg el nem értem a varsakaró madzagját. Elvágтам. Telis tele volt kicsi kis pontyokkal. Nem tudtam, hogy este hozták az ivadék halat. Széterszítottam őket. Tönkrement egy varsa, de csináltam másikat.

A békákkal is megjártam. Árvíz után a gyékényesnél raktam le a varsákat. Írtak a halak és a békák. Kecsbékákkal lett teli a háló. Hogy egyenként szedegessem, azt nem! Fölfelé fordítottam a varsát, majd kipotyognak. Ha meg elhervadnak, majd kiszedegetem. Másnapra mind beleszáradt. Beleakadtak a körmeik. Kínlódtam velük annyit!

Mikor meggondoltam magam, fogtam a baltát, és lesétáltam az erdőbe. Vastag volt a jég, így a vízen jöttem vissza. A zsilip meg a gát vége között volt egy hosszú folyás. A jég alatt odáig jöttek fel a halak. Egyszer, ahogy megyek a gát felé, nagy zörgést hallottam. Mi a csoda lehet ez a zörgés? Megállok, nézem. Aztán fogtam a baltát, és levágtam egy leket. De abba a lékbe akkora halak jöttek, hogy nagyok. De sok, de sok. Akkor leszakadtam a jégbe. A csizmám alámerült a jeges vízbe. A gát oldalába kicsavartam a kapcát, és mentem vissza. Hánytam ki a halakat. Vállig a jeges vízben kellett vajakálnom. Mikor meguntam, hazajöttem. Amit bírtam hoztam, amit nem, nem. Franciska lányom ura, Lajos jött segíteni. Taligát tolt, zsákszámba hordta fel a halakat. Itt volt Lőrinc Pista az istállónál.

Megkértem, fogjon be, és vigyen el engem a nővéremhez Kécskére. A testvérem szolt ide is, oda is, azok meg egyik a másikának. Két nap alatt elkelt a hal. Jöttek a népek, és vitték. Nagyon átfáztam, de sok szép pénzt árultam.

Télen addig halásztam, míg a Tisza be nem fagyott. Mikor beállt a jég, hazahurcolkodtam. Februárban, ha még jég volt, azt csináltam, hogy fölálltam a ladik orrába, és apródonként törtem előre. Álltam benne, veregettem a jeget szép lassacskán. Addig vertem, míg egy varsára valót ki nem törtem, és letettem. Másnap, ha már pillézett a víz, kezdtem előlről. Ki kellett szedni a halakat. Az csuda, hogy oda le nem estem.

Kétszer estem bele. Egyszer mikor toppancsot tettem le. Megvan nyolc-tíz kiló. Ujjnyi vastag vaskarikákból áll, négy ágban összenítelve. Mint egy hordóabrics. Erre sűrűszemű hálót húzunk, a külsejére meg ritkát. Az oldalán meg zsákocskák vannak. Abba bonyolódik bele a hal. Ezzel borítom le a halat, amikor persel. A pers buborék. Mikor áll a hal az iszapban, gombostűfejnyi perseket bocsát ki. Azzal jelzi, hogy ott van. Megismerni, hogy milyen pers, ponty, csuka, süllő vagy bármi. Nagyobb halnak nagyobb a perse. Mondom, rá akartam borítani a persre a toppancsot, de a háló beakadt a ladik oldalába, és belebuktam a vízbe. Ha én akkor a toppancsba beakadok, nem kerülök fel élve. A vas lehúz. Nem fúj a szél, a csónakot sem sodorta el. Csapkodtam néhányat, elértem a ladikot, és bemásztam. Elindultam átöltözni. Késő este volt már. A kislányok az ablakban lestek. Sírtak. Imádkoztak, hogy a jó Isten haza segítsen. Hazaértem.

Tanított az első uram úszni, de nagyon megijesztett. Mikor kezdtem halászni menni vele, felkapott és a kishídnál bedobott a vízbe. Lefelé fordultam egyből. Nyeltem egy nagyot, nyeltem a vizet. Akkor kikapott. Soha többé nem próbáltam megtanulni. Úgy halásztam '42-től '84-ig, hogy nem tudtam úszni. Pedig nagyon veszélyes a Tisza. Főleg, mikor jöttek az árvizek.

Egyszer Kasza Pista jött vissza a Szigetről. Odakiáltott: „Ne rakja le a hálókat Franciska néni, jön a víz befelé!” Már akkor a Szigeten látta, hogy jön az ár. Indultam haza a zsilip felé. Mire odaértem, a víz már csak úgy dübörgött a gát oldalánál. Átszakította a gátat. A nagy sodrás rávágta a ladikomat egy félbetörött faderékre. Ha engem rá nem vág, nem menekülök meg. Ez mentette meg az életemet, mert ha a víz besodor a szakadásba, a bezúduló sártenger maga alá temet. Ott fulladok. Abban bíztam, ahogy szaporodik a víz, majd leemel a faderékről. De nem úgy lett. A ladik ferdülni kezdett. A víz már vágott be a ladik oldalán. Gangl Jóska jött, és mondta, beúszik segíteni. Nem engedtem. Baj lehet belőle, majd lejövök én szépen. De nem bírtam. A gátvég leszakadt, kicsavarta a nagy nyárfát tövestül. Borzasztó zuhogás volt. A faluig felhallatszott. Az emberek meg voltak rémülve, jöttek lefele. Egyszer csak látom, hogy Remete és barátja jön keresztül az erdőn. Kiabáltam, integettem, jöjjenek segíteni, de nem hallottak meg a zuhogástól. Később visszaneztek, akkor vettem észre. Jöttek, és leemelték a ladikot a faderékről. Ha ők nem jönnek, felvett volna teljesen a víz. Odaveszttem volna. Sokat küszködtem a vízzel, de nem féltem, nem ijedtem meg soha.

Egy másik alkalommal Ug felől és Alpár felől egyszerre tört be a víz. A varsáim bent voltak a szigeti oldalon. Ki kellett hozni. Tönkremenek, ha felszagaftja őket a víz. De a rendőr már nem akart beengedni a Szigetre. Nem fogadtam szót. Mentem. Mindig tudom, milyen tájban vannak a varsáim. A hosszú evedzővel le kellett nyúlkálni a vízbe. Úgy tudtam megtalálni őket. Akkor felgyürekeztem vállig. Szedegettem kifelé a varsákat. Egy helikopter körözött fölöttem. Figyelte, mit csinállok. Kell-e segítség? De nem kellett. Szépen fölpakoltam, és jöttem hazafelé. A helikopter egészen a partig elkísért. Volt, aki nem tudta kimenteni a szerszámaid. Nekem asszony létemre sikerült. Hazaballagtam.

Mindenfélét hozott az ár. Rőzsét, fadereket. Fehérre meszelt juhászkunyhót. Az ablakán el volt húzva a függöny. Szárkúpokat is sodort a víz. Úszó szénaboglyát. A tetején együtt ült a róka meg a nyúl. Egyszer engem is elkapott. Akármit is csináltam, nem bírtam lefogni a ladikot. Hajtott a víz, míg egy gyékényeshez nem értem. Ott elérkeztem kapni a gyékényt. Egy csomót magam alá tettem, úgy vártam, míg csendesül a zuhogás. Árvíznél együtt mentettük az őzeket. Katonák, erdészek, halászok. Én eveztem, ők beemelték az állatokat. Sok őz belefulladt. Nem tudnak sokáig fenn maradni a vízen. A parton a lábaikat eloldották. Terelte a nép, hogy menjenek a világosi erdő felé. De mind visszavágott a víznek. Vissza, ahol addig élt. Hordtuk kifelé ismét.

Egyszer meg volt egy kismalacom. Az a kismalac annyira hozzám szokott, hogy amikor mentem a Tiszára, jött velem mindig. Kicsi kis választási malac volt. Aztán egyszer mondom, én itthon hagyom. Hát valahogy kijött a kismalac a kapun – vagy nem tudom, nyitva felejtettem, vagy kibújt –, egyszer szalad utánam. De sivalkodva a kis úton, ahol én jártam vele mindig lefelé. Akkor én már a vízen voltam. Visszanezek. Úristen, hát ez már, hogy jött ide! No, gondoltam, majd visszamegy – vagy nem tudom mi –, de beugrott ám a vízbe, és sivalkodva jött utánam. Én meg eveztem felé, és bevettam a csónakba. Ott volt velem, még csak el nem végeztem. Tudott a kismalac úszni. Akkor tudtam meg, hogy az is úszik.

10-12 halász lakott a környéken. Alpáron volt szövetezet, de nekem nem kellett behordani a halat. Mivel asszonyhalász voltam, nem engedték. Úgy éltünk, akár a testvérek. Egyszer beteg voltam. Meglátogattak. Együtt jöttek, csak az elnök késett. Furcsállottam is. Mikor elmentek, akkor vettem észre, hogy telerakta az udvari teknőt hallal. Ha együtt voltunk, nyáron vagy bádoglemezen halat sütöttünk. Főleg süllőt mert az nem szállás. Ha főztünk, mindig jöttek vendégek is. Hivatalosan megvolt, mennyi hálót szabad tartani. Azután fizettünk. De nekem azt mondták a halászok: „Franciska hogyha negyven van, akkor is pakolja be. Mondja mindig, hogy tíz van.”

Mindenfajta szerszámmal halásztam, amit a férfiak is használtak. Varsát, kerítőt, egyebeket. A kerítőt egyszerre többen tudtuk csak használni. Volt, hogy én is húztam, de ha nem, az evedzővel locskoltam a vizet. Tereltem a háló felé a halakat. A lesi hosszú háló volt nagyon. Megvolt 8-10 méter. Parafát raktunk a tetejére, úgy volt kihúzva. Lazán tettük le. Ebbe a nagyszemű hálóba becsavargózt a hal. Úgy kellett belőle kibogarazni. De kiszedtük azért élve. A toppancs is szép halat lehetett fogni. Ötkilós ponty is belement. Hétvégén jöttek a vikendesek. Ahogy fürödtek, kihajtották a sekélybe a halat. Hajnalban tapogatóval szedtem össze őket. Kece is volt. Azt a csónak után húztuk. A háló elején egy torok forma nyílás van, azon megy be a hal. Mikor már éreztük, hogy nehéz, kiszedtük. Nyáron a süllők nem bírják azt a nagyon meleget. Följönnek a víz tetejére. Ott tátognak. Mericskével szedtük őket a vízből. Kosárszámra hordtuk be Kecskemétre. Nem döglöttek meg. Addig, amíg a halnak a szíronnyája piros, addig friss. A szíronnyája a kopoltyúfedő alatt. Ám mikor az megfehéredett, akkor el kell dobni.

Egyszer a varsába egy nagy ponty keveredett. A halászok megmérték. Idős hal lehetett. Megvolt tizenöt kiló. A karomban vittem haza. Mint egy csecsemőt. Harcsára is találtam. Mint egy faderék, akkorának látszott. Sose tudtam ráválni a toppancsot. Nem bírtam. Mindig elébe akartam vágni. Eltűnt előttem. Megint mentem a perse után. Most ráborítottam. Lehajította. Nagy harcsa volt. Kővágó Bandi is kereste, de senki sem tudta megfogni. Az árvízzel egyes halak visszamennek a folyóba. A kecsége is, a menyhal is.

Sok mindent kipróbáltam. Fogtam kukoricaföldet a Szigeten. Megkapáltam a halászat mellett. Az uszadék fát vállon hordtam haza. Meglett a téli tüzelőm. Elmentem kettőzőnek, hogy legyen téli gabonám. Mikor a kacsák tojtak, kifizyeltem hol költenek. A fészkek magasan vannak a fűtörzs tetején. Fölálltam a ladik ülésére. Úgy szedegettem ki a vadkacsatoját. Tettem a zsebbe. Szederkényi Zoli az erdész látta, de mégse látta. Nagyon jó ember volt.

Pézsmát is fogtam. A Tisza szélibe, a sűrű gyékényes között, ahol zavaros a víz, egy kis luk látszik. Oda kell lerakni a csapdát. Ez egy sűrű szemű fémvarsa. Azt nem rágja át a pézsmá, mikor már belebújt. Ha megfogtam, megnyúztam. Előfordult, hogy negyvenet is egyetlen nap alatt. A húsát eldobtam, vagy fölettem a kutyával. A bőrét kifordítottam és egy hajlított vaspálcára ráhúztam. Azon

szárítottam. Volt, hogy az erdész Zolival egy teli zsákkal is összeszedtünk. Nem varsával, puskával. Én eveztem, ő meg lőtte. A kifordított bőrök egymás mellett lógtak a padláson. Egy kifeszített dróton. Nem kellett sózni, csak szárítani. Rettenő bűdös volt. A kész prémeket vonattal vittem Pestre. A Király utcában volt egy zsidó. Az szedte össze. Az árából télikabátot vettem. Mind a két kislány egy-egy szép kabátot kapott.

A vidrának is megvan a maga járása. Télen is, nyáron is. Mindig ott jár le a vízre. A halat is odahozza ki megenni. Az ürüleke tele van pikkelyekkel. Meg lehet mondani, milyen halat evett. Azt is fogtam. Nem varsával, hanem vassal. Csapóvassal. Annak olyan erős volt a rugója, hogy alig bírtam felhúzni. Veszélyes is volt. Ha rácsap a karomra, a csontom törik. A nádak között volt egy félbevágott tuskó. Mindig arra tettem. Ki kellett cövekelni, nehogy a vidra elvigye. Erős állat nagyon. Mikor vittem hazafelé, benne hagytam a vasba. Otthon vettem ki belőle. Kicsit megveregettem a fejét, hogy ne ugráljon. Úgy szedtem ki. Volt köztük olyan, amelyik egész megszelídült. Ha nyújtottam a karom, mindjárt odaperdült. De hát megnyúztam azt is. Kellett a pénz. Azzal az egy-két bórral nem érte meg Pestre utazni. Járt ide egy kiskunfélegyházi bőrkereskedő. Az fizetett érte.

Ha halat hoztam, a falu összes macskája kijött elélem. Én meg dobáltam nekik az apróbb halakat. Mind ismertek. Másnap korán keltünk. A lányokkal vittük a paprikás lisztben sült halat az árpászállási állomásra. Fehér kendőt terítettünk a garabó aljába, azon árultuk. De vittem halat a kecskeméti piacra is. A kofák szerették, mert még élt. Jobban el tudták adni, mint a jegelt halat. Hívtak főzni is. A kecskeméti vidámvásáron egyszer 300 emberre főztem halászlét. Azt meg én csak úgy szoktam csinálni, hogy a halat megpucolom. Mondjuk a compót melegvízzel leöntöm, mert az rossz pucolatú. Mindig bevagosom. Akkor járja át szépen a só. Felteszem a vizet. A Tisza azelőtt tiszta volt. Szakollyal merítettünk belőle, azt ittuk, abból főztünk. A hagymát beledarabolom, paprikával megszórom. Mikor már jól szétfőtt a hagyma, beleteszem a halat. Kishalat nem tettem bele sose. Csendes tűzön főzöm. Leborítani nem szabad! Mikor milyen hal akadt, abból főztem, de a törpét nem hagytam ki sose. Pontyot, meg mondjuk, ami húsosabb hal, azt tettem bele. A csukát nem szerettem benne. Az csak pörköltnek jó, vagy paprikásnak. Egy csöpp kis paradicsom nagyon jó savanykás ízt ad neki. A sok haltól kocsonyává összeáll. Így csináltam.

Hát a gyerekkorom, az bizony nehéz volt. Tizennégy évesen már elmentem kettőzőnek a nagybátyám mellé. Kettőző. Szedi a markot a kaszások mögött. Fél kévét az egyik sorból, a másik felét visszajövet, a következő sorból. Két félből lesz egy kéve. Szalmából kötelet csavartunk, azzal megkötöttük. A gazda búzájában rengeteg szederinda volt. Több mint a búza. A melegben muszáj volt felgyürekezni. Meztlábás pacskerba jártunk. Egy-két szj tartotta. Szúrt a tarló. A karunkból folyt a vér. Felsértette az inda, meg a szalma. Volt, hogy nagyon elfáradtam. Utolért az arató. Megkapott és bevágott a kévébe. Megkötött engem is. De sokat nevettek neki! Nehéz munka volt, mégis vidámak voltunk.

Kecskés gazdának nagy tanyája volt Szentkirály felé. Nála voltunk kettőzők. Volt ott egy olyan hodály, aminek nem volt oldala, csak teteje. Deszka vagy ez-az volt. Szalmát terítettünk a tíz pár aratónak, azon feküdtünk. Az egyik soron a nők, a másikon a férfiak. Ott aludtunk abba a nagy hodályba. Mért nekünk a gazda köleskását, avas szalonnát. Sót is adott, mást nem. Ezen éltünk egész héten, míg haza nem mentünk. Mikor hazaértünk, szombaton este megmosakodtunk. Másnap reggel menni kellett a templomba. Kilenc kilométerre Kécskére. Még akkor a divat a fehér harisnya volt. Az apám még a daueros haját is tiltotta. Mi azért hajsztóval kisütöttük néha. De hát nem engedte. Meg a fehér harisnyát se. Édesanyám csak vett. Meztlábás cipőbe mentünk ki a kövesút végibe. Ott húztuk fel a fehér harisnyát. Mikor hazafelé jöttünk levetettük. Úgy mentünk be.

Ha a Tisza nem lett volna az életemben, én már nem élnék. Pedig de sokan meghaltak benne! Láttam olyat, hogy három fiatalember – háború után volt – ott úszkáltak, játszottak. Tajti nevezetű is volt köztük, akkor jött haza Oroszországból. Egyetlen fia volt az anyjának. Az azt mondja: „Én még leugrok egyszer.” Leugrott. Nem is jött föl többet. Olyat is láttam, amikor a szikrai csárdánál itatni vitték a lovakat. Az egyik bement a vízbe, fogta a kötőféket. Minél jobban húzta, annál jobban ment a ló lefelé, lefelé. De mindig bentebb ment. No, ahogy egyszer már annyira beért, puff lehajította a hátáról. Akkor ő elkapta a ló fülét. Fölmászott még a lóra, de az ismét behajította. Akkor meg elkapta a sörényit. Harmadszorra vetette le úgy, hogy nem bírt följönni többet. Háromszáz nép nézte a hidon. Nem mert odamenni senki. Attól féltek, hogy a ló legázolja őket. Amihent lebukott a vízbe, ahogy a sárba lenn maradt szegény, jött fölfelé a sok pers. Sok-sok pers egy nagy területen. Akkor már ugráltak, szaladtak. Egyik erről, másik arról. Próbálgatták. „Rajta vagyok, érzem, itt van, fogom a kezét.” Mire kivették, halott volt. Hát hogyme lett volna.

Nem szabad merészkedni. Tűz, víz veszélyes. Egyszer meg olyan volt, hogy egy Pék nevezetű ment el úszni. A zsilip meg a víz között nagy hínár volt. Odáig elért, de esküszöm, hogy nem ment víz a torkába le. Csak állt a vízbe, és meg volt halva. A szívével lehetett valami baja. Meg egyszer egy nő is belefulladt. Azt is láttam. A '60-as években két kisfiú elkötötte a ladikomat. Árvízkor. Nem voltak még tíz évesek. Mentek csónakázni. Belefulladtak az áradásba. Láttam a fiúk kékre ázott kicsi kis kezét. Úgy gémbereedtek meg, ahogy a csónakba kapaszkodtak. Még most is megsiratom őket. Jaj, sok áldozata van ám a víznek minden esztendőben!

Nem tudtam előre, mikor lesz az utolsó út. '84-ben rám kiabáltak ezek a fiatalok. „Vakuljon meg, aki kiadta az engedélyét! Kifogja az összes halat!” Akkor megfogadtam, hogy többet nem megyek. Hiába mondták, hogy maradjak. Akkor már a horgászok dirigáltak.

A halászat azért volt szép, mert ott nyugodt volt az ember. Nem jutott eszébe semmi. Semmi rossz. Énekelgettem a vízen. Itthon akármilyen idegromcs voltam, ott mindent el lehetett felejteni. De mondom, lánykoromba nem ismertem, hogy valaki szomorú is legyen. Bántódásom soha nem esett. A negyvenes években, ha otthagytuk a ladikot az evedzővel, hetek múlva is ott találtuk. Pedig nem volt lezárva. Nem ez a világ volt akkor. Olyan nyugodtak voltak az emberek. Hiába van most sok tanult nép, sokkal butább, mint amelyik nem tanult sose.

Beke György

Kisebbik Torontál

Nagyszentmiklós egy időben, ha nem is sokáig, megyeszékhely volt: Torontál vármegye igazgatási központja. Történt, hogy 1807-ben Nagybecskereken leégett a megyeháza, és a tűz elpusztította a környező épületeket is. Ekkor született az a döntés, hogy a vármegye székhelyét ideiglenesen áthelyezik a második legnagyobb városba, Rácz-Nagyszentmiklósrá, az Aranka patak partjára.

Szentmiklóson mint valami hihetetlen újdonságot, úgy hallgatják, ha ezt emlegetem.

Egyáltalán: Torontál megyéről is csak az idősebbek tudnak. Ők se sokat. Pedig a románaitérképeken is szerepelt, Temes-Torontál megye néven 1950-ig, a közigazgatási átszervezésig, mikor egyetlen tartományba egyesítik az egész Bánságot. A megyék 1968-as visszaállításakor már „elfelejtődött” Torontál neve, lemaradt a Temes mögül.

Középkori magyar királyi vármegye volt Torontál, okiratok 1326-ban említik először. Azelőtt az egész Maros-Tisza-Duna köze Csanád vármegyét alkotta. Török hódoltsági terület 1551-től 1718-ig. Itt a leghosszabb a megszállás a történelmi Magyarország területén, itt pusztítják ki legjobban a magyar lakosságot. Ráadásul a törökök kiverése után 61 évig Temesi Bánság néven (együtt Temes és Krassó-Szörény megyékkel) egyenesen Bécsből igazgatják. Csak 1779-ben kapja vissza nevét és státusát Torontál megye. 141 év után kettőbe osztják, nagyobbik, keleti fele Romániáé lesz, nyugati része Nagybecskerekkel a délszláv királyságé.

Míg az első világháború megpróbáltatásait a Kárpát-medence magyarsága nagyjából mindenütt ugyanúgy élte át, a második világhéves már eltérő módon sújtott az egyes nemzetrészekre.

Igaz, az 1916-os esztendő meghozta a maga külön drámáját a Székelyföld népének: a váratlan román betörés elől tömegesen kellett elmenekülni Nyugat felé. Családomban mindig emlegették kényszerű szekerezésüket Háromszéktől Békés megyéig. A visszatérő magyar honvédség felégetett, kirabolt városokat és falvakat talált, nem egy helyről az otthon maradt férfiakat elhurcolták – például Sóvidékről –, és soha nem kerültek haza, sírjukat sem ismeri senki. De az időszak, amíg az idő kizökkent a maga medréből, nem tartott sokáig, és a magyar sors a Kárpátok medencéjében egyképpen folytatódott mindenütt, Soprontól Zágonyig.

A második világháború azonban különböző, egymással rivalizáló vagy nyíltan ellenségeskedő országokban találta a magyar nemzet széttépett részeit. Gyökeresen különböztek Erdély északi, magyarrá lett és déli, Romániánál maradt részeinek a magyar viszonyai. Más helyzetbe került a nyugat-magyarországi, burgenlandi magyarság, immár a Harmadik Birodalom keretei között; eltérő élete volt az önállóvá lett Szlovák Állam magyar kisebbségének, Nyitra vidékén.

A két bécsi döntés és a délvidéki bevonulás ellenére, még mindig jelentős lélekszámú magyar közösségek éltek kisebbségi sorsban. Immár hiteles emlékiratok mutatják be a magyar élet alakulását a második világháború idején nemcsak az anyaországban, de a visszatért Észak-Erdélyben, a Felvidéken és a Bácskában is. Az irodalom és a történetírás törlesztette nagy adósságát a nyitrai gróf, Eszterházy János küzdelmének és mártírságának a bemutatásával. Ő volt a pozsonyi szlovák parlament egyetlen magyar képviselője, és ő volt az egyetlen, aki abban az országgyűlésben nem szavazta meg a zsidók deportálását. És ő az egyetlen a szlovákiai képviselők közül, akit élete fogytáig börtönbe zárt a visszaállított Csehszlovákia. Nevét, küzdelmeit, példáját emlegetni is tilos volt a szülőföldjén, „magyar nacionalistának” kiáltották ki, és tilos volt beszélni róla az anyaországban is, nehogy „megsértsük” csehszlovák barátaink „érzékenységét”.

Művészi magyar vallomások születtek a dél-erdélyi háborús évekről, elsősorban a Temesvárhoz kötődő, itt született, a piarista gimnáziumban diákoskodó, a háborús éveket a Bega partján átélte Méliusz József regénye, a *Sors és jelkép*. Sajátos napló-regényben azon nyomban rögzítette élményeit, 1943-as utazását Dél-Erdélyben, Temesvárról felkerekedve a Maros völgyén, Nagyenyeden át Brassóig, és még inkább az író képzeletbeli kalandozását a történelemben és egyéni emlékeiben. Dél-erdélyi magyar kisebbségi megpróbáltatások, csapdák és drámák jelennek meg előttünk, Méliusz azonban, mindezek ellenére, bízik a magyar-román eszmei egymásra találás sorsváltó eszményében.

De máig ismeretlen a magyar köztudatban, hogy miként élt abban az időben a torontáli magyarság, a Tisza és a román határ közötti háromszögben, Nagyikindán, Nagybecskereken, Versecen, Pancsován és a Duna menti Székelykevény, Hertelendyfalván, Sándoregyházában, az egykori bukoviai székelyek telephelyein. Nyíra ismeretlen mindez, hogy a romániai Bánságban, a jugoszláv határ innenső oldalán hiába kérdezgettem öregeket, értelmiségieket és gazdákat, mi történt a közvetlen szomszédságukban 1941 és 1944 között a szerb-Bánságban az ott élő magyarokkal, az emberek a vállukat vonogatták, mintha valami nagyon messzi világrésről beszélnek.

Legújabb katonai lexikonunk – *Magyarország a második világháborúban*, Budapest, 1997 – az 1941-es határváltozásokról annyit mond el, hogy Jugoszlávia szétesése után Szerbia az 1918. előtti szerb állam területén alakul meg. „Magyarország április 11-15 között foglalja el a Bácskát (Vajdaság, Vojvodina) és a Baranyai-háromszöget, illetve vonul be a Horvátországgal 1945-ig területi vita tárgyát képező Muraközbe és Muravidékre (Vendvidék). A Bánság jugoszláv fele 1944 őszéig német katonai közigazgatás alatt marad, annak ellenére, hogy Hitler 1941. március 27-én, a belgrádi katonai hatalomátvétel nyomán Magyarországnak ígérte.”

Részletesebben írja le Szerb-Bánság háborús állapotait egy római katolikus pap, Torontáltorda akkori plébánosa, Boday József. Boday tisztelendő úr 1934-től szolgált a torontáli községben; 1944 után többször letartóztatták, végül öt évet és három hónapot töltött jugoszláv börtönökben. Az indok: sajtóbűntett, ugyanis külső munkatársa volt a *Torontál* című újságnak. Úzottságáról számolt be, szóbeli visszaemlékezésben, 1987-ben, Hetényi Varga Károly gyűjteménye számára.

Érdekessége az emlékezésnek, hogy helyesbíti a lexikoni adatokat, helyszíni tapasztalatai alapján. Szerinte a németek 1941 tavaszán a Bánátnak először önálló adminisztratív státust adtak, de már december 6-án a szerb bábállam egyik körzetévé alakították át. A gyakorlati vezetés azonban a német katonai hatóságok kezében maradt.

„Délvidék 1941-es visszatérésekor Bánát nem került ugyan vissza hozzánk, de a magyarok engedélyt kaptak a német megszálló hatóságoktól arra, hogy a rendet fenntartsák Bánát magyarlakta vidékein – mondta el a plébános. A Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség (BMKSZ) hat körzetre oszlott: Törökkanizsa, Nagyikinda, Versec, Nagybecskerek, Pancsova, Törökbecse. Önkormányzatot élvezhettünk. Megszerveztük a magyar gyermekek iskoláit. Ott is, ahol a jugoszláv uralom elmúlt két évtizedében nem működött ilyen. Például Beodrán, Kumán és Dragotinovóban. A törökbecsei magyar nyelvű polgári középiskolát én szerveztem meg. Magyar nyelvű közigazgatásunk, magyar rendőrségünk volt. A BMKSZ önállóan működött, de a magyar kormány tudtával és segítségével. Viszont, ha Magyarországra akartunk utazni, útlevele nekünk is szükségünk volt. Én a törökbecsei járásnak voltam a

körzetvezetője. Tagja voltam a Magyar Pártnak is, mely azonban nem kapott nyilvános működési engedélyt. A párt Zentán alakult meg, Várady Imre vezetésével. Távollétemben választottak a vezetőségbe. Az addig színmagyar Torontáltordán voltam akkor plébános. Csak néhány zsidó és német család lakott falunkban.

Mi, magyarok nem fogadtuk el a németek által számunkra felkínált élelmiszer-kedvezményt. Csak azzal a feltétellel, ha ezt a kedvezményt *minden* bánáti nemzet, tehát ha a *szerbek* is megkapják.

1944. március 16-án, azon a napon, amikor a német csapatok megszállták Magyarországot, mise után mentem ki a templomból egy beteghez az oltárszentséggel. Ekkor elém áll két német katona, s közli, hogy le vagyok tartóztatva. Teherautón elvittek Törökbecsére, innen Kikindára, a városháza nagytermébe. Itt tudtam meg, hogy a hat magyar körzet vezetőjét mind letartóztatták.

Egy német őrnagy ismertette a helyzetet: a magyarok megszakították a barátságot a Német Birodalommal, de mi legyünk nyugodtak, nem fognak bennünket cserbenhagyni. A magyar nép tovább fog harcolni, küzdeni az ellenség ellen. Most pedig menjünk haza, és várjuk a további fejleményeket..."

Kisebbségi magyar közösségeink közül ebben a fél-Torontálban, a megye szerb kézre adott nyugati részében volt legnehezebb az újrakezdés. Itt Trianon óta egy pillanatra sem szakadt meg a kisebbségi sors, mint a szomszédos Bácskában, a Felvidéken, Észak-Erdélyben és Kárpátalján. A háborút követő kegyetlen megtorlások fájalmában hajlamosak voltunk feltételezni, hogy a két bécsi döntés és a délvidéki bevonulás nélkül elkerülhettük volna a magyarok tömeges lemészárlását a Délvidéken, kiűzését a Felvidékről, a szárazajtai székelynyakazásokat Észak-Erdélyben. De a történelem nem váltott volna medret a mi szavunkra, a vértenger nem vált volna ketté a mi fohászkodásunkra. Elképzelhető, hogy milyen lelki, anyagi, fizikai pusztulás várt volna Észak-Erdélyre Antonescu uralma alatt, a Felvidékre Tiso nyíltan fasiszta államában!

Kis országok, lélekszámra kis népek kiszolgáltatottságát számomra legjobban Bulgária második világháborús szereplése példázta. Ez az ország nem üzent hadat Sztálinnak, mert – így mondták bolgár barátaim – olyan mélyen élt az orosz nép iránti barátság, a szláv testvériség alapján és hálából, amiért az orosz seregek 1878-ban elhozták a bolgárok számára a felszabadulást a török uralom alól –, hogy bármelyik bolgár kormány azonnal megbukik, ha a Szovjetunióval hadba lép. Mit ad Isten? Az 1944. augusztus 23-i román kiugrás után, a megnyílt fronton át a szovjet csapatok szeptember 9-én elérkeznek az Al-Dunához, átkelnek rajta, és Moszkva üzen hadat Szófiának. Mivel a társadalmi rendszert a bolgár kommunisták csak szovjet szuronyok ármékában dönthették meg. És Bulgária az 1947-es béketárgyalásokon ott ült a legyőzöttek között, együtt Romániával, Olaszországgal, Magyarországgal, Finnországgal.

A negyvenes évek elején a magyar nemzet döntő részének egyesülése olyan lelki felszabadulást jelentett, hogy ebből az erőtartalékból évtizedeken át táplálkozhatott a nemzeti önérték és öntudat – a román, csehszlovák és jugoszláv megtorlások ellenére is.

De a Szerb – Torontál magyarsága – amely nem részesülhetett a szellemi „vérátömlesztésben”, sorsát szintén nem kerülhette el; Tito partizánjai őket sem kímélték.

Torontálban ma is más a magyar életérzés, valóságértékelés, nemzeti tudat. *Bánátország–bánátország* címmel, Szilágyi Erzsébet tollából, szomorú beszámolót olvastam erről a hangulatról: „Különös ember a bánáti – a bánáti magyar ember. A szerénység, a visszahúzódság a legfontosabb jellemvonásai. Nehéz megérteni annak, aki nem Bánátban él, a bánáti magyarok helyzetét. Nehéz Bánátban magyarnak lenni, még nehezebb Bánátban a magyar jogokért harcolni. Ezt az érzést még a bácskaiak sem tudják megérteni, és nem is érthetik meg. Szabadkán, Zentán, Kanizsán és a bácskai magyar falvakban a bánáti ember úgy érzi magát, mintha Magyarországon járna. Mindenhol magyarul beszélnek, magyarul köszönnek az emberek és a kórházban a nővérke is magyarul szól a beteghez. (Lehet, hogy az utóbbi években sokat változott a helyzet negatív irányba, de még mindig sokkal kedvezőbb a helyzet a Tiszán túl.) A bácskai ember tud harcolni a jogaiért, mert még magyarul, anyanyelvén beszélhet a postán, a bankban, az üzletben, a községházán.”

Szabadkai hetilapban, Dudás Károly kiváló *Szabad Hét Napjában*, illetve ennek *Körkép* mellékletében jelent meg ez a szomorú látélet. Egyetlen lapszámából sem hiányozhatnának a torontáli-bánási tudósítások, annál inkább nem, mivel két állandó melléklet, „belső újság” közli őket: a *Szabadkai Napló* és a Tiszaszentmiklóson szerkesztett *Bánáti Újság* (én ugyan Bánáságot írok és írok a Maros-Tisza-Duna közének nevéneként, mert a Bánát német és román megnevezés, de ezen most ne akadjunk fenn).

Hűségese tükör a szabadkai hetilap, az utókor kiderítheti belőle, hol is éltek és hogyan éltek a magyarok a huszadik század legvégén a Tisza bal partján? Kirajzolódik a kép most is.

Fellapozom az újságot.

Kezdem egy ugyancsak átfogó összeggel. Szociológiai felmérés, amelynek szerzője talán nem is lehetne más, mint Biacsi Antal. Személyesen nem ismerem, munkáit annál inkább. Státus szerint is szociográfus, ugyanis szociológiát hallgatott a belgrádi egyetemen, és a valóságkutatás tudományos módszere jó indulás egy szociográfus írónak, ha átlépi a műfaji határokat. Első nagyobb munkája, amellyel a *Híd* pályázatán 1969-ben első díjat nyert a szomorú nemzeti divatról, a magyar öngyilkosságokról szól. Egy későbbi könyvében *Kis délvidéki demográfia* címmel a Vajdaság népességéről és a délvidéki magyarok lélekszámának tragikus alakulásáról rajzolt mozaikképeket. Megborzongtatott. Szép számmal olvastam verseket, publicisztikai munkákat a vajdasági magyar népfogyatkozásról, de a számok így, egymás mellé állítva és belőlük a következtetéseket levonva, alkalmasak a nemzet közvéleményének, önmaga iránt érzett felelősségének felébresztésére. (Ha van még ilyen egyáltalán!) Az 1961-es hivatalos adatok szerint, akkor a Vajdaságban – ahol még ilyen-olyan autonómia volt – a magyarság lélekszáma 442.561 fő. Biacsi ezt joggal tekintette csúcshatárnak. Hiszen 1991-ben már csak 339.491 magyart írtak össze ezen a területen. Az író jóslata megdőbbentő: az ezredfordulót követő évtizedben a vajdasági területen élő magyarok száma nem fogja meghaladni a 220.000 lelket. Az oka ennek: a kényszerű elvándorlás, elűzetés, beolvasztás, felszívódás.

Dél magyar halálát azonban az anyaország sem érzékeli igazán mélyen, teljességében. Hiába értesül róla, a tudat felszínén, újsághíradásokban, tévéadásokban. Itt lehet, itt van szerepe igazán a szociográfiának, vallja Biacsi: ha az írói szó, az írói szív és felelősségérzet tudatosítja a gondot, a tragédiákat, és keresi a menekülés lehetőségét.

„Nemcsak az utal egy átfogóbb szociográfia elkészítésének szükségességére, hogy az elkövetkező emberöltő után még itt magukat magyarnak valló, magyarul olvasni tudó utódainknak emlékkörzöt hagyjunk, hanem annak a felismerése is, hogy ha majdan megkondul értünk az anyaországban a lélekarang, azok, akik tudni akarják tudhassák: éltek »szép számmal« magyarok a Vajdaságban. Mert ha csak jegyzettörédként is, egy ilyen szociográfia hasznára válnék itt is, ott is a majdani lelkiismeretesebb generációnak, amelyre a számvetés nagy szociográfiája vár...”

Biacsi most torontáli helyzetképet adott: *Quo vadis, Bánát? Avagy: merre tartasz, Bánáság?*

„Az csak természetes, hogy a kisebbségi sorsba kényszerített, önazonosságát megtartani akaró magyarságot a Vajdaságban és ezen belül a Bánáságban elsősorban az foglalkoztatja, hogyan őrizheti meg kultúráját, nyelvét és a környezetéhez képest fejlettebb,

civilizáltabb társadalmi szerkezetét. Hogyan őrizheti meg magyarságát, hogyan maradhat meg magyarként szülőföldjén. De érdekli az is, hogy milyen módon változtathatja jobbra kisebbségi helyzetét."

Hány magyarral számolt Biacsi Antal a Bánátban? Az 1991. évi népszámlálásra alapozott. Eszerint 75.688 személy vallotta magát magyarnak. Ez az egész vajdasági magyar közösség 22,3, míg a Bánát összlakosságának 12 százaléka. De a 176 település közül csak ötben egyáltalán nem élnek magyarok, egy lélek sem. Ezzel szemben húsz helységben, a magyar „szigetfalvakban” a lakosság több mint 70 százaléka magyar nemzetiségű. És sorolta: Magyarittabé, Torda, Tamásfalva, Szaján, Lukácsfalva, Szentmihály, Magyarcsernye, Tóba, Majdán Rábé, Monostor, Egyházaskér, Padé, Hódegyháza, Fejértelep, Székelykeve, Ürményháza, Udvarszállás, Káptalanfalva, Muzslya. Hát a két város? Nagybecskerekén 14.312, Nagyikindán 5.932 magyar vállalta önazonosságát.

Nem is olyan jelentéktelen közösség ez, ha arra gondolok, hogy a Torontál keleti felét is magában foglaló mai romániai Temes megyének vagy Arad megyének sincs külön-külön népesebb magyar lakossága.

Előveszem a lexikont. A teljes Torontálban 1846-ban 124.447 szerb, 88.031 német, 61.806 román és 54.869 magyar élt. A szerbek népszaporulatának üteme jóval meghaladta mindhárom másik nemzetiségét, de a magyar lélekszám is gyarapodást mutat, minden pusztulás, kivándorlás, elűzetés ellenére.

Érdemes lenne egyszer számot vetni azzal is, hogy milyen grafikonon írt le az idők során a kisebbségek népszaporulatának alakulása. Alighanem a kisebbségtartó államok nemzetiségi és emberjogi politikájára vetne fényt az, hogy a történelmi Magyarországon a román kisebbség növekedése jóval meghaladta a magyarságét, vagy a szerbek lélekszámának gyarapodása a magyarokét, ugyanakkor 1920 után Romániában és Jugoszláviában nemcsak a magyarság, hanem mindegyik kisebbség lassúbb vagy gyorsabb ütemben, de mindenképpen lemorzsolódott.

Debellácson, Dél-Bánátban tanácskoztak erről a torontáli magyarság képviselői; Biacsi Antal ennek tanulságait összegezte: „A bánági magyar lét ma nem csupán a művelődési otthonok, az iskolák és a nyelvhasználat kérdése, nem is csupán az, hogy sok esetben a meglévő jogokkal sem él eléggé, hanem önvédelmi sáncépítés is a többségi lakosság nemzeti türelmetlensége ellenében. Az a bánági magyar, aki nyilvánosan is vállalja a nemzeti önazonosság megtartásának harcát, ennek ellenére tiszteli mások önazonosságát, de ragaszkodik szülőföldjéhez, otthonához, nyelvéhez, iskolájához, kultúrájához, hagyományaihoz és a közösségi önszerveződéshez. Ez nála a dolgok rendje és természete, mint ahogyan keleten kel fel a Nap.”

Reményt vagy lemondást hirdetnek a torontáli tudósítások az ezredforduló éveiben?

Magyarcsernyére Csekonics József tábornok telepített 1798-ban Szeged környéki dohánykertészeket, Csongrád és Csanád megyéből zselléreket. Hajdú Sándor plébános 1999-ben 18 újszülöttet keresztelt, kilenc fiút és kilenc lányt. Hét egyházi esküvőt tartott, 51 halottat temetett. A szomszédos Kisoroszra szintén Szeged mellől érkeztek telepések, szerződésesek, 1797-ben. Hajdú Sándor látja el itt is a papi teendőket. 1999-ben 11 gyermeket keresztelt, 31 halottja volt.

Dél-Bánát magyarok lakta falvairól Erős Lajos ürményházi plébános tájékoztatta a lapot. Pancsova adatai megdöbbentőek: 12 születés és 55 elhalálozás. Versecen 23 születéssel szemben 60 halál. Nincs egyetlen plébánia, ahol ne jóval többet temettek volna, mint ahányat kereszteltek.

Szorongó lélekkel keresem a statisztikában a torontáli székelyek telephelyeit.

Madéfalva menekültjei voltak az őseik, akik az osztrák ágyúk gyilkos tüze elől kifutottak Moldvába, a csángók falvaiba, majd Hadik András tábornagy Bukoviában szerzett új otthon számukra. Mindig visszavágytak a hazába. 1882-ben bukoviai székelyek küldöttsége kereste fel Tisza Kálmán miniszterelnököt és Szapáry Gyula pénzügyminisztert. Tisztelettel kérték, hogy hozza vissza őket „a régi, igazi, édes hazába”. Bécs neheztelésétől tartva, a pesti kormány nem merte vállalni a telepítést, hanem a társadalomra bízta a feladatot. A lapok lelkes cikkekben szólítottak fel adakozásra, és hamarosan 50 ezer forint gyűlt össze.

Szádeczky Lajos történész:

„A bizottság 1883 elején megbízta herceg Odescalchi Artúr akkor országgyűlési képviselőt és e sorok íróját, hogy menjünk ki Bukovinába, és hozzunk ezer székelyt az Al-Duna mellé.

Március 16-án indultunk el Budapestről. Keleti testvéreink úgy fogadtak, mint megváltót.”

Bejárták mind az öt székely falut: Józseffalvát, Hadikfalvát, Andrásfalvát, Istensegítset és Fogadjistent.

„A nép tömegesen tódult elének és íratta fel magát, úgyhogy ezer helyett kétezernél is többen íratkoztak fel, akik készen álltak a vasúton való bejövételre, és 200 ember hűsvét után szekereiken Erdély felé volt indulandó”.

Újságíró is kísérte a hazatérő csapatot, a *Pesti Napló* munkatársa... Tokajban egy pohár nektárt nyújtottak át minden székelynek... Nyíregyházán hatalmas éljenző tömeg, a zenekar a Rákóczi indulót játsza... Debrecenben 30 ezren várták a vonatot. Kolbász, tepertő, szivar, bor... Püspökladányban az előljárással díszben várta az érkezőket... Szolnokon hajóra szálltak... Egész Szeged talpon van, zászlók, mozsárdurrogás... Títel feldíszített kikötőjében magyarok, szerbek ünnepelnek... Megérkeznek Nagy-Györgyfalvára, amelynek nevét Sándoregyházára változtatják...

Egy másik történész, a csángókérdés leghitelesebb szakértője, Mikecs László – ő is a hazatelepítés híve – a modern honfoglalás árnyoldalait is feltárta. Az új, „kicsi Székelyföld” a delibáti-homokpuszta és a Duna árterülete között Magyarország egyik legnehezebb terepe. A homokot „Magyar Szaharának” nevezték, a Duna pedig újra meg újra elmosta a házakat. Megtelepedésük után öt évvel a székelyeket is elöntötte az áradó folyam, egész addigi munkájuk megsemmisült.

De ez a három székely falu, Sándoregyháza, Székelykeve és Hertelendyfalva mégis megkapaszkodott a nehéz terepen, virágzó mezőgazdaságot épített ki az ország legdélibb csücskében. A szorgalom és a helyállás csodája volt. A székelyek száma itt, az Al-Dunánál végül elérte a 4000 főt.

Mennyien élhetnek most – Moldvai csángóföld, Bukovina után, harmadik hazájukban – a torontáli végeken?

Hertelendyfalván 1999-ben egyetlen gyermek sem született; a halálozások száma 13 volt. Sándoregyházán 8 születéssel szemben 55 halált jegyeztek be az anyakönyvbe. Székelykeven volt legnagyobb a születések száma, 24, de a halál itt is kétszeres: 47.

Immár nem az élők lélekszámát kell számon tartanunk, hanem a végső pusztulás idejét kutatunk, rettegve? Sándoregyházán 1968-ban még 3500 székely élt, a faluban gombgyár működött. A gyár most Pancsován üzemel, megszűnt a fafeldolgozás is. A fiatalok közül többen keresik a kenyerüket a Skandináv félszigeten és Németországban, mint itthon. A hajdani alapító, Bonác Sándor csanádi püspök nevét viselő falu lakói alig tesznek ki hatszáz főt. Anyanyelvű iskola nincs. Művelődési élet nincs. Újság a faluba nem jár.

Nemcsak jövője nincs Sándoregyházának, de immár jelene is alig...

Ahol megmaradnak, akik megmaradnak – a roppant szorgalommal kötöttek szövetséget. Kőművesné Nyári Márta tudósítása Szajánba hív. Az észak-torontáli község városias fő utcája, a házak, a gond arra vall, hogy a Tito-világ és a polgárháborús viszályok közepette is, a hajdani szegedi dohányosok utódai őrzik jómódjukat. Ebben a faluban is gazdag népköltészeti anyagot gyűjtött egykoron Kálmány Lajos; most emléktáblával, ünnepséggel hálálják meg egykori plébánosuk alázatos szenvedélyét.

„Egyet nem tudok. Mikor pihen, úgy istenigazából, a szááni ember? Csak elnézem Törköly Jánost az Ady Endre utcából. Negyven éves aligha lenne, de napjában annyi ideje sincs, hogy egy hűsítő italt felhajtson. Tehenei, szarvasmarhái számát sem tartja számon. Csak azt tudja: etetni, fejni, ganézni kell. Azután kihajt a határba, és ott dolgozza át az éjszakát.”

A szorgalom pedig nemcsak hasznot hoz, de önéreztet ébreszt, öntudatot serkent. Magyarországon közös igény és gond az anyanyelvű oktatás. Erről rendeztek lakossági fórumot a községben. A Petőfi Sándor általános iskolában 2000-ben tizenheten fejezték be a nyolcadik osztályt – anyanyelven. Osztályfőnöknőjük Szilágyi Mária volt, aki diákjaival együtt ment el a tanácskozássra. Öten a végzett diákok közül szeretnének négyéves középiskolába iratkozni, négyen nem tanulnak tovább, a többiek hároméves szakiskolába készülnek. A fórumra érkezett szabadkai politikusok a négyéves középiskolát ajánlották, és feltétlenül az anyanyelvű továbbtanulást. Hangsúlyozták, hogy Magyarország inkább az itthon tanulókat támogatja, hogy a kisebbségi magyarság szakembereket nevelhessen magának. Budapest ebben az évben száz ösztöndíjat ígért az itthon tanuló egyetemistáknak, főiskolásoknak, míg a fővárosi egyetemek számára ötven diákot készítenek elő a Magyar Nyelvi Intézetben. Vannak a Vajdaságban is főiskolák, amelyekben lehetőség nyílt a teljes vagy részleges magyar nyelvű oktatásra: az újdéki Magyar Tanszék, a szabadkai tanítóképző, továbbá részben a gépészeti, építészeti és közgazdasági kar.

Szabadka egy kicsit főváros a vajdasági magyarok számára, Bácska pedig „belső anyaország” a torontáli magyar szórványoknak. A hasonlatot erdélyi vonatkozásban a Székelyföldre és a belső-erdélyi szórványokra alkalmazta Beder Tibor csíkszeredai főtanfelügyelő. Ezen pedig azt értette, hogy a „belső anyaországnak” egyben és másban pótolnia kell, ha lehet, a nemzet „törzsének” segélynyújtását.

Kisebbségben, és még inkább a szórványban más jelentőséget kap a nyelvművelés, vagy egyenesen nyelvédelem. Az anyaországban a henye beszédmód, a magyartalan szókötés, az idegen szavak fölösleges használata, a mostanában elterjedt „anglománia” nem veszélyezteti a magyar nyelv életét, jövőjét, a magyarul beszélők önkifejezési képességét. Arany János szavaival: csupán levelek ezek a nyelv fáján, amelyek ősszel lehullnak, tavasszal újra nőnek helyettük, „de a szókötesi formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kering: düljük fel – és a fa nem lesz többé!” Ezért érthetetlen számomra egynemely pesti nyelvész könnyelmű nyelvgirolása, akiknek a modernségéből csak annyi telik ki, hogy a kisebbségi magyarság nyelvhasználatában szentesítenének minden magyartalan mondat szerkesztést, minden fölösleges jövevényszót, idegen szavak vegyítését a magyarokkal, mivel szerintük ez a nyelv fejlődésének természetes útja, a nyelvtudományunk ezt kell elfogadnia és támogatnia.

Lám, Torontálban érzékenyebbek a magyar nyelv épségére és szépségére. A *Bánáti Újságban* Szloboda János vádlón kérdezi, hogy „tudjuk-e még anyánk nyelvét?” Egy torontáli helység nevének téves használatát kifogásolja. A magyar újságokban is így szerepel ez a falu: *Bánátmonostor*, pedig ilyen nevű helység a hajdani Torontál megyében nem létezett, nincs most sem. Van ezzel szemben *Kanizsamonostor*, amelyet a szerbek – a maguk anyanyelvén – *Banatski Monostomak* neveznek. Ennek tükörfordítása a *Bánátmonostor*, amire semmi szükség, érvel a levélíró, ha a településnek van ősi magyar neve, amelyet 1340-ben említenek először oklevelek. Az efféle nyelvi öncsonkítás tudatlanság, restség vagy szolgalelkűség.

Ma egy szó, holnap egy jelző, holnapután odadobjuk az egész nyelvet, akkor vajon mennyivel leszünk „modernebbek” és jobb hazafiak?!

Minden efféle szolgálai átvételben, utánzásban – nemcsak a nyelvhasználat terén – a kisebbségi tudat, ez a veszedelmes „trianoni magyar népbetegség” érhető tetten. Ez pedig nemcsak a nyelvet rontja, de kihat egy-egy kisebbségi közösség egész sorsára. Csóka község lakosságának 56 százaléka magyar, az önkormányzatban mégsem a magyar pártok vannak hatalmon, sőt a magyarok többsége tüntetően félrevonult a közéleti küzdelmekről. Ágoston Károly tiszaszentmiklósi ügyvéd, a Vajdasági Magyar Szövetség észak-bánáti körzeti szervezetének elnöke így látja az okát:

„1992 óta van ez így, azóta, hogy a szerb kormány a csókai községben feloszlatta a magyar többségű képviselőtestületet, és kényszerigazgatást vezetett be. Jórészt ebben rejlik annak az elképzelésnek a gyökere is, ha győzünk, akkor se győzhetünk. Van megfélemlítettség is, kis számú, magát magyarnak valló egyénnél, de érdekpoltizálás is folyik.”

Minden nyelv műhelye az iskola, de a mindennapi élet őrizheti meg igazán. Fel nőttek nyelviskolája – az élő beszéd mellett – az irodalomolvasás és a műkedvelő színjátszás. „Most kellene leginkább a könyvbemutatók” – igényli az egyik tudósítás. Tiszaszentmiklósról, a Magyar Kultúrkörbe Cs. Simon István és Molnár Rózsa hozza el új verskötetét. Könyvbemutatót tartottak Jázovón és Csókán. Muzslyán – Nagybecskerek alatt – a Fehér Ferenc Könyvbarát Kör ütötte fel a sátrát, mivel nyári irodalmi tábor rendeztek a helybeli iskolában. Ebből az alkalomból három mini –, illetve mikrokiadást jelentetett meg a Fehér Ferenc Könyvbarát Kör, együtt a budapesti Olvass mindennap Baráti Társasággal: Kölcsey *Himnuszát*, Vörösmarty *Szózatát* és Petőfi *Nemzeti dalát*. Az irodalmi tábor a szórványmagyarság fiataljait arra akarta rádobbeníteni, hogy ott is, ahol még nincs számítógép, nincs internet sem, az olvasás művelt, tájékozott emberré teheti őket. Író-olvasó találkozókat tartottak, olyan délvidéki szerzőkkel, mint Bányai János, Dudás Károly, Gerold László, Utsai Csaba.

Van-e ma olyan faluhely Magyarországon, ahol a színjátszó csoport egyszerre három bemutatóra készül? (Egyáltalán: folyik-e még műkedvelés?) Tóba falu Észak-Torontálban, noha lakóinak száma nem több 650 léleknél, nem rekesztette ki magát a televíziózás világából. A Petőfi Sándorról elnevezett művelődési egyesület mégis olyan próbákra vállalkozik itt, mint három színdarab betanulására és bemutatására egyszerre. „Mesterhármának” nevezi a vállalkozás szervezője, Szántó Tivadar. Egyik darab parasztkomédia (Forog vagy nem forog), másik bohózat, a harmadik a legnagyobb művészi próba, Zilahy Lajostól a *Házasságszédelő*. A fiatal szervező azt mondja, hogy nincs a tóbainál hálásabb közönség, a műkedvelőket a nézők lelkesedése serkenti munkára. A szomszédos Kisoroszon két idősebb műkedvelő mondja ugyanezt: a Hódi házaspár, Jenő és Ica. Nemcsak szereplők, díszletezők, öltöztetők, ügyelők is egyszerre. Hódi Jenőné negyven évvel ezelőtt lépett fel először, most is emlékszik a szerepére az *Árvácskában*. Férje a *Képzelt beteg* előadását tartja legnagyobb műkedvelő élményének; alakítása heves vitát váltott ki a közönség körében. Mórincz és Moliere Kisoroszon!

Izgató kérdés, hogy megélheti-e a nemzet szellemi egységét, kulturális együtartozását olyan szórvány, mint a torontáli magyarság? Mindegyik kisebbségtartó államot a Kárpát-medencében ingerli az egység helyreállításának az elve is, hát még a gyakorlata. A Vajdaságban annál inkább, mivel ott ma is gyakorlat – mint szóltam róla – a kirekesztés a helyi ügyek intézéséből, Csókán például, és a határsorompó illetekkel való megerősítése, a magyar-magyar kapcsolatok megnehezítése.

Ennek a megtartó egységnek a fő ereje nyilván az anyaország, de a kapukat valójában a kisebbségi közösségek nyithatják-csukhatják. Felelősséggel jár mind a kettő, de a nyitás közvetlenül is.

Magyarországi iskolája már 1970-ben kapcsolatot létesített Nagyszénással, Békés megyében. Előbb csak „hivatalos” együttműködés volt, amely azonban a két település magyar lakóinak személyes barátságává mélyült. Ezek a barátságok akkor is megmaradtak, mikor a „hivatalos” viszony a nagypolitika hidegének érintésére szinte teljesen befagyott. A csernyeiek és a szénásiak

negyedszázada barátoknak, függetlenül attól, hogy éppen milyen a viszony Budapest és Belgrád között. A kilencvenes évek elejétől pedig újrászövédtek a „hivatalos” szálak is. Nagyszénásról gyógyszereket, írószereket, papírosat, krétát és könyveket küldtek a csernyei iskolának. Küldöttségekkel képviseltetik magukat egymás falunapjain. Csányi Mihály csernyei iskolaigazgató szívéből büszke erre a hosszú, szép és hasznos kapcsolatra.

Ez nem a nemzet lelki egysége – a gyakorlatban?

Bogdán József Tiszaszentmiklós plébánosa nyílt levélben köszönte meg Domaszék önkormányzatának, a kiskundorozsmai katolikus plébániának, a szegedi Novum nyomdának és Metro áruháznak, hogy a „határon túlról átnyúló testvéri együttérzésnek és segítőkészségnek köszönhetően, néhány észak-bánáti falu magyar gyerekei számára a Karácsony mégiscsak a szeretet és az ajándékozás ünnepévé válhatott.”

Délvidéken, amelyről kisebbségi tájaink közül legjobban szétszóródott a magyarság a nagyvilágba, az egység jele, ha ajándék érkezik Sydney-ből, a Vajdasági Magyarokat Támogató Szövetségtől, vagy ha a szülőföld szeretetéből létrehozzák a Tordaiak Klubját, hogy összegyűjtsék a más falvakba és városokba vagy külföldre költözött faluszeleiket. Ez a szeretet – anyagi erővé válva – újjátta meg Torda 150 éves plébániatemplomát.

Legnehezebben nyílik ajtó az idő mélységei felé, pedig itt, a déli gyepüknél lehet legkevésbé évszázadokkal megkurtítani a nemzet történelmét. A nemzeti egység: történelmi egység. Csakhogy ezen a torontáli tájon az emlékezés még nem oldotta békévé a harcot, amit őseink vívtak. Mivel alig-alig volt emlékezés. Bácskában természetes, hogy Kishegyes határában 1999 nyarán visszaállították a honvédség utolsó győztes csatájának obeliszkjét. Nagybecskeren „természetesnek” tartják, hogy lebontották Kiss Ernő tábornok köztéri szobrát. De hiszen itt Kiss Ernő helyi történelem is: születése jogán, meg úgy is, mint a temesközi honvédcsoportok, illetve a bánáti hadtest parancsnoka és Arad mártírja. Talán éppen ezért nem csitul a gyűlölet ellene?

Ez a szórvány is belekapaszkodik a millennium zászlajába. Torontálban kevés a magyar múlt kö emléke. Aracs Pusztatemploma az egyik, a legbecesebb. Már 1256-ban bencés apátság állt Torontáltorda és a mai Törökbecse között. Egy jó századév múlva a ferences rendé. Mezőváros és vásáros hely 1422-től. Becse várának tartozéka. Megyegyűlések egész sorát tartották itt. Jött a török, elpusztult a magyarság, leomlottak a templom falai...

Ezer esztendő s kereszténységünk ünnepe számadásra készítette Torda magyarságát: ápolói-e vagy mostoha gazdái saját történelmüknek? A község szinte teljes egészében magyar ma is: a kétezernyi lakosból úgy 1800. Megalapították az Aracs Pusztatemplom Műemlék- és Környezetvédő Társaságot. Ha nincs is elegendő anyagi erejük a restauráláshoz, tekintetüket a Pusztatemplomra tartják, lélekben őrzőként állnak mellette a kietlen síkságon, és nagyon bíznak abban, hogy egyszer majd pénz kerül a helyreállítására is. Addig is misére járnak, évente egyszer, a romfalak tövébe.

Egy festőművész, Fejes István elkészítette az Aracs Társaság jelképét. Ezen a romokat, illetve türhető épségben maradt alapzatokat széles szalag futja körül. A szalagon egyetlen szó, az történelmi kötés: Millennium.

Cseke Péter

Egy megírásra váró szintézis

Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között

Nagy György emlékére

A hatvanéves korában Kolozsváron elhunyt Nagy György (1938-1998) mindenekelőtt eszmetörténésznek, társadalomelméleti szakírónak vallotta magát. A Babes-Bolyai Tudományegyetem történelem-filozófiai karának filozófiai tanszékén oktatott 1969 és 1998 között, nagy érdeklődéssel kísért tanulmányaiiban a két világháború közötti romániai magyar szellemi élet jelenségeit és összefüggésrendszerét igyekezett feltárni – etnikumelméleti megalapozottsággal – a *Korunk*, *A Hét*, a *Művelődés*, A „*Studia Universitatis Babes-Bolyai*”, a *Helikon*, illetve a kilencvenes években újraindult nagy múltú tudományos folyóirat, az *Erdélyi Múzeum* hasábjain. Bármiről is írt, mindent e korszak alapvető törekvéseihez viszonyított. Nem véletlen tehát, hogy kortársai és eszmetársai tőle várták a két világháború közötti kisebbségi tapasztalatok általánosítását, beható társadalomelméleti elemzését, átfogó eszmetörténeti szintézisét.

Igyekezett is megfelelni ezeknek az igényeknek, hiszen maga tudta a legjobban: a Romániába szakadt magyar nemzetrészt jövőjének a kimunkálása hosszabb távon nem mellőzheti az ő meglátásait. Ám épp csak elkezdte tervezett szintézisének kidolgozását, az első fejezet megírása után kiütötte a kezéből a tollat a váratlan halál. Szerencsére hagyatékában fennmaradt a rá jellemző alaposággal végiggondolt kötet tematikai vázlata, amely önmagában is teljes értékű – és a további kutatások számára megkerülhetetlen – gondolati konstrukció.

„I. Egy ország darabokra szakadása és egy nemzetrésztalpraállása

1. A történelem ütközővasai között. Az erdélyi magyarság a háborús összeomlást követő politikai-közhatalmi változások idején
2. A *Kiáltó* szó: a kisebbségi szervezkedés katekizmusa
3. A közösségi talpraállítás szemléleti-politikai antinómiái. Tévtak és vakvágányok
4. A Magyar Néppárttól az Országos Magyar Pártig és tovább...
5. A tollforgató értelmiség és a szolgálattelvő egyházi emberek rendhagyó szerepe a kisebbségi életalapozásban
 - a) Amikor „egyetlen tett a költő álma volt”. A sajtó és az írott szó szerepe a kisebbségi életalapozásban. Lapalapítások, folyóirat-indítások, sajtóküzdelmek

b) Az egyházak: a kisebbségi magyarság közösségi életének és önvédelmi küzdelmének első intézményes keretei

II. Külön út és kényszerpálya. Folytonosság és megszakítottság az erdélyi magyar szellemi kultúra fejlődésében 1918 után

1. Magyar kultúra – erdélyi kultúra. Sajátos színek az erdélyi magyar művelődésben 1918 előtt.
2. A történelmi cenzúra árnyékában. Az erdélyi magyar szellemi kultúra az 1918 utáni első években
 - a) Riasztó kilátások – baljós fejlemények. A magyar művelődési életet és oktatásügyet sújtó első román kormányzati intézkedések
 - b) Változások az erdélyi magyar kultúra belső szerkezeti felépítésében
– A tudományművelés intézményi feltételeinek az összezsugorodása
– Az irodalom közösségi-kulturális funkcióinak a megnövekedése. Az irodalomcentrizmus haszna és kára
 - c) A román-magyar szellemi egymásratalálás literátus reményei. Illúziók és csalódások
3. Szellemi arcvonalak és szemléleti törekvések az önálló fejlődés útjára erdélyi magyar irodalomban
 - a) Avantgárd-irányzatok Erdélyben a húszas évek elején
 - b) A *Tizenegyek*-csoport színrelépése (1923)
 4. A modern transzszilvanizmus
 - a) Regionális törekvések az erdélyi magyar szellemi életben 1918 előtt
 - b) A modern transzszilvanizmus: a népi elkötelezettségű literátus értelmiség válasza a nagy történelmi kihívásra
 - c) Az erdélyiség mint művelődési eszmény: szellemi érték-, magatartásforma és társadalmi-közügyi cselekvésprogram
 - d) Erdélyiség – magyarság – európaiság

III. Az intézményépítés éveit és az értékalkotó munka új nekilendülése (1924-1930)

1. A szellemi élet társadalmi-politikai háttere a húszas évek derekán és második felében
 - a) A „bratianizmus” uralma alatt
 - b) Feszültségek és ellentétek a kisebbségi közéletben. Reformtörekvések az Országos Magyar Pártban
 - c) Szakadás az irodalom és a politika között
2. Az irodalom a nemzetiségi kultúra élvonalában. Műhelyek, csoportok, intézmények
 - a) A *Pásztortűz* szerepe az erdélyi magyar literátus kultúra alakulásában
 - b) Egy napilap az „örökkévalóságért”: az *Ellenzék* irodalmi melléklete
 - c) Az Erdélyi Szépművéses Céh létrejötte (1924) és a marosvécsi irodalmi parlament megszületése (1926)
– A helikoni írói munkaközösség
 - d) Az *Erdélyi Helikon*
– A *Helikon* irodalomszemlélete és általános szellemi horizontja
– Az „erdélyi gondolat” a *Helikon*ban
– A magyar-román-szász irodalmi-művelődési kapcsolatok ügye a *Helikon*ban
 - e) A húszas évek második felének nagy irodalmi vitái
– A „szkizma”-vita (1928)
– A „vallani és vállalni”-vita (1929-1930)
3. Újrakezdések az erdélyi magyar tudományos életben
 - a) Az Erdélyi Múzeum-Egyesület – a tudományos élet központja. Az Egyesület küzdelmei közületi státuszának elismertetéséért és jogi helyzetének rendezéséért

b) Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924-1929)

c) Törekvések és tendenciák a társadalomtudományok területén

– A *Magyar Kisebbség*: a kisebbségtudományi diszciplínák fóruma

– A *Korunk* indulása (1926). Baloldali paradigmák az erdélyi magyar szellemi életben

d) A filozófia mondanivalója a kisebbségi létről

IV. *Elkülönülések és kiválások* (1930-1933)

1. A válság éve. Gondok, feszültségek, ellentétek az erdélyi magyar társadalomban a húszas-harmincas évek fordulóján

– Sajtóvíták, publicisztikai csatározások a kisebbségi politika tévútjáról és a közélet elsekélyesedéséről

– Makkai Sándor: *Magunk revíziója* (1931)

2. Válaszok a harmincas évek elejének erdélyi magyar művelődési életében

a) A literátus értelmiség dilemmái

b) Lázadás a helikoni írói munkaközösségben: az Erdélyi Magyar Írói Rend létrejötte

c) Törekvések egy újfajta egység megteremtésére

– A *Pásztorúz* és az *Erdélyi Helikon* közötti együttműködés kiszélesítése

3. A „második erdélyi nemzedék” színrelépése. Új eszmények, új törekvések

a) Nemzedéki ellentétek az erdélyi magyar szellemi életben. Ifjúsági mozgalmak, generációs csoportosulások

b) Az *Erdélyi Fiatalok*

– Nemzedéki öntudat, világnézeti tájékozódás

– Kapcsolatok a Kárpát-medence más, hasonló nemzedéki mozgalmával

– A falu kérdései – a társadalmi érdeklődés középpontjában. Szociográfiai munka

c) A nemzedéki mozgalmak belső differenciálódása. Jobb- és baloldali leszakadások az ifjúság soraiban

d) Ifjúság és irodalom

– Új Arcvonal (1931): a fiatal írók útkeresése

4. Magyar-román szellemi kapcsolatok a húszas-harmincas évek fordulóján. A hídverés gondolata

V. *A dolgok ismét összekuszálódnak. Az erdélyi magyar szellemi élet a harmincas évek derekán* (1933-1937)

a) Új bizonytalanságok és új bizonyosságkeresések. Az „erdélyi gondolat” válsága

b) Változások a sajtóéletben

c) A „második nemzedék” ellentétes táborokra szakadozók

– A *Hítel*-csoportosulás szellemi arculata és törekvései

– Az *Erdélyi Fiatalok* további útja

– Az *Erdélyi Realisták* mozgalma (1937)

d) A Vásárhelyi Találkozó (1937)

e) A harmincas évek közepének nagy szellemi-világnézeti vitái

– A „nem lehet”-vita (1937)

– A „jelszó és mítosz”-vita (1938): támadás a transzszilvanizmus ellen

VI. *Ahogy lehet. Az erdélyi magyar szellemi élet a királyi diktatúra éveiben (1938-1940)*”

Mint ahogy Nagy György 1990 és 1995 között az újjászerveződött Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályi elnöke (Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudomány) volt, 1990-től haláláig a szemléletében újjászületett *Korunk* szerkesztőségi tanácsában vállalt aktív szerepet, munkásságának lezárulása után mind az EME, mind a *Korunk*-háttérű Komp-Press Kiadó erkölcsi kötelességének érezte tanulmányainak összegyűjtését és kötetbe szerkesztését. Annál is inkább, mivel Nagy Györgynek életében nem jelent meg önálló kötete (ha eltekintünk attól, hogy 1991-es Széchenyi-tanulmánya – *Széchenyi az erdélyi magyar szellemi életben a két világháború között* – folyóiratbeli közlés után, más címmel, az Erdélyi Tudományos Füzetek 213. kiadványaként is napvilágot látott).

A Komp-Press kiadói tanácsában az a vélemény alakult ki, hogy – az *Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között* tematikai vázlatát követve – elsősorban Nagy György fajsúlyos *Korunk*-tanulmányait adjuk közre Ariadné Könyvek elnevezésű sorozatunkban. *Korunk*-szerkesztőként és felelős kiadóként magam is ezt az elképzelést támogattam, azzal érvelve, hogy az *Erdélyi magyar szellemi élet*... hátrahagyott első fejezetét (csaknem 50 kézirattal) 1999 elején a folyóirat hozta, s a korábbi *Korunk*-tanulmányok, ha nem is ilyen széles kitekintéssel, szervesen továbbépíthetők azt. Az erdélyi magyar könyvkiadás mai körülményei azonban nem tették lehetővé, hogy egyidőben két – más-más szempontot követő – válogatás is megjelenjen. Elsősorban az anyagi megfontolások okán kellett számolni az óhatatlan átfedésekkel. Így látott napvilágot 1999 végén a Komp-Press és az ugyancsak kolozsvári Polis Könyvkiadó gondozásában az *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben. Tanulmányok (1973-1998)* című posztumusz Nagy György-kötet. Mely részben kevesebb, másrészt meg több, mint a tervezett szintézis ígérete.

Dávid Gyula, a Polis irodalomtörténész igazgatója, a kötet szerkesztője úgy válogatott a hagyatékban fennmaradt kéziratokból, hogy azok a szintézisterv kardinális pontjait (fejezeteit és/vagy alfejezeteit) érzékeltethessék, ugyanakkor a két világháború közötti szellemi hullámmozgások utóhatásait is felerősíthessék. Az *Eszmék, intézmények, ideológiák*... öt fejezetre épül, és ezek közül az első három (*A transzszilvanizmusról, Kós Károlyról, Erdélyi eszmetörténeti koordináták*) azokat a tanulmányokat tartalmazza, amelyeket Nagy György részben már bedolgozott, illetve minden bizonnyal bedolgozott volna tervezett szintézisébe. Ami ebben a kötetben mind társadalomelméletileg, mind kisebbségtörténeti szempontból újdonságnak számít: a kisebbségi kérdés átfogó megközelítése (*A kisebbségi kérdés az elméletben és a gyakorlatban* című fejezet írásai), illetve az egyetemépítés erdélyi történetének a kálváriájának bemutatása (*A Báthori-egyetemtől a Bolyaiig*).

Nagy György szintézistervét alapul véve, érdemes továbbgondolni: milyen előmunkálatokra támaszkodhat az, aki az erdélyi magyar szellemi élet két világháború közötti történetének megírását öutána felvállalja.

A korszakot áttekintő – megkerülhetetlen – munkák közül Mikó Imre *Huszonkét év* (Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig) és Ligeti Ernő *Súly alatt a pálma* (Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban) című kötete kívánkozik az élre. Mikó kötete 1941-ben jelent meg Budapesten, 1987-es berni-müncheni és 1992-es budapesti reprint-kiadásban is olvasható. Ligeti 1941-ben írta meg visszatekintését, év nélkül látott napvilágot Kolozsvárt, újrakiadását a csikszeredai Pro-Print Kiadó tervezi. Mindkét műre gyakorta hivatkozik Nagy György is. Nem hagyható ki ebből a sorból Bíró Sándor posztumusz munkája, a *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867-1940)* (az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1985.), illetve dr. Sulyok István és dr. Fritz László *Erdélyi Magyar Évkönyve*

(Kolozsvár, 1930.) sem.

Ady, Móricz és Szabó Dezső ideológiája közismerten nagy szerepet játszott az 1918 utáni kisebbségi életkezdésben, különösen a trianoni helyzetben eszmélkedő fiatal évfjártak (nemzedékek társadalmi és nemzeti tájékozódásában és feladatvállalásában. Ennek az időtálló felmérésével még adós az eszmetörténet-kutatás, jóllehet próbálkozásokban nem volt hiány. Sokatmondó tény: a többszöri előcenzúrázásokon átesett *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930-1940)* című Kriterion-kiadványt 1986-ban – egyebek mellett – azért ítélte bezúzásra a romániai utócenzúra, mert a kötet összeállítói és gondozói (Cseke Péter, dr. László Ferenc) túlságosan exponálták Szabó Dezső hatását.

A transzszilvanista ideológiáról, eszme- és magatartásrendszeréről írva Nagy György elsősorban saját kutatásainak eredményeire támaszkodott, de nyilván nem kerültek el a figyelmét Gáll Ernő, Cs. Gyimesi Éva, Láng Gusztáv, K. Lengyel Zsolt, Pomogáts Béla és mások idevágó tanulmányai és kötetei sem, annál is inkább, mivel az *Erdélyi Helikon* ideológiáját elemző Pomogáts-kötetből (*A transzszilvanizmus*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983) az ideológiai értékjelképeket számba vevő *Gyöngy és homokig* (Cs. Gyimesi Éva munkája a rendszerváltás előtt született, és az 1990-1991-es transzszilvanizmus-vita tanulságaival kiegészítve 1992-ben látott napvilágot a Kriterionnál) az értékszempontok a teljes elutasításig menően megváltoztak. A tudományos tárgyilagosság jegyében Nagy György nem fogadja el sem az egyoldalú historizálást, sem a jelen értékszempontjainak a múltra való visszavetítését, illetve az egymástól lényegesen eltérő szellemi-kulturális törekvések egybemosását. Nem látja bizonyíthatónak az olyanszerű kijelentéseket, miszerint az erdélyi népek közötti kapcsolatokban örökké csak az elkülönülés tényezői hatottak, s a román-magyar viszony alakulásában is mindig a szembenállásnak volt meghatározó szerepe. Kacsó Sándorra hivatkozik, aki az 1938-as transzszilvanizmus-vitában (*Jelszó és mítosz*) máig ható érvennyel leszögezte: „Az erdélyiséget nem az éppen uralkodó nemzet, még kevésbé a politikai hatalmat gyakorlatilag is birtokló osztályok hivatalos történelmében kell keresni elsősorban, hanem sokkal inkább azon az oldalon, ahol a szabadságért, a szabadabb szellemért, a humanizmus gyakorlati megvalósításáért verkedni kellett!” (Kacsó Sándor: *Az igazi erdélyi szellemiség*. Erdélyi Helikon, 1938. 1. 36-37.) A történelmi idő Kacsót, illetve Nagy Györgyöt igazolja máris: 2000. év tavaszán elindított *Provincia* (a román kiadás felelős szerkesztője Al. Cistelean, a magyaré Molnár Gusztáv) szerkesztőbizottsága ezzel a „neotranszszilvanista” programmal lépett porondra:

„Eljött az ideje egy közös fórum megteremtésének az erdélyi és bánági nyilvánosságban, amely a viták korszakából átlép a dialógus korszakába. Vállaljuk ennek a kezdetnek a felelősségét, mert meg vagyunk győződve arról, hogy térségünk eddig szigorúan szétválasztó történelme az egymást erősítő és nem egymással szembenálló különbségek találkozásai pontjává tehető.

A múlttal előítéletek és gátlások nélkül akarunk szembenézni. De nem szeretnők, ha a múlt magyarázat híján vagy manipulációk eszközéül szolgálva elzárna előlünk a jelen alternatíváit. A másikban partnert akarunk látni: az eszmékben, a cselekedetekben és a mindennapi együttélésben.

Nem akarjuk, hogy a mi provinciánk ezután is egy harmadrangú ország másodrangú tartománya legyen.

Azt akarjuk, hogy Erdély centrummá váljon. Nem mások fölött, hanem egyensúlyban és partnerségben más centrumokkal.

Olyan Erdélyt akarunk, amelyben a vallási, etnikai, kulturális különbségek kölcsönösen kiegészítik egymást – az egész térség javára.

Nem akarunk újjáéleszteni – és még kevésbé kiváltani vagy támogatni valamiféle helyi érdekű, a román, magyar és német különbség fölötti vagy éppenséggel e különbségek ellen irányuló transzszilvanizmust.

Európai erdélyiséget akarunk, amely ezeket az eltérő hagyományokat és identitásokat modern, az egységesülő Európa szellemiségéhez közelítő konzociatív rendszerbe tudja foglalni. ” (*Mit akarunk?* Provincia, 2000. április, 1. szám. Megjelent a *Ziua*, illetve a *Krónika* mellékleteként a Nyitl Társadalom Alapítvány támogatásával.)

Kuncz Aladár, Jancsó Béla európai irányultságú erdélyiség-felfogása köszönt vissza ránk az ezredvégen. Avagy: semmi új a nap alatt? A történelem ismétli önmagát? Ez esetben, remélhetőleg, jóval megfontoltabban teszi...

A forrásfeltárások kétségtelenül további folytatásra várnak. Nagy György tematikai vázlatának duktságát követve: nem rendelkezünk még átfogó képpel a két világháború közötti kisebbségi érdekvédelmi szervezetünk, az Országos Magyar Párt tevékenységéről. A Spectator-kutatásban magának nevet szerző György Béla, az Országos Széchenyi Könyvtár erdélyi származású munkatársa ezen a tavaszon látott hozzá a Kolozsvári Állami Levéltárban talált dokumentumanyag feldolgozásához, Romsics Ignác irányításával készíti doktori értekezését ebből a tárgykörből. Az egyházak történelmi szerepének újraértékelése is folyamatban van. Elsősorban a nevelésügy területén. Domokos Pál Péter *Rendületlenül...* című 1989-es kötetét (Eötvös kiadó és Szent Gellért Egyházi Kiadó) P. Szőke János *Márton Áronja* (Szent Márton Alapítvány, Bp., 1990.) követte: mindkettő a mártír püspököknek állít maradandó emléket. Az *Akik jó bizonyosságot nyertek* a Kolozsvári Református Theológia 1895-1948 közötti tanárainak arcképcsarnokát mutatja be (Kozma Zsolt szerkesztésében) 1996-ban. A kisebbségi nemzetpedagógus László Dezső írásait *A kisebbségi élet ajándékai* című kolozsvári Minerva-kötet (összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta) hozta újjólá olvassó-közelbe 1997-ben. A szemléletileg újjászületett *Korunk* érdemének tudható be, hogy az 1999. évi egyházi számában rákérdezett arra: az egyházi iskolák újrarendelése révén a kilenvenes években mennyiben és miként tudták visszazserezni felekezeteink hagyományos nevelő szerepüket? E történelmileg rendkívül rövid idő alatt miként készültek fel erre a – mással nem helyettesíthető – szerepvállalásra? Tudnak-e máris kellő feltételeket teremteni ahhoz, hogy megfelelő színvonalú lehessen az egyházi oktatás? Az erdélyi hagyományok és a nyugati modellek mennyiben segítik manapság az új évezredben kívánatos értékrend kialakítását?

Önálló egyetem híján a két világháború közötti magyar szellemi élet belső szerkezete is óhatatlanul irodalomközpontúvá vált. Ez a szerepnövekedés még nyilvánvalóbbá tette a tudományművelés intézményi feltételeinek hiányát. Az akkori helyzetet alighanem a „tudományművelés – egyetem nélkül” állapota jellemzi a leginkább. A magyar egyetem tudós tanárai vagy Magyarországra költöztek át, vagy felekezeti középiskolákban folytatták működésüket. A nagy hírű Erdélyi Múzeum-Egyesület csak a harmincas évek fordulóján tudta – eredményesen – újjászervezni önmagát. Amint erre a *125 éves a kolozsvári egyetem* című – a Babes-Bolyai Tudományegyetem magyar tagozatán 1997. november 21-én tartott emlékülés előadásait tartalmazó – kiadvány is felhívja a figyelmet (szerkesztette Cseke Péter és Hauer Melinda, Komp-Pres Kiadó, Kolozsvár, 1999.)

Az első világháború utáni avantgárd-törekvések újabb kori számbavételére a *Magyar Szó* és a *Tavaszi* (1919-1920), a *Genius-Új Genius* (1924-1925), a *Periszkóp* (1925-1926) természetét bemutató Kriterion-antológiák (1971, 1973, 1979) adtak alkalmat, ezeket a jelenségeket állította vizsgálódásainak középpontjába Sóni Pál *Avantgarde-sugárzás* című kötete (Kriterion, 1973.). A helyi sajátosságokat az egyetemességgel egyeztetni kívánó fiatal írók fellépését frontáttörő erővel demonstráló *Tizenegyek* (1923) máig emlékezetes antológiájával Csapody Miklós foglalkozott a nyolcvanas évek második felében tüzetesebben (*Program és nemzedék*, illetve *Erdélyi Fiatalok* című tanulmányaiban), egy átfogóbb szintézis számára azonban az újabb kutatások még jó néhány meglepetéssel szolgálhatnak.

Aminthogy az „erdélyiség – magyarság – európaiság” érvényesülésének mai megítélésében is. E tekintetben Pomogáts Béla

Kuncz-monográfiájától (előkészületben a Kriterionnál) várható az előbbrelépés. A *Helikon* történetétől elválaszthatatlan az *Ellenzék* irodalmi melléklete (1923-1927) – Kuncz Aladár és Áprily Lajos szerkesztésében. Dávid Katalin egyetemi szakdolgozata alapján könnyűszerrel össze lehetne állítani irodalmunknak erről a forrásvidékről is egy antológiát. A magyar – román – szász irodalmi kapcsolatok történetéről Ritoók János igényes monográfiáját (*Kettős tükör. A magyar – szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből*. Kriterion, 1979.) régóta nagy haszonnal forgathatjuk, az *Ellenzék* 1932-es hídverési kísérletének tanulságairól pedig a György Béla által gondozott *Spectator*-kötet (Krenner Miklós: *Az erdélyi út*. Haáz Rezső Kulturális Egyesület Székelyudvarhely, 1995. 149-191.) nyújt máig időszerű képet.

A két világháború közötti erdélyi magyar szellemi életben – miként Nagy György szintézis-terve is jelzi – megkülönböztetett szerepük volt az eszménykereső és eszmetisztázó vitáknak. Az 1929 októbere és 1930 januárja között lezajlott „Vallani és vállalni”-vita hullámverése az *Erdélyi Helikon* hasábjairól átsapott a *Brassói Lapok*, a *Nagyvárad*, az *Ellenzék*, a *Keleti Újság*, a *Temesvári Hírlap*, a *Korunk*, a *Pásztortűz* szerkesztőségébe is. Széles kitekintésű háttérvizsgálatokon alapuló, monografikus igényű összegzését Kántor Lajosnak köszönhetjük. (*Vallani és vállalni*. Egy irodalmi vita és környéke (1929-1930). Kriterion, 1984.) Az erdélyi magyar értelmiség szemléletváltásának és erkölcsi önmegtisztulásának elodázhatalanságára figyelmeztetett – máig ható érvénnyel – Makkai Sándor *Magunk revíziója* (1931), mely a válság éveiben fordulópontot jelentett az értelmiség kiütkeresésében. (Nem véletlen, hogy a kötet csíkszeredai újrakiadása – Pro-Print Kiadó, 1998.; ifj. Fekete Károly bevezető tanulmányával – a *Korunk* ankétot szervezett a mű paradigmaticus modellt konstituáló szerepéről: *Újra: magunk revíziója*, 1999. 2.) Makkai Sándor magyarországi áttelepülése, illetve *Nem lehet* című írásának (Láthatár, 1937. 2. 49-53.) megjelenése után minden korábbi meghaladó méretű sajtóvita robbant ki, melynek értékelése és újraértékelése is máig foglalkoztatja mind a kutatókat, mind a közvéleményt. (Lásd: *Nem lehet*. A kisebbségi sors vitája. Cseke Péter és Molnár Gusztáv gondozásában. Héttorony Könyvkiadó, Bp., 1989.; *Lehet – nem lehet?* Kisebbségi létértelmezések (1937-1987). Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Cseke Péter. Mentor, Marosvásárhely, 1995.; ifj. Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. A Debreceni Református Kollégium kiadása, 1997. 39-46.; Kozma Zsolt: *Makkai Sándor egykor és most*. *Korunk*, 1999. 2. 4-9.) A Vásárhelyi Találkozót megelőzően az *Erdélyi Helikon* hasábjain indult – Szemlér Ferenc által exponált – *Jelszó és mítosz*-vita ugyancsak máig gyűrűző hatásáról szólva Nagy György is hivatkozik Pomogáts Béla tanulmányára (*Szabédi László a transzszilvanizmusról*. Új Erdélyi Múzeum, 1990. 1-2. 57-70.). A vita mai megítéléséről nem hagyható figyelmen kívül Debreczeni László megnyilatkozása (Cseke Péter: *Vigyázó torony*. Kriterion, 1995. 83-85.), illetve Kántor Lajos Szabédi-könyvének vonatkozó része (*Erdélyi sorskerék*. Balassi Kiadó, Bp., 1999. 47-49.).

Az Erdélyi Szépművészeti Céh és az *Erdélyi Helikon* szerepét illetően a Marosi Ildikó által közzétett kétkötetes dokumentumgyűjtemény (A *Helikon* és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája (1924-1944). Kriterion, 1979.) jótékonyan hatott a helikoni irodalomeszmény(ek) beható vizsgálódására vállalkozó kutatók munkásságára. Amiként a *Korunk* irodalomszemléletének elemzése is új lendületet vett (a kilencvenes években). A Gaál Gábor újraértékelését kezdeményező Cs. Gyimesi Éva *Korunk*-beli tanulmányát (*Gaál Gábor újraolvasásához*. 1991. 3. 307-315.) például Tóth Sándornak, a Kriterionnál megjelent 1971-es G. G.-monográfia szerzőjének kötetnyi terjedelmű válasza követte (*Dicsőséges kudarcainak a diktatúra korszakából*. Balassi Kiadó, Bp., 1997.). A tervezett Nagy György-szintézis minden bizonnyal beépítette volna Balázs Sándor – máig kellőképpen nem értékelt – *Magyar Kisebbség*-monográfiájának lényegbevágó eredményeit (*Lugosi üzenet*. Szatmárnémeti Kölcsey Kör, 1995.) éppúgy mint Mikó Imre jogelméleti tanulmányait (*Változatok egy témára*. Kriterion, 1981.) A kisebbségi lét filozófiai megközelítéséhez Balázs Sándor vágta az első rendet Varga Béla *Bölcséleti írások* (Kriterion, 1979.), illetve Tavasz Sándor *Filozófiai írások* (Kriterion, 1982.) című művének közreadásával. A sort örvendetesen folytatják a kolozsvári Pro Philosophia Alapítvány forráskiadványai: Somló Bódog értékfilozófiai írásai Szegő Katalin gondozásában kerültek újra az olvasó elé, Tavasz Sándortól pedig Tonk Márton jelentetett meg újabb válogatást, ugyancsak 1999-ben. Ezt követte 2000-ben a nemzetközi Böhm Károly-konferencia előadásait tartalmazó kötet (*Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”*).

Ezek az eredmények ébresztenek rá arra, hogy alapvető forráskiadványokban és monográfiákban még mindig nagy hiány mutatkozik. Benedek Elek irodalmi levelezésének a közreadása a harmadik kötettel kiteljesedett ugyan 1991-ben a Kriterionnál, de például az öt kötetesre tervezett Molter Károly-levelezés kiadása 1995-ben elakadt az első kötetnél (Argumentum/Polis, Budapest/Kolozsvár). Bár 1999-ben létrejött – a Szabédi emlékházban – az Erdélyi Irodalomtörténeti Múzeum, az írói hagyatékok összegyűjtése – a jogutódok bizalmatlansága és anyagi érdekeltsége folytán – csak immel-ámmal halad. Annál is inkább, mivel a két világháború közötti erdélyi szellemi hagyatékok tekintélyes része a rendszerváltás előtt magyarországi közgyűjteményekbe került. Felleltározásuk, számbavételük, a nélkülözhetetlen forráskiadványok előkészítése önmagában is elegendő gondot jelent az új intézménynek. Biztató jel viszont, hogy a 2000. évben Láng Gusztáv *Dsida*-monográfiájával új sorozatot indíthat a Kriterion Könyvkiadó.

Újszerű kép Petőfiről

Margócsy István: *Petőfi Sándor*

A szerző kísérletnek nevezi művét. Interpretációs javaslatnak szánja, egynek a lehetséges magyarázatok közül. Új adatokkal nem áll elő: a Petőfi-irodalomban, amelyre jegyzeteiben pontosan és lelkiismeretesen hivatkozik, megtalálható minden, amit a költőről hitelesen el lehetett mondani. Ismert adatok újszerű csoportosításával, új összefüggések feltárásával alakítja ki Margócsy azt a Petőfi-képet, amelyet összefoglalóan romantikusnak nevez. Interpretációs javaslatát bizonyára lehet vitatni. Én megelégszem az ismertetésével.

Nem számítva a rövideg fogott életrajzi kronológiát, öt fejezetben közelíti meg Margócsy más-más irányból a hagyományos Petőfi-képet, és javasolja módosítását. Az elsőben (*A Petőfi-kultusz határtalanságáról*) arra hívja fel a figyelmet, hogy a költő halála után hamarosan kialakult kultusz áthatja a költészetéről írt értékelő tanulmányokat is. Néhányat idézek erre felhozott számos példája közül: „a lyra világcsászára” (Gyulai Pál); „De oldjuk meg saruinkat! Amaz égő csipkebokor van itt” (Horváth János); „Ő az a költőnk, akinek minden jövendölése beteljesedett” (Sőtér István); „Ő volt az istenek magyar kedvence” (Németh G. Béla).

A következő fejezet (*Petőfi és az irodalmi gépezet*) azt bizonyítja, hogy Petőfi „modern polgári író” volt, gyorsan kibontakozó népszerűségét tudatosan használta fel arra, hogy szerkesztőkkel, kiadókkal számára előnyös megállapodásokat kössön. Gyakori vitáival is arra

törekedett, hogy állandóan jelen legyen az irodalmi életben, hogy figyeljenek rá. Témáinak, műfajainak, versformáinak széles skálája is azt szolgálta, hogy minél inkább fölkelte és kielégítse az olvasóközönség igényét az újdonság iránt. E törekvésének folytatója, sikeres beteljesítője volt a regényíró Jókai. Margócsy ezt a fejezetet az ő szavaival zárja, amelyeket 1877-ben a Petőfi Társaság alapításakor közös céljukról mondott: „A szépirodalmat mint életpályát emancipálni és önállóságra juttatni.”

A költői mű magyarázatának és értékelésének fontos kérdésével foglalkozik a *Petőfi szerepdilemmái* című fejezet. Arra az ellentétre mutat rá, amely Petőfi költészetének uralkodó vonásaként hangoztatott megbonthatatlan egysége és a költő által is vallott és vállalt szaggatottsága között feszül. Margócsy nem tartja elfogadhatónak az egység megbomlásának életrajzi vagy lélektani okokkal való magyarázatait. A „szerepjátszást” is másként értelmezi, mint az ennek fölvetése miatt az utóbbi évtizedekben gyakran támadott Horváth János. A „szerep” szerinte nem az igaztól, az őszintétől való eltérés, hanem „megszólalási mód”. A közismert „a stílus – az ember” az ő értelmezésében ekként módosul: „a stílus – a szerep”. A Petőfi-életmű tagoltságára, szaggatottságára számos idézetet sorakoztat fel, köztük 1847-i *Összes költeményei* előszavát meg *Dalaim* című versét.

A romantika nagy költőszerepei közül szerinte Petőfi hármat tett magáévá: a „szélsőségesen individualista vallomások költőjét”, „A természetbe és a közösségbe beleolvadó, bennük tökéletesen feloldódó ‘természetes’ költő szerepét” és „a népét vezető és irányító” prófétáét. Ezek a szerepek időben nem különülnek el egymástól: egymás mellett, sőt egyazon költeményben is fellelhetők. A legnagyobb tematikai változatosságot a vallomások költőszerepe kínálja, a „természetes” költő főként népdalaiban jelentkezik, a próféta a politikai lírában. Petőfi rangsorolja ezeket a szerepeket, legmagasabbra a prófétait helyezi, de átéli ennek a rangsornak a kérdésessé válását is. Többek közt *Az apostol*-ból idéz erre példát Margócsy: „Az ember nemcsak polgár./ Egyszersmind ember is;/ Mindig másoknak éljen-e/ És sohase magáért?”

A *romantikus Petőfi* című fejezetben Margócsy szembeszáll azzal az irodalomtörténet-írásunkban általánosan elfogadott koncepcióval, amely szerint, ha lírája tartalmaz is romantikus elemeket, Petőfi meghaladta a romantikát. Horváth János szerint nemzeti klasszicizmust teremtve, marxista elemzők szerint lírai realizmust hozva létre. A költő kortársai másként látták. Margócsy, mások mellett, Jókait idézi: „Petőfi egy új irodalmi iskolát teremtett maga körül, amit a magyar romantika iskolának szeretett ő maga nevezni.” A költői nyelvének egyszerűségét, „realizmusát” hangoztatókkal szemben Margócsy rámutat arra, hogy szavai valóban köznyelvi, szókapcsolataiban azonban gyakran meglepőek, a stílus romantikára jellemző „átszubsztivizálásának” eszközei. E stílus jellegzetessége a polaritás, a lelki, tartalmi, nyelvi szélsőségek egymásmellettsége, egymásba átcsapása. Számos verscíme is példa ellentétes jelentések egységbe fogására, pl. *Palota és kunyhó*, *Csalogányok és pacsirták*, *Kard és lánc*, *A völgy és a hegy*, *Keserű élet, édes szerelem* stb. Névszói metaforái gyakran vizionárius látásmódjának eszközei: „ez a mindennapiságtól elrugaskodott, állandóan minősítő és átértelmező látomásosság különbözteti meg Petőfit kortársai többségétől, s kivált a népiesség más költőitől, kikkel pedig a megjelenített, leírt jelenségek és tárgyiasságok terén a legtöbb mozzanatban (...) megegyezik.” Leginkább tárgyas, leíró verseit a megszemélyesítések, a szemlélet kozmikus, látomásossá tágítása, a leírást átható szubsztivizmus kiemelik a tárgyiasságból, a romantika körébe vonják.

A szabad elvű [!] Petőfi című fejezet a költészetében igen jelentős szabadságeszmével foglalkozik. Margócsy mindenképp azt emeli ki, hogy Petőfi „szabadság”-a többféle értelmezést tesz lehetővé: egyéni, társadalmi, nemzeti és világszabadságot, különféle felsőbbiségtől való függetlenséget. Annyira általános ez a szabadságfogalom, hogy minden konkrétumot nélkülözve egyben ki is üresedik. A „szabad elvű” írásmóddal azt kívánja jelezni Margócsy, hogy Petőfi nem nevezhető a kor politikai szóhasználatára szerint szabadelvűnek, liberálisnak. Szabadságeszméjének éppen differenciálatlansága miatt válhatott utókorában különféle politikai törekvések „lobogójává”.

Abba az „irányköltészetbe”, amelynek programját Eötvös József fogalmazta meg *Én is szeretném* című versében, Petőfi költészete nem fér bele. *Dalaim* című költeményének képsora különböző lélek- és kedélyállapotainak megszólaltatását egyenrangúként mutatja be. Politikai állásfoglalást tartalmazó költeményei sem tartalmaznak egységes, következetes programot. Különösen éles eltérések mutatkoznak 1848-ban írt verseiben. A politika mint önállósult működési terület távol állt Petőfítől. Különösen távol a politikában mellőzhetetlen taktika. Jól mutatja ezt kiskun választóihoz intézett programbeszéde.

Idézi Margócsy Kovács Lajosnak, Széchenyi titkárának 1848 márciusában a grófhöz intézett leveléből a forradalmi ifjak, Vasváry, Petőfi, Jókai jellemzését. Egyetlen mondat ebből: „Ezeknek semmi személyes ambíciójuk nincs, ők eszmék emberei, a szabadság fanatikus apostolai.” Ezt a fejezetet egy hosszabb idézet zárja Petőfi naplójából: „Lehetnek ékebb, nagyobb szerű lantok és tollak, mint az enyém, de szeplőtelenebbek nincsenek, mert soha lantomnak egy hangját, tollamnak egy vonását sem adtam bérbe senkinek; énekeltem és írtam azt, mire lelkem istene ösztönzött, lelkem istene pedig a szabadság. Az utókor mondhatja rólam, hogy rossz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű ember valék, ami egy szóval annyi, mint republikánus, mert a republikánus nem az a fő jelszava, hogy »le a királlyal!«, hanem a »tiszta erkölcs!«...”

Azt írtam ismertetésem kezdetén, hogy Margócsy Petőfi-magyarázatával bizonyára lehet vitatkozni. A magyarázatnak ezzel a zárásával azonban aligha. (*Korona Kiadó, 1999.*)

Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez

Lengyel András: Közkatonái a tollnak

Szeged sajtótörténete – az eddigi részeredmények ellenére (Reizner János, Móra Ferenc, Péter László, Lengyel András, Baranyi Zsolt, Nacsády József, Szlukovitsné Patróczy Katalin, Szabó Ferenc, Apró Ferenc, Pásztor József) – mindmáig megíratlan. Vázlatok, töredékek s adalékok születtek már, s kéziratban elkészült a szegedi sajtó bibliográfiája is (Lisztes László), de az összefoglaló, a részletekben és az egészben egyaránt eligazító monográfia még várat magára. Nem az Lengyel András most megjelent cikkgyűjteménye sem, de az alappilléreket lerakta, melyre bizvást felépíthető az ív egésze. Ezt a jövő nemzedék bizonyára meg is teszi, de nyereség lenne, ha Lengyel András tollából születne meg, hiszen sokfelé elágazó érdeklődésének, tevékenységének egyik – nem is lényegtelen – ága Szeged múltja, közte kiemelkedően sajtótörténete. Munkájának egy részét ez teszi ki, megjelent tanulmányai is ezt bizonyítják.

A szegedi újságírás történetének tulajdonképpen alig van ismert alakja. Az íróként (sőt elsősorban íróként) ismert legnagyobbakon, egy Tömörkény Istvánon, egy Móra Ferencen, egy Juhász Gyulán kívül ma már legfeljebb négy-öt név az, akit nemcsak a kutatók kisdud csapata tart számon, de egy náluk szélesebb kör, a város múltja iránt érdeklődő lokálpatrióták lelkes csoportja is. Pedig a sajtó alaphangját, jellegét nem ők, hanem egy sor, szakmájában jártas, helyi ügyekben tájékozott, napi munkájában szorgalmas jótollú átlagújságíró teremtette meg. Ők szedték össze nap mint nap a város életének apró híreit, ők jártak utána az itt történteknek (lett légyen az gazdasági, várospolitikai vagy kulturális esemény), az ő ízlésük és felkészültségük, problémaérzékenységük rostálta meg a nyilvánosságra érdemest az érdektelentől, s az események első, még szükségképpen nyers és kiforratlan értelmezését is ők adták meg. Természetes és nélkülözhetetlen kiegészítői voltak a náluk tehetségesebb, szépírói kvalitásokkal megáldott fényesebb elméknek, tehetségeknek. Aki Szeged sajátos gondjairól, történéseiről kíván tájékozódni, az elsősorban a „névtelenek” seregének tolla alól kikerült írásokat forgathatja haszonnal. Aki valaha is belelapozott a Szegeden megjelent újságok százezernyi lapjába, tanúsíthatja igazamat.

Lengyel András név szerint is felidézi a kedves, öreg ármak (Békefi Antal, Balassa Ármin, Frank József, Pásztor József, Sz. Szigethy Vilmos, Tölgyes Gyula, Ligeti Jenő, Puskás Jenő, Magyar László, Klamár Gyula) tevékenységét, életét. Köztük feltűnően sok a zsidó származású, de ez így van a vidék sajtóorgánumainak zömében, aligha csak szegedi vonás.

A három nagy tömbre bomló tanulmányok sorában az első, és kivételesen egyetlen egy a szegedi újságírás rövid történetét mutatja be 1944-ig, minden lényeges mozzanatról, irányváltásról tájékoztatva az olvasót. Egy kis túlzással mondva ez a majdan megszületendő szegedi újságírás monográfiájának első fejezete.

A sikerek és kudarcok tömb alá sorolta a szerző a szegedi lapalapítási kísérletekről, az újságolvasókról, a szegedi újságok átalakulásáról és megszűnéséről szóló írásait. Itt kapott helyet Moholy-Nagy László pályakezdéséről írott dolgozata is, valamint az üzleti harcról, várospolitikáról és sajtónyilvánosságról szóló tanulmány.

A sajtó és irodalom fejezet tartalmazza a Magyar Jövendőről, a Magyar Bibliofil Szemlééről, a Széphalomról, a Szép Szóról írott cikkeit. Ezek az elsődlegesen sajtótörténeti nézőpontból megírt tanulmányok nem véletlenül jelentek meg a Magyar Könyvszemle hasábjain. Lényegében könnyen hozzáférhetőek, nem így a Délmagyarországban és a Szegedben napvilágot látottak.

Mindent összevetve érdemes volt kötetbe gyűjtve közzétenni Lengyel András igen bő forrásanyagra épülő „vázlatait” (ő maga nevezi így), hiszen összefüggően, egyvégtében olvasva a szegedi sajtótörténet egészet átfogják. Mondhatnánk úgy is – kissé megemelve értéküket – már-már Szeged sajtótörténetét adják. A vázát mindenképpen. (Szeged, 1999)

Kőhegyi Mihály

Üzenet

Török Endre: *Ki a szabad?*

Nemrégiben azt hallottam egy öngyilkossági gondolatokkal küszködő fiatalembertől, hogy azért érzi betegnek, depressziósnak magát, mert nem találja az élet értelmét, ezért fekszik be a kórházba, ahol csöndben, egyedül a kórteremben, olyan jól esik a falnak fordulva feküdni. Arra gondoltam akkor, ajánlok neki egy könyvet: ki fogom próbálni, vajon mit szól az erősnek, egészségesnek látszó, magasan képzett, munkájában mindaddig sikeresnek ítélt, jómódú, polgári rendezettségben élő ember, ha többek közt a következőket olvassa: „Az önpusztító szabadság halálba vezető út: az emberben rejlő isteni természet megrágalmazása. Ha neurotikus korunkban van valami, amiért igazán érdemes élni, akkor éppen ez, a személyben elfojtott, megbúvó szakrális mag feltárása, kiszabadítása a rázuhant diabolikus erők alól.”¹ Ennek a kísérletnek az elvégzése nem sokat várhat magára, az eredmény azonban majd ettől a magától betegnek állító személytől függ, az ugyanis, hogy mit kezd a fent idézett részlettel, a „Személy és szenvedés” neki szóló üzenetével. Hiszen ezek a mondatok a maguk igazságát a kétezer éve hirdetett jó hírre, azaz evangéliumra vezetnek vissza, és nem születtek volna meg, ha ebben az eltelt időben azonosultunk volna a jó hír igazával. Nagy titok, miért nem akar a sötétség tudomást venni a fényről: talán azért, mert akkor megszűnnék létezni, talán azért, mert akkor világ csúfjára kiderülne, hogy sosem létezett. A fény hiánya elménkben fájdalommal teszi a tanulást, hacsak nem tanulunk mindenekelőtt illő szerénységet, például a misztika nagy doktornőjétől, avilai Szent Teréztől, midőn ezt olvassuk nála a halálos bűn állapotának iróztató mivolta és az ember éryes cselekedeteinek nem emberi érdemből fakadó, hanem isteni eredete kapcsán: „mi, együgyű nők, nagyon is rászorulunk arra, hogy ezeket az igazságokat jól a szánkba rágják”.² Hiszen nagyon kevés az, hogy tudni vélünk valamit, még akkor is, ha az a tudás a lényegre irányul, mindaddig, amíg megmaradunk a spekuláció szintjén. Ennél több csak annak adatik, aki a spekulatív gondolkodás eredményeit a meditációban gyümölcsözteti. Az a könyv, amelynek üzenete az említett fiatalembernek – és persze rajta kívül is sokaknak – sorsfordító fontosságú lehet, alcímében a meditáció megjelölést tartalmazza. „Ki a szabad?”, kérdezi a címben az irodalomtudományi és iskolateremtő munkásságáról közismert szerző, Török Endre, s a kötet írásainak összefoglaló jelöléseként a meditációt adja, egyes számban, ami azt jelenti, hogy a kötet egyes szövegei egyúgyanazon tárgyú elmélkedési folyamatban helyezkednek el. Lehet, talán óvatosabbnak kellene lennie a fogalmazásnak a „sorsfordító” jelző esetében, de mit tegyünk, ha egyszer a jelen sorokat egy „hivatásos olvasmányajánló” írja, aki tapasztalatszerző kémlélődése, sokéves gyakorlata során arra a spekulatív következtetésre jutott, hogy mind az egyetemisták, mind a lelki betegek mint általa ismert „populációk” éppen és pontosan az ilyen lelki-szellemi táplálékot hiányolják (akár tudják, akár nem), mint ez a könyv, s ha megkapják, kezdődő vagy krónikus hiánybetegségük jó esetben teljesen megszűnhet. Legalábbis esélyt kaptak arra, hogy megszűnjék. Nagyon fontos persze abból a szociológiai gyászjelentésből kiindulni, ami a mai ember lelki-szellemi mutatóinak elemzése nyomán fogalmazandó meg: ha ma azt a szót halljuk, hogy „meditáció”, nem az ágostoni, terézi és egyéb istenes példákra gondolunk elsőként, hanem arra, amit az utcai plakátok szerte a világon jó pénzért hirdetnek: valami köldöknéző technikára, amit elsajátítva és gyakorolva majd gyorsabban tudjuk hajtani mindennapi életünk mókuskerekét. Csupán néhány példa: meditáció mint technika a szorongásoldás, a fóbiák leküzdése, a magasabb sporteredmények elérése, a vérnyomásszabályozás, az alvászavarok gyógyításának szolgálatában.³ Amiről itt szó van, az természetesen korántsem üres módszer, pusztán technika, bár az igaz, hogy az alapmeghatározásban szereplő megváltozott tudatállapot elérhető általa, csak hogy a tudattartalmak változása, megváltoztatása által. Vessünk egy pillantást a vallástudomány álláspontjára: a meditációt ez is mint módszert definiálja, de a megváltozott tudatállapotot nem csupán technikailag értelmezi, hanem egy bizonyos tárgyra koncentrációként.⁴ Azt mondhatjuk ennek alapján, a „Ki a szabad?” mint meditáció „tárgya” az a szakrális lényeg az emberben, amelyre koncentrálna a meditáló (a szerző, az olvasó) e lényeg kibontakoztatásáért érheti el, méghozzá a „tárgy” természeténél fogva nemcsak önmagában, hanem az emberi közösségben. Nem szabad megfeledkezünk arról, hogy milyen az a személyes világállapot, amely a mai meditáló többé-kevésbé kikerülhetetlen osztályrésze: „Az élet szentségének tagadása: a világ összetartó erejének tagadása. A szeretet éppen azért szakrális érték, mert a személy beavatása a közös emberi sorsba.”⁵ A vallástudománynál maradván nem érdektelen még megemlíteni, hogy a meditáció fogalmát elhatárolja a kontemplációétól,⁶ mondván, ez utóbbi olyan gondolkodási folyamat, amely bizonyos vallási történésekre, illetve teológiai problémára irányul, s oda vezet, hogy a gondolatot megkíséreljük üdvösségünk érdekében életünkben hasznosítani. A „Ki a szabad?” című kötetben ilyen értelemben számos jelentős kontemplatív elem is föllelhető, s feltételezhető, hogy például az „Élet-e az életünk? – A szeretet megmenthet minket” című írás túlnyomó részben kontemplatív jellege miatt maradt ki a kötetből: „Ha Isten a «saját szabadságunkon keresztül beszél» hozzánk, úgy beszél, mint isteni képmáshoz, akinek az a dolga, hogy otthonává tegye a földet. Egy hívás jegyében beszél, amely szerint nem együgyű módon, hanem az aktív készenlét szellemében kell várnunk, hogy élénk jöjjön az «új ég és új föld», egy, a mennyekben gyökerező Jeruzsálem.”⁷ S hogy teljes legyen a sor, említsük még meg a meditációtól (és a kontemplációtól is) elhatárolandó fogalmat, az imát, amely már egyáltalán nem tartalmaz spekulatív elemet, s amely kevésbé, ritka esetekben akkor is szigorúan poszthumusz, példa-jelleggel igényli vagy inkább akkor is csak tűri a publikálást. Maga a szerző a „Ki a szabad?” kötet záró írásában nem ezekkel a fogalmakkal, hanem az esszéivel hasonlítja össze a meditációját: „A meditációt ebben az esetben úgy tekintem, mint a személy kísérletét arra, hogy meglássa magában a közös emberi lényegét (Isten arcát), az esszét pedig úgy, mint a világ megszólítását e közös emberi lényeg szerint.”⁸ Visszatérve a meditációra s az olvasásra ajánlott műre, valamint a mű világától távol álló, de ahhoz jó okkal, szándékkal közelítendő olvasókra: a közelítés szándéka a szerző minden mozdulatában benne van. Nem annyira az igazán istenközeliekhez szól, sokkal inkább az eltévedettekhez, az elgépiesedett vallásgyakorlókhoz, az elbitangoltakhoz és a végzetesen tudatlanokká formáltakhoz. Egyszerűen vállalja, hogy belső meditációját kitegye a tanító tevékenységet környező veszélyeknek. Erre a problémára itt most nem tudunk kitérni, jelzésképpen azért megemlítendő például Szent Ágoston De Magistro-ja, amelyben fölvetődik az illumináció mint tudás, és ennek a megmutatása a tanító beszédben, illetve az a probléma is, hogy a hallgató, a tanuló (olvasó) hogyan veszi ezt át.⁹

A mű lényegbevágó mivoltának illusztrálására álljanak itt a kötet főbb tematikus vázlatpontjai: az istenes büntudat szükségessége, szembeállítva az istennélküliség önfelmentő kísérleteinek kártékonyságával; a büntudat és a bűnbánat ágostoni összefüggésének hangsúlyozása a szabadságfogalom értelmezésére: a cinizmus, közöny és fanatizmus szembeállítása a testvériséggel, amely itt elsősorban az „áldozatok összeesküvése”, a szegények testvérisége; a személyiség tisztelete; a lényegi rend és a világ zűrzavarának szembeállítása; az emberistenség torz eszméje és az istenközel emberiség mint helyes célképzet; a (tolsztoji) erőszakmentesség kívánalma; bizalom a kegyelemben (de nem elbizakodottság); szabadság Istenben; a bukott nemiség versus a szellem misztériuma; egy új típus: a mániákus ember, a reflektáló ember és a lélek embere; a csapdaszerű civilizált tudás „eredményezte” sokféle otthontalanságunk; a teremtménységétől elválaszthatatlan teremtő elv tudatosítása az ember önmagát elpusztító „teremtő”-

tevékenysége helyett; az emberi személy végső felszámolásának veszélye a materiális elv uralma alatt, ezzel szembeni megoldásként a személy méltóságának fejlesztése, az élet szolgálata; a politika függése a gazdasági világhálózattól, a transznacionális üzlet uralma az emberen; a bűntudattól a bűnbánaton át a helyes út, a megoldás útja a vezeklésen át vezet, amellyel a mai világállapot nemcsak értelmezhető, hanem az ember megmenekülhet annak csapda-jellegétől; végül pedig mindennek összefoglalásaként a szeretet és a szenvedés összefüggése. A kötet egy 1991-es interjúval zárul, amelyben a tanítvány kérdezi a tanítót arról, miképpen tudott évtizedeken át seregni hallgatót megnyerni a fenti gondolatoknak, miközben csupa ezekkel ellentétes világesemény és ellenséges napi áramlatok vetek körül mindannyiunkat. Válasz erre persze nincs, ez a személy titka marad. Amit búcsúzóul megtudhatunk, az a lelkiismereti munka precíziójára, minuciózusságára néhány példa: az emberi bűnösséggel szemben mindig éber, érzékeny lélek önmagát sosem kímélő éles szavai.

Jegyzetek

- 1 Török Endre: Ki a szabad? Meditáció. Kairosz Kiadó, Budapest: 2000, 128. o.
- 2 Jézusról nevezett Szent Terézia Összes Művei I. köt. A Tökéletesség útja és A belső várkastély. Ford. Szent Teréziáról nevezett Ernő atya. Győri Kármelita Rendház, 1996.
- 3 Carnington, Patricia: Das große Buch der Meditation. Berlin: 1986; Brunton, Paul: Meditation. Grafing: 1994
- 4 Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe. Hrsg. V. Cancik, Hubert et al. Stuttgart: 1998, Bd. IV. S. 127: „Der Begriff »Meditation« stellt eine Sammelbezeichnung für verschiedene psychische Methoden der Herbeiführung (Umschaltung auf) veränderter Wachzustände (altered consciousness, veränderte Bewusstseinszustände) dar, denen gemeinsam ist, dass der Meditierende bewegungslos, oder in eintöniger Bewegung in einer reizarmen Umgebung, seine Gedanken auf einen einzigen Gegenstand konzentriert.”
- 5 Török Endre: id. mű 131. o.
- 6 Handbuch... Bd. IV. S. 128.
- 7 Török Endre: Élet-e az életünk? A szeretet megmenthet minket. In: Magyar Nemzet, 1994. dec. 20.
- 8 Török Endre: id. mű 145. o.
- 9 Stock, Brian: Augustine the Reader, Meditation, Self-Knowledge, and the Ethics of Interpretation. Cambridge: 1996, p 182 ff (egyéb itt érintett Ágoston-írások a De Magistro-n kívül: De Utilitate Credendi, De Catechizando, De Doctrina Christiana.)

Hász Erzsébet